

ЗУЛФИЗАР АЗИЗОВА

**МАКТАБГАЧА КАТТА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА ҚЎҒИРЧОҚ ТЕАТРИ
ВОСИТАСИДА АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК СИФАТЛАРНИ
ШАКЛЛАНТИРИШ**

Тошкент – 2010

Масъул муҳаррир:	профессор О.Ҳасанбоева
Такризчилар:	

СЎЗ БОШИ

Ўзбекистон Республикасида кечаётган кенг кўламли ижтимоий-маънавий ислохотлар, фан-техника ва ишлаб чиқариш кескин ривожланиб бораётганлиги - жамият талабларига жавоб бера олувчи шахсни тарбиялаш масаласини кун тартибига кўндаланг кўймоқда. Дарҳақиқат, келажак пойдевори бўлган, ҳар жиҳатдан масъулиятли, маънавий етук, ахлоқан пок, бир сўз билан айтганда жамият тараққиёти учун муносиб хисса қўша оладиган ёшларни тарбиялаш муҳим аҳамият касб этмоқда. Зеро, Юртбошимиз И.Каримов таъкидлаганидек, «...бугунги кунда фарзандларимизнинг маънавий оламини юксалтириш, уларни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш масаласи биз учун энг долзарб вазифа қолмоқда».¹

Айтиш жоизки, таълим муассасалари олдида баркамол авлодни вояга етказиш масала долзарб масала ҳисобланади. Жорий йилнинг «Баркамол авлод йили» деб эълон қилиниши ҳам бу борада амалга оширилиши лозим бўлган вазифаларнинг ижобий ечимини топишга асос бўлмоқда. Ўзбекистон республикаси Президенти И.Каримовнинг 2010 йил 27 январдаги ПҚ – 1271-сонли Қарорига мувофиқ «Баркамол авлод йили» давлат дастури ишлаб чиқилган бўлиб, унинг биргина ўнинчи бандида «халқимизнинг шонли ўтмиши ва мустақил Ўзбекистоннинг замонавий ютуқларига бағишланган сахна асарларидан иборат бўлган кўғирчоқ ва ёш томошабинлар театрлари репертуарлари» ни ишлаб чиқиш юқоридаги фикримизнинг яққол далилидир.² Юқоридаги чора-тадбирларнинг узвийлик, тизимлилик асосида олиб борилиши мактабгача ёшдаги болаларда ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантириш учун шароит яратади.

Бу каби ислохотлардан кўзда тутилган мақсад – ёш авлоднинг тарбиясига атрофлича ёндашиш, турли ёш гуруҳларидаги болаларнинг билим доирасини кенгайтириш, ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришдан иборатдир. Ушбу жараён жамиятимизнинг ижтимоий ва маънавий ривожини борасида олиб

¹ «Баркамол авлод йили» давлат дастури. –Т.: Ўзбекистон, 2010. 7-бет.

² «Баркамол авлод йили» давлат дастури. –Т.: Ўзбекистон, 2010. 68-69-бетлар.

борилаётган давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилмоқда. Бу эса узлуксиз таълим тизимининг бир бўғини сифатида мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларига ҳар томонлама юксак эътибор бериш заруриятини кун тартибига олиб чиқади.

Мустақиллигимизнинг маънавий асосларини мустаҳкамлашда ҳар бир ўсиб келаётган ёш авлод қалбига она Ватанга меҳр-муҳаббат, истиқлолга садоқат, келажакка ишонч туйғуларини сингдириш, дунёқарашини кенгайтириш, бир сўз билан айтганда, ҳар томонлама етук, баркамол инсон қилиб вояга етказиш муҳим вазифалардан биридир. Зеро, Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Бирон-бир жамият маънавий имкониятларини, одамлар онгида маънавий ва ахлоқий кадриятларни ривожлантирмай ҳамда мустаҳкамламай туриб ўз истиқболини тасаввур эта олмайди”³.

Маълумки, болага мактабгача ёшида берилган таълим – тарбия унинг бутун ҳаёти давомида муҳим ўрин тутаяди. Республикаимизнинг кундан-кунга жаҳон ҳамжамияти мамлакатлари сафидан муносиб ўрин эгаллаб бориши, ривожланган давлатлар билан тенглик тамойили асосида ўзаро ҳамкорликка эришиши, нафақат ота-оналар, балки, мактабгача таълим муассасалари тарбиячилари зиммасига болани ёшига муносиб тарзда ҳар томонлама тарбиялаб бориш заруриятини юклямоқда.

Мактабгача катта ёшдаги болаларни ахлоқий-эстетик тарбиялашда кўғирчоқ театри воситасидан самарали фойдаланиш – болаларнинг иқтидори, объектив борлиқ ҳақидаги тасаввури, дунёқарашини янада ривожлантириш учун қулай шарт-шароитни яратиши билан янада аҳамиятлидир. Юртбошимиз таъбири билан айтганда “Ёшларнинг маънавий оламини болалиқдан бошлаб эзгу ғоялар асосида шакллантириш ва камол топтириш ҳақида гап борар экан, яна бир муҳим масала хусусида тўхталиб ўтиш ўринли, деб ўйлайман. У ҳам бўлса, дунёга ҳайрат кўзи билан боқиб, ундан ўзича маъно топишга интиладиган мурғак фарзандларимизнинг қизиқиши ва ҳиссиётларига мос

---

³ Каримов И. А. Ўзбекистон XXI асрга бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997. 137-бет.

кўғирчоқ ва ўйинчоқлар ишлаб чиқариш масаласидир”⁴. Зеро, кўғирчоқ театри воситасида боланинг атроф-муҳит, ҳаёт ҳақидаги тасаввурлари, таассуротлари, у ёки бу ҳодисаларни тушуниш, “яхши” ва “ёмон”ни фарқлаш, қолаверса, гўзалликни кўра билиш ва хис этишга маъсулият хисси ошади.

Мактабгача катта ёшдаги болаларни кўғирчоқ театри воситасида ахлоқий-эстетик сифатларини шакллантириш жараёнида қуйидаги босқичларни амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир:

1) ўтказилиши режалаштирилган театр олди суҳбати. Болаларда театр қаҳрамонларининг ўзига хос табиати, ҳатти – ҳаракатлари ҳақидаги тасаввурларини савол-жавоб асосида аниқлаш;

2) театрнинг таъсирчан, хис-туйғу ва мазмунга бой тарзда ўтказилиши;

3) театр намойишидан сўнгги суҳбат. Болаларнинг воқеалар, уларнинг мазмун-моҳиятини ҳақидаги фикрлари.

Олиб борган изланишларнинг назарий таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, гарчи мактабгача ёшдаги болаларнинг таълим-тарбияси ва бу борада самарадорликка эришиш йўллари кенг кўламда тадқиқ этилган бўлса-да, бироқ, мактабгача катта ёшдаги болаларни кўғирчоқ театри воситасида ахлоқий-эстетик сифатларини шакллантириш илмий тадқиқот учун мавзу сифатида танланмаганлиги, илмий-педагогик нуқтаи-назардан ўрганилмаганлигини кўрсатди. Шунингдек, жамиятимизнинг жадал суръатда ҳар томонлама ривожланиб бораётганлиги, узлуксиз таълим тизимининг тобора такомиллашуви натижасида мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларининг бугунги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда тарбиялаш эҳтиёжининг юзага келаётганлиги ушбу методик қўлланмани яратишга имкон яратди.

---

⁴ Каримов. И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият. 2008. 157-бет.

ҚЎҒИРЧОҚ ТЕАТРИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ, ТАРИХИЙ ИЛДИЗЛАРИ ВА ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

I

Мустақилликка эришган дастлабки кунларимиздан бошлаб, ўсиб келаётган ёш авлодни ҳар томонлама етук, маънавий баркамол инсон қилиб камол топтириш – жамиятимизнинг устувор вазифаларидан бири сифатида эътироф этилди. Бу борада келажагимиз пойдевори бўлган ёшларни комил инсон қилиб тарбиялашда мактабгача таълим муассасаларининг ўрни беқиёсдир. Мактабгача таълим муассасалари ишини кўп қиррали деб ҳисоблаш мумкин. Шу жиҳатдан олиб қаралганда, болаларда ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантиришда қўғирчоқ театри ҳам ўзига хос аҳамият касб этади. Қўғирчоқ театри болалар билан бевосита мулоқотда бўлиш, уларнинг “тили”да фикр алмашиш, махсус ифода воситаларига эгаллиги, кичкинтойларни ишонтириш, воқеа-ходисаларга нисбатан хис-туйғуларини билдира олиш хусусиятига кўра педагогик аҳамиятга эга.

Қўғирчоқ театри ҳақида фикр юритилар экан, шу ўринда юртбошимиз И.А.Каримовнинг куйидаги фикрларини келтириб ўтиш ғоят ўринлидир: “Қачонки миллий маданиятимизнинг узвий қисми бўлган театр санъати хусусида сўз борар экан, буюк маърифатпарвар Маҳмудхўжа Бехбудийнинг «Театр – бу ибратхонадур», деб айтган фикрини эслаш ўринлидир. Бизнинг миллий театр санъатимиз тарихан жуда катта йўлни босиб ўтган бўлиб, унинг қадимий илдизлари халқ ўйин ва томошаларига бориб боғланади”.⁵

Қўғирчоқ театри дунёнинг кўплаб халқ ва элатларга қадим замонлардан буён маълум. У жамият ҳаётида муҳим аҳамият касб этиб келган. Қўғирчоқ театри ҳар қайси давлатда турли шаклда, турли ҳажмда, ўзига хос тарзда тараққий этиб, ривожланиб келган. Шундай бўлса-да, қўғирчоқ театрининг тўрт

⁵ Каримов. И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият. 2008. 144-б.

турини алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин. Булар:

- қўлга кийиб ўйнатиладиган қўғирчоқлар;
- ип билан бошқариладиган қўғирчоқлар;
- сояли қўғирчоқлар;
- актёри кўринадиган қўғирчоқлардир.

Театр биноларининг бугунги қиёфаси ва ўзига хос сахна кўринишлари тарихи қадимги Юнонистонга бориб тақалади. Усти ёпилган сахналар дастлаб қадимги Римда вужудга келган, деб тахмин қилинади. Баъзи манбаларда берилишича, театрнинг нафақат сахна қисми, балки бутун амфитеатрнинг усти ҳам ёпилган. Театр сахналаридаги чодирлар атрофдагиларни ташқи таъсирлардан, хусусан, шамол ва ёмғирдан ҳимоя қилган. Дастлаб, биринчи бор Рим театрларида парда пайдо бўлганлиги мутахассислар томонидан эътироф этилади. Парданинг вужудга келиши, албатта, сахнада қандайдир безаклар бўлганлигидан дарак беради.

“Халқ кўпинча турли байрамлар, Дионис шарафига уюштирилган кўча намоёишлари, спорт беллашувларига тўпланган. Шунинг учун бундай томошалар ҳаммага кўринарли бўлиши учун кўпроқ тепаликлар ёки тоғлар этагида ташкил этилган. Шунда томошабинлар ўзига қулай бўлган табиий ёндовларга жойлашиб, бемалол тадбирлар гувоҳи бўлганлар. Сўнгра томашабинлар учун ёғочдан махсус ўриндиқлар ташкил этилган. Эрамингача бўлган асрда эса вақтинчалик томоша иншоотлари улғувор тош амфитеатрларига айланди”.⁶

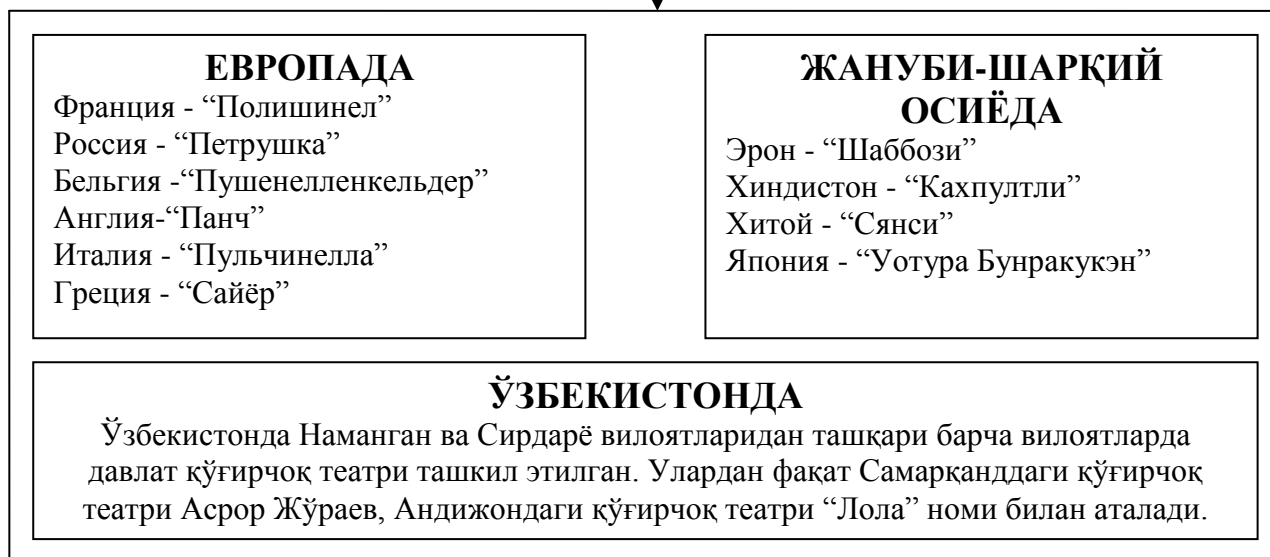
Манбаларга таянган ҳолда, дунё қўғирчоқ театрларининг айримлари хусусида, уларнинг ривожланиш тарихи, ўзига хослиги ҳақида фикр юритмоқчимиз.

Қўғирчоқ театри комил инсон тарбияси учун зарур бўлган восита сифатида дунё цивилизациясида мавжудлигининг гувоҳи бўлдиқ. (1-расм).

---

⁶ Ибрагимов Б. Дунё театрларининг ибтидоси. Гулистон ж. 2009 3-сон. 11-бе т.

Дунё цивилизациясида ташкил этилган кўғирчоқ театрлари

1-расм. Дунё кўғирчоқ театрларининг тарбиявий хусусияти.

Ҳар бир кўғирчоқ театри ўзига хос ва мос миллий характерга эга. Дунё цивилизацияси тарихида баркамол инсонни тарбиялашни воситаси сифатида куйидаги кўғирчоқ театрлари ташкил этилган.

Франция кўғирчоқ театри қахрамони – Полишинел кўғирчоқчи Жан

Бриошега қарашли бўлган, унинг хақиқий исми Джованни Бриочи эди. Энг қадимги расмлардан ёки музейлар орқали маълум бўлган Полишинелнинг қўлпайпоқ кўғирчоқлари XVIII асрга мансуб. Ўша пайтдаги “Полишинелнинг орқаси ва олдида иккита ўрқач ўсиб чиққан, оқ парик кийган, бошида учбурчак шляпа бўлган. Пўстинининг енгларида халқачалардай манжетлар чиқиб турарди. Момик айлана ёқа бўйинини ўраб туради”⁷.

Россиянинг уй кўғирчоқ театрлари. Уй кўғирчоқ спектакллари тарихи XVIII аср сўнги XIX асрнинг бошларидан бошланади. Ўша давр “уй театрларидаги кўғирчоқларни 3 та типга ажратиш мумкин:

1) болалар кўғирчоқ спектакли бўлиб, деярли катталар иштирокисиз амалга оширилган. Катталар иштироки бунда асосан томошабинлар бўлган. Бу спектакл-ўйин боланинг тўла эркинлиги намойиш этган. Бундай спектакллар ҳақида К.С.Станиславскийдан ўқиш мумкин;

2) болалар учун спектакл бўлиб, катталарни ҳам қониқтирган. Катталар роли бунда фаоллашган. Уй кўғирчоқ сахналари тарбия ва таълим мақсадида фойдаланилган. Спектакл педагогик йўналишга эга бўлган. Болалар ва катталар ўринлари билан алмашишган. Болалар кўпроқ томошабин, катталар иштирокчилар ва пьеса авторлари бўлишган;

3) катталар учун намойиш этилган. Уй театрида эстетик концепция, адабиёт ва драматургия намоён бўлган, ривожланган. Унда сиёсий ва ижтимоий мавзуларга мурожаат этилган”⁸.

Петрушка. 19 аср охирида рус халқ кўғирчоқбозлари, кўғирчоқ театрининг 2 хил техникасини худди қоидадек билишган: ипдаги кўғирчоқлар театри («марионеток» термини билан аташган) ва қўлқопли кўғирчоқлар театри («петрушка» термини билан номланган). Бу кўча томошалари ҳақида кўплаб маълумотлар қолган. Манбаларда келтирилишича, 19 аср охирида петрушкачилар «шарманщик»лар билан қўшилганлар. Эрталабдан кечгача

---

⁷ Интернет материалларида келтирилган маълумотларни ўз таржимамизда берамиз. (Қаранг: 65-68 рақамли фойдаланилган адабиётлар).

⁸ Интернет материалларида келтирилган маълумотларни ўз таржимамизда берамиз. (Қаранг: 65-68 рақамли фойдаланилган адабиётлар).

кўғирчоқбозлар жойдан-жойга кўчиб юришган. Кун бўйи Петрушканинг саргузаштлари тарихи ҳақида такроран томошалар намоиш этишган. Ҳамма намоишлар 20-30 дақиқадан бўлган. Актёр елкасида тахланган иккига ажраладиган пардасини, кўғирчоқлар солинган сандиғини олиб юрган. Муסיқачи эса оғирлиги 30 килограмгача келадиган шарманка муסיқа асбобини кўтариб юрган.

Бельгия подвали кўғирчоқлари. Тарихий манбаларда “Пушенелленкельдер” термини “кўғирчоқ ер тўласи” деган номни англаган. Бельгияда кўғирчоқ театри шундай номланган. Чунки чиндан ҳам улар эски уйлар ер тўлаларида жойлашган эди. Кўғирчоқ театрини номланишига эътибор берилса “пульчинелла ер тўласи” маъносини англатади. “Курсилар қатори оддий тахта, орқа девордан зинапоядан тушилган. Ер тўла паст бўлиб охириги ўринда ўтирганларнинг боши деворга тегиб турган. Биринчи курсилар деярли олдида бўлиб, унга болалар жойлашган. Саҳна ярим метр баландроқ бўлган, полнинг кенглиги 18 метр, баландлиги 1 метр. Уни оддий парда тўсиб турган. Ёнида калта, кичкина эшик. Чап томондаги эшикда шундай ёзув бор: “Уни ким оёғи билан итариб тегиб турса (қандайдир белги)”, ўнг томонда “саҳнага нарсалар отиш, тупуриш ман этилади”⁹.

Льёжа кўғирчоқ театри. Чанчес. XIX аср охирида камбағаллар кварталларида кўплаб кўғирчоқ театрлари бўлган. Лекин уларни топиш қийин бўлган. Уларни шаҳар марказидан излаш бефойда. Ҳамма нарс битта хонада бўлган. Хона хўжайини овқат пишириб турган, спектаклдан сўнг эса ҳамма ухлагани ётган. Бир неча ўриндиқлар кечаси курси вазифасини бажарган. Улар ётоқ учун тенглаштирилган. Ўриндиқлар орқаси турар жой бўлган. Саҳна орти деворларига кўғирчоқлар осиб қўйилган. Фақат белгиланган кўғирчоқлар учун турли хил роль ўйнаш мумкин, холос. Эски кўғирчоқлар дарахтлардан қилинган. Кўғирчоқларни бурни грекча усулда, кўзи, сочи, оғзи ва соқоли ёғочнинг ўзига чизиб қўйилган.

---

⁹ Интернет материалларида келтирилган маълумотларни ўз таржимамизда берамиз. (Қаранг: 65-68 рақамли фойдаланилган адабиётлар).

АҚШ профессионал кўғирчоқ театри. АҚШ профессионал кўғирчоқ театри 20-йилларга келиб ташкил топган. 30-40 йилларнинг машҳур кўғирчоқ ўйнатувчиларидан бири Фрэнк Пэрис бўлган. У қора либосда ва калта марионеткани ўйнатган. У қора парданинг махсус илгичларидаги 5-6 номерга мўлжалланган кўғирчоқлар билан навбатма-навбат ишлаган.

“Америка кўғирчоқ театрининг ўзига хос хусусиятлари:

- биринчидан, давлат театри йўқлиги. Улар давлатдан ёрдам олишмайди;
- иккинчидан, доимий зал ва иморатнинг йўқлиги. Ҳар хил жойларда саёҳат қилиб, томоша кўйганлар;
- учинчидан, таркибининг озлиги. Улар 2-3 ёки 1 та актёрдан иборат бўлган;
- тўртинчидан, телевидениянинг роли. Улар телевидения ёрдамида яшаб келишмоқда”¹⁰.

Ҳозирги вақтда АҚШда кўплаб майда кўғирчоқ гуруҳлари фаолият кўрсатмоқда. Улар жуда қулай ва жамиятнинг хоҳлаган буюртмасини бажара олади, ҳаётини ва жамият учун фойдали.

Англия кўғирчоқ театри. Мавжуд адабиётлар таҳлилида берилишича, Англия кўғирчоқ театри қаҳрамони Панч бўлиб, у омадли ва тақдирга ишонган устаси фаранг. Инглиз буружуазия эволюциясидан фарқли ўлароқ Панч ва унинг образи сезиларли тараққиётга эришган. Аввал Панч шовқинли ва қувноқлиги билан ҳаммани ўзига тортган. Вақт ўтиб бу характер қонхўрга, кўпол ва ўз манфаати йўлида ҳамма нарсадан тап тортмайдиган инсонга айланади. Аммо инглиз томошабинлари Панчни ўз образига қайтаришни талаб қилишди. Халқ ўз қаҳрамонини яхши кўрарди. Панч ақлли бўлган, кучлироқ, айёр ва ўз рақибларини устидан ҳаммаша ғалаба қозонган. Бунинг ҳаммаси кўғирчоқ театрининг сиёсий хажвияга тўлалигини ифода этган.

Япония кўғирчоқ театри. Япония кўғирчоқ театри ўз анаъаналарини

---

¹⁰ Интернет материалларида келтирилган маълумотларни ўз таржимамизда берамиз. (Қаранг: 65-68 рақамли фойдаланилган адабиётлар).

сақлаб қолган Уотура Бунракуэн номи билан аталган. “Бунраку қўғирчоқлари 1/2 - 2/3 ўлчовида одам бўйи баробарида тайёрланади ва ҳар бир қўғирчоқни 3 одам бошқаради. Энг тажрибалиси унинг бош қисмини (кўзини, қошларини оғзини, ковоқларини) ва ўнг қўлини бошқаради. Иккинчи оператор қўғирчоқнинг чап қўлини ҳаракатлантиради. Учинчиси унинг оёғини бошқаради”¹¹. Операторларнинг ўзлари бошдан-оёқ қора кийимда бўлади. Томоша бошлангандан бир неча сониядан сўнг томошабинлар операторни кўрмай қўйишади. Уларнинг диққати қўғирчоқларнинг ҳаракатига қаратилади. Айрим ҳолларда биринчи оператор таниқли артист бўлиб, у юзини беритмай чиқиши мумкин.

Яна шу нарсани ҳам айтиш лозимки, Япония маданияти тарихи ва анъаналарини хоҳ телевидения орқали бевосита узатилаётган сериаллар ёки адабиётлардан ўқиб кузатар экансиз, уни икки хил тарзда қабул қилиш мумкин. Бир қараганда бу айёр самурайлар ватани. Лекин бошқа томондан қарасанг бу диёр ажойиб гулларни, биринчи қорни севувчи, салом берганда ибо билан эгилувчи, ҳаётга ўз нуқтаи-назаридан қарагучи диёрдир. Япон халқининг ажойиб маданиятини шундан ҳам билса бўладикки, улар ҳеч қачон очиқ рақобатчиликка бормади. Бардош, кучли тарбия, тилини ўз ватида тия билишлик бу ерда асосий қоида саналади. Япон халқи жуда нозиктаъб бўлиб, сўзлашиш жараёнида улар “ҳа” сўзини жуда кўп қўллашади ҳамда “йўқ” сўзи эса улар учун бегона. Учрашув пайтида эгилиб салом бераётганлар биринчи бўлиб қаддини ростлаши ҳарматсизлик саналади. Чиройли табассум ва ширинсуханлик ҳам японларнинг маданиятидан дарак беради.

Италия қўғирчоқ театри. Италия қўғирчоқ театри Пульчинелла номи билан боғлиқ. Тарихчиларнинг фикрича, бу қўғирчоқ қаҳрамони XV ёки XVI асрларда таваллуд топган. Италияда қўғирчоқ томошаларининг уч тури мавжуд:

1. Кўчаларда қўйиладиган қўғирчоқ томошалари.

---

¹¹ Интернет материалларида келтирилган маълумотларни ўз таржимамизда берамиз. (Қаранг: 65-68 рақамли фойдаланилган адабиётлар).

2. Доска ёнида ўйнатилувчи кўғирчоқлар.

3. Кўлқопли кўғирчоқ томошалари.

“XVI асрда яшаган Миланлик машҳур врач ва математик Кардани ёзган: “мен иккита Сицилияликни иккита ёғоч фигурани ўйнатишларини кўриб ҳайрон қолганман”. Давомида у тушунтиради: улар биргина ип билан бошқариларди. Ип уларни орасидан ўтиб юқорига тортилган эди. Ипнинг бир учи ёғоч устунга, иккинчиси кўғирчоқбознинг оёғига боғланган. Кўғирчоқбознинг оёқ ҳаракатлари кўғирчоқнинг бошини қимирлатишга, кўлини силташга, оёғи билан юришга мажбур қиларди. Шу нарсага амин бўлиш керакки, кўғирчоқнинг ҳар бир ҳаракати мусиқа билан мос тушиши керак эди”¹². Карданининг эшитишича ўйинга тушувчи кўғирчоқларни халқ “магателли” деб атаган. Ҳозирги кунда бу сўз ишлатилмайди. Бугунги кундаги кўғирчоқбозлар бу кўғирчоқларни “доска кўғирчоқлари” деб атайдилар. Бу сўз французча “ля-пляншет” – доска сўзидан олинган. Доска кўғирчоқ театри анъаналари худди Италиядаги кабидир. Пульчинелланинг ташқи кўриниши: кўпол, қориндор, бурни узун, орқасида иккита букриси бор. Яна у ўғри, ёлғончи, кўрқоқ, маҳнаткаш, жанжалкаш.

Кўғирчоқ театри тўрт бурчак ҳамма томони мато билан ўралган яшиқни эслатади. Кўғирчоқбознинг ёнида ёрдамчиси бўлади, у воқеани тушунтириб турган. Иккинчи ёрдамчи мусиқачиси бўлган. Пулчинелло ўзининг яшиғи билан бутун Европани айланиб чиққан.

Хиндистон кўғирчоқ театри. Хиндистонда ҳозирги кунда марионет кўғирчоқ театри машҳурдир. Катталар ҳам, болалар ҳам ушбу театрнинг мухлиси. Ушбу театр ўзининг қадимги усулларини ҳозиргача сақлаб қолган. Шунингдек, бизнинг эрамизгача бўлган кўп йиллар мобайнида халқ кўғирчоқ театрларида ҳам ҳозирги асбоб-ускуналардан фойдаланишган. Ҳаттоки, асбоб-ускуналар ҳам узоқ тарихга тегишлидир. Бу асбоб-ускуналар бамбухдан ясалган. Кўғирчоқ театри сахнасида шуларни ҳаракатлантиришган. Ҳозиргача

---

¹² Интернет материалларида келтирилган маълумотларни ўз таржимамизда берамиз. (Қаранг: 65-68 рақамли фойдаланилган адабиётлар).

ҳам ана шу кўғирчоқлар сақланиб қолган. Бу кўғирчоқлар афсонавий қаҳрамонлар ва уларни ҳаётӣ, реал кўриниш ҳолатларини тасвирлайди. Яна кўғирчоқ театри сахналарида қадимги жонзотлар, ҳайвонларнинг тасвири ҳам сақланиб қолган: арслон, фил, от, буйвола ва бошқалар. Ҳозирги Хиндистонда ва шарқнинг деярли барча мамлакатларида, айниқса, сояли кўғирчоқ театри кенг тарқалган. Бу театр узок ўтмишга эга. “Денгиз савдо йўли хинд кўғирчоқ театрини Явада тарқалишига ҳам сабаб бўлган. Ҳозиргача ушбу театр бу ерда мавжуд бўлиб, (Wajang-Golek) номи билан номланади. Соялар театри *Wajang-Kulek* “Kulek” малайзиячада – тери. Бу кўғирчоқ соялар театри узун бўлиб, буйвола терисидан тайёрланган”¹³.

Греция ва Рим. Шарқдаги маданиятнинг Ғарбга кириб бориш натижасида кўғирчоқ театри ҳам кириб борди. Йиллар давомида кўғирчоқ театрлари кўпайиб, уларнинг бошқарувчилари бутун дунёга ёйилди. Бу театр халқларни ўзига жалб этди ва ниҳоят Грецияда кўғирчоқ театри ташкил топди. Улар кўчаларда, ҳар хил майдонларда томоша кўрсата бошладилар. Кўғирчоқ театри ҳар турли эди. Улар икки кишининг суҳбатидан тортиб, бутун куннинг ғамгин воқеа-ходисаларини кўрсата бошлашди. У бора-бора халқнинг паст қатламидаги одамларнинг муҳаббатини қозонди. Римда бундай томошалар одатӣ ҳол эди. “Римдаги халқ кўғирчоқ театри қадимги Рим камедияси Ателлони кўя бошлади. Бунда асосӣ қаҳрамон оддийгина ва кичкинагина шаҳарда яшовчи Ателло. “Ателлан” камедиясининг марказидаги комик фигура Маккус – бадбашара, ҳазилкаш персанаж эди. Унинг бўйи кичкина, бели букри, қорни эса чиққан, қорни ҳам букрига ўхшар эди. Бошининг кўриниши ҳам хунук эди. Бадбашара юзи, узун бурни тумшукқа ўхшар эди. У ҳазили билан томошабинларни кулдирад эди”¹⁴.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, кўғирчоқ театрининг муҳим хусусиятларидан бири, у Осиё ва Европада то XX асргача асосан анъанавӣ

---

¹³ Интернет материалларида келтирилган маълумотларни ўз таржимамизда берамиз. (Қаранг: 65-68 рақамли фойдаланилган адабиётлар).

¹⁴ Интернет материалларида келтирилган маълумотларни ўз таржимамизда берамиз. (Қаранг: 65-68 рақамли фойдаланилган адабиётлар).

шаклларда яшаб келган. Дунё кўғирчоқ театрлари орасида жуда кўп ўхшашлик бўлиши мумкин. Уларнинг умумий жиҳатлари, ажойиб саргузаштлари, қувноқлиги, ҳазил-мутойибага мойиллиги, ўрни келганда айёрлиги билан ажралиб туради. Мутахассисларнинг фикрича, кўғирчоқ театрининг санъат сифатида келиб чиқиши тўғрисида ҳам икки назария ҳукмрон. Бири-болалар ўйини кўғирчоқ театрининг дастлабки кўринишидир, деб ҳисоблайди. Иккинчи назария кўғирчоқ театрининг келиб чиқишини ниқобдорлар театрига боғлаб тушунтиради. Хусусан, кўғирчоқ театри ер юзида дастлаб қачон ва қаерда пайдо бўлганлиги ҳақида ҳозиргача бир нима дейиш қийин.

Тадқиқот давомида Андижон вилояти “Лола” кўғирчоқ театри раҳбари Н.Ашуров билан суҳбат олиб борилди. Жумладан, Н.Ашуров ўз сўзида шундай деди: “Ўзбекистонда театр қачон ташкил топган? Ҳақли савол! Театр хусусида сўз кетар экан, у аввало, Тошкентда, сўнг, Қўқон, Фарғона, Андижон, Хива, Урганч ва бошқа шаҳарларда пайдо бўла бошлаган эди. Улар нафақат миллий мавзуда, балки жаҳон классик асарлари билан ҳам бойитилган. 1939 йили А.Навоий номидаги Давлат опера ва балет театри, 1943 йили Муқимий номидаги мусиқали драма ва комедия театри ва бошқа театр санъати марказлари пайдо бўлди. Уларнинг сахналарида ниҳоятда кенг репертуардаги жаҳон, айниқса, Европа ва Шарқ классиклари яратган ажойиб асарлар қўйилиб, ўзбек театр санъати юксак даражага кўтарилган эди. Андижон вилояти “Лола” кўғирчоқ театри эса 1968 йил апрел ойида республика Давлат кўғирчоқ театри қошидаги студия битирувчилари томонидан ташкил топган. 1968 йил Санъат олийгоҳини тамомлаган бир гуруҳ ёшлар Владимир Сергеевич Иогельсин раҳбарлигида иш олиб борган. Ҳозирда бунга ҳам 41 йил бўлди. Н.Маматов раҳбарлиги даврида биринчи бўлиб Ҳ.Шварснинг “Қизил қалпоқча” эртаги билан иш жараёнини бошлаган. Сўнг Т.Турсуновнинг “Алпомиш”, Н.Рўзимухамедовнинг “Қўзичоғим қора мунчоғим”, Л.Бобоҳоновнинг “Момикжон пахта уруғи”, Р.Сафаровнинг “Тошкент-66” спектаклари сахналаштирилди. Бу спектаклларнинг асосан ғоявий мазмуни эзгуликни ёвузлик устидан тантанасидир.

Савол беришингиз табиий? Қўғирчоқ театри, спектакл персонажлари ва декорациялари қандай тайёрланади? Аввало, спектакл тайёрланиши мавжуд тузумнинг хусусиятлари, замоннинг ижтимоий имкониятларидан келиб чиқади. Сўнг рассом билан пьесанинг тематик жиҳати танланади. Рассом билан персонаж эскизи, декорациялар эскизи тайёрланади ва театр бадий кенгашига тақдим этилади. Бадий кенгаш тасдиқлагандан кейин рассом ва режиссёрлар иш бошлайди. Агар пьеса ёки асар тасдиқланмаса иш бошидан ишланади.

Қўғирчоқларнинг турлари хусусида тўхталиб ўтар эканмиз, унинг бир қанча турлари мавжуд:

- бармоққа кийиб ўйналадиган тури энг содда бўлиб, бунда қўғирчоқларнинг ҳаракати чегараланган бўлади.

- трос (сим) билан бошқариладиган турининг имконияти бироз кенгроқ;

- мимуруши, бундай қўғирчоқлар юмшоқ паралондан қилинади.

Эгилувчан (пластик), ҳаракати кўпроқ, лекин сахнада узоқ ҳаракат қилса томашабиннинг кўзини толдириши мумкин;

- марионетка, ип билан ўйнатилади. Бошқарилиши қийин бўлган турлардан. Маринетканинг ип билан бошқариладиган мосламасини Ўзбекистонда дастчўп дейилади;

- планшет, бу очиқ турда ширмасиз фойдаланадиган тури.

- тенавой, соя театри. Бундай қўғирчоқлар яполоқ, текис бўлади. Унда соя ва нурдан фойдаланилади. Бу усулда бизда театримиз камроқ фойдаланилади. Туркияда “Қорагёз” театри ушбу усулдан кенг фойдаланилади.

Қўғирчоқ театрининг сахнадаги хатти-ҳаракати ҳақида гап кетганда шуни таъкидлаш лозимки, драма театрида артист ўзи ижро этаётган ролнинг ички кечинмаларини очиш учун қўғирчоққа хос ва мос бўлган ҳаракатлар қилса мақсадга мувофиқ бўлади. “Лола” қўғирчоқ театрида “менинг қўғирчоғим қандай ҳаракат қилади” деган қонун бор. Сахнада 3 та қўғирчоқ бўлса биринчиси гапиради, қолган иккита қўғирчоқ ҳаракатланмайди. Гапираётган қўғирчоқ ҳам ҳар бир сўзнинг охирида битта ҳаракат қилиши керак. Мусиқа билан қўғирчоқ мусиқа кўйилаётган асарнинг ғоявий мазмунига мос ҳолда

танланиши керак. Бунда актёр ҳаракати ва ғоянинг ёритилиши осон кечади. Муסיқа тўғри танланса актёрга ёрдам бўлади.

Ҳозирда театримизда 34 та ишчи-ходим фаолият кўрсатмоқда. Бош режисёр Баходир Акбаралиевич Жабборов – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист. Кўғирчоқ театрида биринчи навбатда режисёр ва рассом яхши бўлиши керак. 80 фоиз иш шулардан бўлади, қолган 20 фоизи актёр ва техник сабаблар бўлиши мумкин. Саҳнани ушлаб турувчи ёғоч “грядка” баландлиги дунё бўйича 1,70 стандартли ўлчовдадир. Сўзим якунида шуни қўшимча қилмоқчиманки, 27 март халқаро театр куни деб эълон қилинган. 20 март эса кўғирчоқ ва ёш томошабинлар театри куни сифатида нишонланиб келинади”.

Ўзбек анъанавий кўғирчоқ театри қаҳрамонларидан бири “Полвон Качал” ҳисобланади. Полвон Качал кўғирчоғи, асосан, қўлга кийиб ўйнатилган. Унинг бош қисми ёғочдан ясалган бўлиб, эгнида кўйлак, чопон, бошида дўппи бўлган. Ташқи кўриниши қирра бурун, қошли. У оддий халқ вакили сифатида “чодир жамол” тури тамошаларида қатнашган. Ушбу томошалар XIV асрдан бошлаб халқнинг эътиборига тушган.

Манбаларда келтирилишча, “Бизгача турли вариантларда полвон качал саргузаштлари, комедиялари етиб келган. Комедияларининг кўпчилиги 3 хил кўринишда бўлган: бирида полвон качалнинг бичахон исмли қизи севиб қолиши, учрашуви ва уйланиши; иккинчисида ўз ити томонидан таланиши, учинчисидаги тўқнашув акс эттирилган. Полвон Качал ҳам кулгили ҳолатларга тушиб қолувчи, феъл-атвори ҳам зиддиятли қаҳрамон. У бугун зиддияти, ижобий ва салбий белгилари билан ҳаётий, халқчилдир. У ҳамиша ҳушчақчақ ҳолда ҳаётида учраган тўсиқларни енгиб ўтган, ёмон амалдор ва судхўрларни фош этган, адолат ва ростгўйларни ҳимоя қилган”.¹⁵

Кўғирчоқ театри жамиятнинг ижтимоий тараққиётида муҳим ўрин тутди. Шу билан бир қаторда кўғирчоқ театри, унинг ўзига хос хусусиятлари,

---

¹⁵ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 7-жилд. Давлат илмий нашриёти, 2004, 117-бет.

ривожланиш тарихи хусусида олимларимиз бир қатор изланишлар олиб борганлар.

М.Қодиров, С.Қодироваларнинг “Қўғирчоқ театри тарихи” номли ўқув қўлланмасида Р.А.Комаровнинг ўзбек сахнавий қўғирчоқларни йиғиб, музейга жўнатишга муяссар бўлган қуйидаги тўрт коллекцияси келтирилиб ўтилади:

1. **Чимкент кичик қўғирчоқ театри.** Чимкентда Катта мачит маҳалласида яшовчи қўғирчоқбоз Саидазимхўжа Исломуҳаммадовдан сотиб олинган. Коллекция 18 қўғирчоқдан иборат.

2. **Сайрам кичик қўғирчоқ театри.** Сайрамда яшовчи Турсунмуҳаммад Маткаримовдан сотиб олинган. Коллекция 6 қўғирчоқдан иборат.

3. **Тошкент кичик қўғирчоқ театри.** Тошкентда Себзор даҳа, Хўжа Парошкон маҳалласида яшовчи қўғирчоқбоз Орифжон Отажоновдан сотиб олинган. Коллекция 10 қўғирчоқдан ташкил топган.

4. **Тошкент катта қўғирчоқ театри.** Бу коллекция ҳам Орифжон Отажоновдан сотиб олинган бўлиб, 47 қўғирчоқдан иборат.¹⁶

Тадқиқотчи Д.Юсупов “Қўғирчоқ театри: муаммо ва ечимлар” мавзусидаги суҳбатда муҳбирнинг “–Театр фақат томошагоҳми? Ёки...” деган саволига шундай жавоб беради: “Ўзбек маърифатпарвари Мунаввар Қори Абдурашидхонов 1914 йилда Тошкентдаги Ўзбек миллий театрининг биринчи мавсуми очилишидаги нутқидан парча келтириб ўтади: “...баъзи кишиларимиз театрга, эҳтимолки ўйинбозлик ёки масҳарабозлик кўзлари ила боқурлар. Ҳолбуки, театрнинг асл маъноси “ибратхона” ёки “улуғлар мактаби” деган сўздир. Театр сахнаси ҳар тарафи ойнабанд қилинган бир уйга ўхшайдурки, унга ҳар ким кирса, ўзининг ҳусн ва қабиллигини, айб ва нуқсонини кўриб ибрат олур” деган эди”.¹⁷ Фикримизча, театр ҳақидаги ушбу ибратли сўзлар ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган.

Юқоридаги фикрнинг исботи сифатида Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” асари асосида ишланган ўзбек фильми барчамизга маълум. Фильмни

¹⁶ Қодиров М., Қодирова С. Қўғирчоқ театри тарихи. –Т.: Талқин. 2006. 8-бет.

¹⁷ Юсупов. Д. Қўғирчоқ театри: муаммолар ва ечимлар. Театр ж., 2-сон. 2007. 46-бет.

такрор, қарийб бир неча йиллардан буён томоша қилиб келар эканмиз, бу борада кўғирчоқ томошаси акс этган кичик эпизодни эслатиб ўтмоқчимиз. Ҳа, ўша эпизод кўз олдингизда гавдаланди. Айтмоқчимизки, кўғирчоқбозлар томоша баҳона кўғирчоқ воситасида элу-юртга озор берган, ғам-кулфат келтирган замон зўравонларини танқид қилиш, турмушдаги айрим қоқоқликлар, нопоқликлар, зиддият ва эгриликлар устидан кулишни ўз олдиларига мақсад қилиб қўйганлар. Бу эса ўз навбатида оддий халқ учун зарур бўлган катта ижтимоий вазифани ўтайди. Кўғирчоқ ўйнатувчиларнинг мақсади қанчалик холис, самимий ва юксак бўлмасин, жамиятда кўғирчоқбозлар паст табақа ҳисобланган. Айрим ҳолларда, ҳатто, таҳқирланган. М.Қодировнинг фикрича, “Уламолар кўғирчоқ театрини “шайтон иши”, кўғирчоқбозни оллоҳ ишига қўл урган шаккок ва диёнатсиз, деган уйдирма гапларни тарқатиб келишган. Ўтмишда кўғирчоқ театрига олимларимизнинг етарли эътибор бермаганликларининг боиси ҳам шунда”.¹⁸

XI-XII асрлар давомида Марказий Осиёда театр санъати жадал ривожланган. Мазкур давр мобайнида ал-Хоразмий, Фаробий, ал-Фарғоний, Ибн Сино сингари қомусий олимлар дунёга келди. XV-XVI асрларга келиб қадимий Туркистон жаҳонга Қозизода Румий, Улуғбек, Навоий, Хусайн Воиз Кошифий, Умар Хайём сингари алломаларни вояга етказди. Улар ўз асарларида театр, унинг турлари, тарбиявий аҳамияти хусусида фикр юритганлар.

Хусусан, М.Қодировнинг изоҳлашича, “Қамолиддин Хусайн Воиз Кошифийнинг “Футувватномаи Султоний” номли сўфий рисоласининг “Дар шарҳи луббатбозон” деган олтинчи боб иккинчи фасли батамом кўғирчоқ ўйинга бағишланган. Фаслда луббатбозлик тўғрисида қуйидаги тартибда фикр юритилади: “лаҳвдан ва суратлардан илоҳий асрорларни кашф этиш учун фойдаланиш керак деган мазмундаги киришдан кейин кўғирчоқ томошаси таърифланади. Шу асосда қилинган сўфиёна хулосада пардаланган ҳолда кўғирчоқбоз маҳорати хусусида сўз боради”.¹⁹ Бундан ташқари, кўғирчоқ

¹⁸ Қодиров М., Қодирова С. Кўғирчоқ театри тарихи. –Т.: Талкин. 2006. 6-бет.

¹⁹ Қодиров М., Қодирова С. Кўғирчоқ театри тарихи. –Т.: Талкин. 2006. 25-бет.

театрининг турлари бўйича Хусайн Воиз Кошифий қуйидагиларни ёзади; “Агар луббатбозликнинг хусусияти нима деб сўрасалар, хайма (чодир) ва пешбанд деб жавоб бер. Хайма билан кундузи, пешбанд билан кечаси томоша бериш мумкин. Пешбанд бир сандикки, унинг олдида ҳаёл ўйини кўрсатилади. Кундузги ўйинда қўғирчоқлар қўл билан ҳаракатга келтирилади, кечкурунги ўйинда эса бирқатор иплар билан мутаҳарриқ бўлади. (ҳаракатланади)”²⁰ Бундан кўриниб турибдики, муаллиф ўзи яшаган даврда қўғирчоқ театри икки турдан яъни қўл билан ҳаракатга келтириладиган ва чодир-сахнада кундузи ўйнатиладиган қўғирчоқ томошаларидан иборат эканини қайд қилмоқда.

Умар Ҳайём эса ўз рубоийларида илм-маърифат, ақлу-заковатни улуғлайди. Қабохат, разолатни қаттиқ қоралайди. Бундан ташқари Умар Ҳайёмнинг луббатбозлик хусусидаги рубоийсида “дастлаб диний руҳдаги маснавий берилади, шундан сўнг қўғирчоқ театрининг икки тури, уларнинг мазмуни қурилиши баён қилинади ва худо ҳам қўғирчоқбоз каби дил ипларини ҳаракатга келтирмас экан, инсон ҳаракатга келмайди деб, яна шу манодаги бир байт билан якун ясалади”²¹.

Хуллас, буюк қомусий олимлар ижодида қўғирчоқ театрининг турлари, тузилиши, кўриниши акс эттирилган воқеалар бўйича қимматли маълумотлар атрофлича талқин қилинган.

Қўғирчоқ театрининг ривожланиш тарихидан маълумки, қадим замонларда одамлар ёғочдан ва унинг пўстлоқларидан, сополдан турли ҳайвонлар, қушлар, шунингдек, маъбудларнинг қўғирчоқларини ясаб, уларга сиғинганлар, ҳаракатга келтирганлар, ўйнатганлар. Ўрта Осиё, шу жумладан, Ўзбекистон сарҳадларида ҳам VIII асргача оташпарастилик, Будда динларига сиғинган кишилар ўзлари ёқтирган маъбудаларнинг ҳайкалчаларини эъзозлаб, улар билан жонли мавжудот сифатида мулоқотда бўлиб келишган. Яъни ўзига хос қўғирчоқ театри ҳосил бўлган. Мусулмонлик давридан бошлаб қадимги диний маросимлар, урф-одатлар, томошалар ва байрамлар қўғирчоқ театри

---

²⁰ Кодиров М., Кодирова С. Қўғирчоқ театри тарихи. –Т.: Талкин. 2006. 26-бет.

²¹ Кодиров М., Кодирова С. Қўғирчоқ театри тарихи. –Т.: Талкин. 2006. 26-бет.

сахналарига кўчган ҳамда ўйин шаклида болалар дунёсига кириб келган.

Дастлабки кўғирчоқлар кўлга кийилиб, бармоқлар ёрдамида ҳаракатга келтирилган ёки бўлмаса дастасидан ушлаб ўйнатилган. Ўзбекистонда бундай кўғирчоқ тури чодир жамол деб, унинг қаҳрамони Полвон Качал деб аталган. Полвон Качалга ўхшаш қаҳрамонлар дунёнинг кўп мамлакатларида учрайди: Эронда уни Пахлавон Качал, Хитойда Сун У Кун, Россияда Петрушка, Англияда Панч, Италияда Пулчинелла, Францияда Полишинел ва ҳоказо. Улар хулқ-атворлари билан ҳам бир-бирига ўхшаш.

Замонлар ўтиб, жамиятлар тараққий этган сайин кўғирчоқ театрининг шакли, кўғирчоқларни яшаш ва ҳаракатга келтириш усуллари ҳам ўзгариб, мураккаблашиб бораверган. Айниқса, шарқ мамлакатларида, жумладан, Бенгалияда (ҳиндистон) “Путул неч” деган дастали кўғирчоқлар расм бўлган. Хусусан бу тур Хитойда ҳам кенг тарқалган. Ява оролида (индонезия) сим билан бошқариладиган кўғирчоқ театри расм бўлган. XX-аср бошларида мазкур шакл Россияда қабул қилинган, сўнгра бошқа мамлакатларга ёйилган.

Манбаларда келтирилишича, мутахассислар кўғирчоқларни турли хилларга ажратадилар: воқеабанд ўйин иштирокчилари (ўғил бола, қиз бола, чақалоқ, шифокор, милиционер ва ҳоказо); эртак қаҳрамонлари (Уч оғайни ботирлар, Кенжа ботир, Муқбил-тошотар, Қизил шапкача, Дюмовочка (митти қиз), Чипполино, Буратино ва бошқалар); кўл театри кўғирчоқлари (кўлга кийиб ўйнатиладиган кўғирчоқлар); марионетка кўғирчоқлари (махсус мослама ёрдамида ҳаракатга келтириладиган кўғирчоқлар); бармоқ кўғирчоқлари (бармоққа кийдириладиган митти кўғирчоқлар).

Ўзбек халқ театри ўтган асрда асосан икки хилда намоён бўлган: мазҳабоз-қизиқчилар ҳамда кўғирчоқ театри. Биринчи хили асли бир неча жанрлардан: кичик сатирик мазмундаги сахналарни бажарувчи масҳабоз-қизиқчилардан, сахналаштирилган чиқишлар бажарувчи йирик вакиллардан, яъни аскиябоз, дорбоз, муаллақчи, найрангбоз (фокусчи), ёғочоёқ ва мусиқачилардан иборат бўлган. Иккинчи хили кўғирчоқ театри ёки кўғирчоқ ўйин ҳамда кўл кўғирчоғи. Яъни кўл билан бошқарилган чиқишлар ҳамда ип

билан бошқариладиган кўғирчоқ ўйин (чодир ҳаёл) дан ташкил топган. Барча халқ театри санъаткорлари – мазҳарабозлар, қизиқчилар, кўғирчоқ ўйинлари, созандалар бир уюшмага бирикканлар. Бир уюшма ”меҳтарлик” ёки ”корхонаи созанда” деб номланган ва ўзининг рисоласига эга бўлган, унинг бошида махсус сайланган оқсоқол - меҳтарбоши турган. Уларнинг рисоласида айрим санъат турларининг келиб чиқиши тўғрисидаги айрим касб-ҳунар маслаҳатлари баён этилган. Халқ театри актёрларининг чиқишлари ҳар ҳил вазиятда бўлиб ўтган. Баъзан оилавий маросимлар, тўй-томоша, байрам ва сайллар оғир шароитга тўғри келган. Одатда бу чиқишларга кўп томашабинлар тўпланган.

Кейинги ярим асрдан ортиқ давр ичида халқ театрлари янги мазмун ва шаклларда ривожланди ҳамда профессионал театрлар пайдо бўлди. Мазҳарабоз-қизиқчилар, дорбозлар циркнинг яратилишида, кўғирчоқ ўйинлари, ашулачи ва раққослар янги драматик театрлар пайдо бўлишига замин яратди.

Маълумки, болага мактабгача ёшида берилган билим унинг бутун ҳаёти давомида етакчи ўринни эгаллайди. Бу ҳаётини зарурият “Учинчи минг йилликнинг боласи” таянч дастурининг асосини ташкил этади. Жамиятимизда олиб борилаётган ислохотлар кўлами, ривожланиб бораётган фан-техника тараққиёти асрида ота-оналар фарзандларига бугунги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда, уларнинг ёшига муносиб ва ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда керакли таълим-тарбияни бериб бориш, маънавияти юксак, ҳар томонлама етук инсон қилиб вояга етказиш лозимлигини тобора англаб етмоқдалар.

Келажагимиз пойдевори бўлган ёшларни эрганги куни қандай бўлиши, кўп жиҳатдан уларни бугун қандай таълим-тарбия олаётганига, у яшаётган, нафас олаётган ижтимоий муҳитга боғлиқ. Шу жиҳатдан олиб қаралганда, бугун устоз, мураббий, ота-она, тарбиячи ва кенг жамоатчилик боланинг эртанги куни учун бирдек масъулдир. Шу ўринда хориж олимаси Ҳиллари Родэм Клинтоннинг қуйидаги фикрини келтириб ўтиш ғоят ўринлидир: “...аксарият болалар боғчага борадиган ёшга етганларида, улар миясининг архитектураси қурилиб бўлган бўлади. Шу вақтдан балоғатга етгунга қадар мия

иштиёқи суст ўрганувчига айланиб қолади, аммо баъзан кейинчалик ҳам “болалик ғайрати” нинг қайта тикланиш ҳоллари учрайди. Аммо у дунёни қайтиб ҳеч қачон ҳаётининг дастлабки бир-икки йилидаги каби шиддат билан ўргана олмайди”²².

Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларининг онгида юксак ахлоқий-эстетик сифатларнинг шаклланишида оила аъзолари ва тарбиячиларнинг фаолияти алоҳида аҳамиятга эга. Зеро, оила аъзолари, тарбиячи ва бола ўртасида софдиллик, хушмуомалалик, камтарлик, ўзаро ҳурмат бир сўз билан айтганда самимий муносабат каби ҳислатлар мавжуд бўлса, бу ибратли ахлоқий-эстетик сифатлар болаларга ижобий таъсир этади. Бола ўз оиласида, атрофида кўрган хатти-ҳаракатлардан тўғри хулоса чиқариб, ўз яқинларини ҳурмат қилиш ва ўз бурчини виждонан бажаришга интила боради.

Ахлоқий-эстетик сифатлар кенг маъноли тушунча бўлиб, унинг замирига табиат, ижтимоий ҳаёт, турмуш ва санъатга муносабатни тарбиялаш ётади. Мактабгача ёшдаги болаларни ахлоқий тарбиялашнинг мазмуни Она ватанга муҳаббат, атрофдагиларга меҳрибонлик, раҳмдиллик, катталарга ҳурмат, меҳнатсеварлик, хулқ-атвор сифатларини ўз ичига олади. Болаларни гўзалликни идрок этиш орқали тарбиялаб борилад экан, аста-секин уларда ўзгаларнинг хурсандчиликларига шерик бўлиш, ҳамдардлик билдириш, қайғуриш каби хусусиятлар таркиб топа бошлайди.

Ўзбек халқида “қуш уясида кўрганини қилади”, деган нақл бор. Бундан кўринадикки, фарзандларимизнинг хушмуомала, сахий ва ҳурматга лойиқ киши бўлиб етишишини истасак, биз уларга бераётган тарбия айнан шу ҳислатларни ўзида мужассам этиши лозим. Агар биз фарзандларимизнинг теварак-атроф ва борлиқ ҳақида кўп нарсани билишга қизиқувчи, мустақил фикрловчи инсон бўлиб етишишини истасак, уларга таълим-тарбия бера бошлаган илк кунларимизданоқ ўзимизнинг бундай хусусиятларимизни уларга кўрсата олиш

---

²² Хиллари Родэм Клинтон. Бир болага етти маҳалла ота-она ва болалар бизга бераётган бошқа сабоқлар. (Инг. тилидан таржима). –Т.: Ўзбекистон.1997. -67 б.

даражасида ибрат-намуна бўлишимиз лозим.

Ҳаётий тажрибалар шуни кўрсатадики, болалар ёшлигидан бошлаб тақлидчан бўладилар. Улар оиладаги, кўча-кўйдаги ёши катта кишиларнинг юриш-туришлари, ўзини тута билиши, кийинишлари, ўзаро муносабатлари ва барча хатти-ҳаракатларини кузатиб, уни ўзиларига сингдириб борадилар. Зеро, катталар бу масалага бефарқ қарамай ўзларини тарбиячи эканликларини унутмай ҳамма вақт ибратли бўлишга ҳаракат қилишлари лозим. Шу билан бир қаторда боланинг ҳар бир хатти-ҳаракатлари, бажараётган ишлари ўз навбатида оила катталари, тарбиячилар томонидан рағбатлантирилиб борилса, кўзланган натижага эришиш мумкин. Зеро, Ҳиллари Родэм Клинтоннинг фикрича: “...рағбатлантириш болаларда махсус кўникмаларни, қолаверса, кейинчалик ўқиб-ўрганишга асқотадиган ўз кучига ишонч, ҳар бир гапни далиллаш, саъи-ҳаракат, масъулият, ташаббус, тиришқоқлик, ғамхўрлик, жамоага қўшилиб ишлай олиш, соғлом фикр ва муаммоларни ечиш сингари шахсий хусусиятларни шакллантиришда ёрдам бериши билан ҳам аҳамиятга эга. Оила ва мактаб институтининг асосчиси Дороти Рич таъбири билан айтганда, бундай “мегамалака (megaskills – энг зўр малакалар) лар” шахсий қадр-қимматнинг асоси ва бизни ҳаёт бўйлаб бошлаб борадиган маънавий, ахлоқий ва рухий омиллардир”²³.

Боланинг ахлоқий-эстетик сифатларини шакллантиришда бир қатор воситалар (теварак-атроф, табиат, муҳит, санъат, байрамлар, тадбирлар ва ҳоказо) муҳим ўрин тутса-да, аммо кўғирчоқ театри воситасида ахлоқий-эстетик тарбиялаш ҳам ўзига хослик касб этади.

Юртбошимиз И.Каримовнинг таъбири билан айтганда “...ҳар қайси гўдак илк бор оламни ўз атрофидаги ашё ва буюмлар, жумладан, ўйинчоқлар орқали англашини инобатга оладиган бўлсак, уларнинг инсон тарбиясидаги ўрни беқиёс экани аён бўлади. Ўйинчоқлар образи боланинг мурғак тасаввурига бамисоли тошга ўйилган нақшдек муҳрланиб, унинг

---

²³ Ҳиллари Родэм Клинтон. Бир болага етти маҳалла ота-она ва болалар бизга бераётган бошқа сабоқлар. (Инг. тилидан таржима). –Т.: Ўзбекистон.1997.115-бет.

онгида бир умр сақланиб қолади. Гўдакнинг улғайиб, касб танлаши, келажакда қандай йўлдан бориши, ўзининг ҳаёт тарзини қандай ахлоқий-маънавий асосларга қуриши ҳам, ҳеч шубҳасиз, унинг болаликда қандай ўйинчоқлар билан ошно бўлиб ўсгани билан белгиланади”²⁴.

Мактабгача таълим муассаси тарбиланувчиларида ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантиришда ўтмиш алломаларининг ахлоқий-эстетик қарашларини, илғор фикрларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Уларнинг таълим-тарбия соҳасидаги беназир фикрлари, ахлоқий қарашлари бугунги тараққиёт учун ҳам ўз аҳамиятини йўқотмайди. Уларнинг қимматли ўғитлари мурғак бола қалбига инсонийлик уруғларининг ниш уришига маънавий кучкуват беради.

Ўтмиш алломалари, улуғ мутафаккирлар ижодида боланинг ахлоқий-эстетик камолоти учун зарур бўлган сифатлар атрофлича талқин қилинади. Уларнинг илмий меросидан мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчилари фаолиятида фойдаланиш муҳим ўрин тутади. Хусусан, Ҳусайн Воиз Кошифийнинг бой илмий мероси, ахлоқий-таълимий қарашлари Ўрта Осиё халқлари тарихида муҳим ўрин тутади. Унинг асарларида чин инсоний фазилатлар: ватанпарварлик, мардлик ва жасорат, саҳоват, катталарга ҳурмат, кичикларга шафқат, камтарлик, меҳр-оқибат каби ғоялар муҳим ўрин тутади.

Жалолиддин Румий ижодида эса ғирромлик, тухмат, такаббурлик, баднафслик сингари салбий хатти-ҳаракатлар қораланган. Аксинча, ақлу-фаросат, ростгўйлик, камтарлик каби эзгу амаллар тарғиб этилади. ...“Уч ўғри ва боғбон”, “Лўли бола”, “Туя ва ҳаммом”, “Муаллим ва шогирдлари” сингари бир туркум ҳикояларда Румий ҳаётий иллатлар, инсонларда учрайдиган салбий хислатлар устидан лутф билан кулади, ҳажвий ҳолат яратади”²⁵.

Соҳибқирон Амир Темур тузукларида ахлоқий-эстетик сифатлардан дўстни душмандан фарқлашни, камтарликни кузатишимиз мумкин: “...ўз

²⁴Каримов. И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият. 2008. 157-бет.

²⁵ Ҳамиджон Ҳомидий. Кўхна шарқ дарғалари. –Т.: Шарқ. 1999. 108-бет.

тажрибамдан билдимки, содиқ ва вафодор дўст улким, ўз дўстидан ранжимаиди, дўстининг душманини ўз душмани деб билади. Агар керак бўлса дўсти учун жонини ҳам аямайди”²⁶.

Исмоил Ал-Бухорийнинг фикрича: “Ахлоқнинг яхши бўлиши, таомнинг покизалиги, ростлик ва омонатга хиёнат қилмаслик шарт, дунёвий ишлардан четда қолган бўлсанг ҳам зарари йўқдир”²⁷.

Маълумки, буюк алломаларнинг ахлоқ ва одоб ҳақидаги теран фикрлари шундай кучга эгаки, у инсонларга маънавий озуқа беради. Ахлоқий-эстетик сифатлар боланинг маънавий етуклигининг асоси ҳисобланади. Хусусан, Абдулла Авлоний шундай дейди: “инсонларни яхшиликка чақирувчи, ёмонликдан қайтаргувчи бир илмдир. Яхши хулқларнинг яхшилигини, ёмон хулқларнинг ёмонлигини далил ва мисоллари билан баён қиладургон китобни ахлоқ дейилур”²⁸.

Абдулла Авлоний яна айтадики, “...тарбия қилувчилар табиб кабидирки, табиб хастанинг баданидаги касалига даво қилғони каби тарбияни боланинг вужудидаги жаҳл маразига яхши хулқ деган давони ичидан, поклик деган давони устидан беруб, катта қилмак лозимдир”²⁹.

Шеърят мулкининг султони, буюк ўзбек мутаффакир, олим Алишер Навоийнинг одоб-ахлоқ, таълим-тарбияга оид илғор қарашлари бугунги кунда ҳам ўз қимматини йўқотгани йўқ. Унинг ижодидаги фалсафий-ахлоқий ажойиб фикрлар, ҳикматлар ва ўғитлар ўзининг муҳимлиги ва долзарблиги жиҳатидан умуминсоний аҳамиятга эга. Навоий барча инсонларни эзгуликка, ўзаро ҳамжихат бўлишга, насл-насабидан қатъий назар меҳр-оқибатли бўлишга, миллий урф-одатларга садоқатли бўлишга даъват этган. Зеро,

“Ақл ила олам юзин обод қил,

Хулқ ила олам элини шод қил”- дейди Навоий.³⁰

²⁶ Темур тузуклари / Форсчадан А.Соғуний ва Х.Кароматов таржимаси / – Т.: Ф.Ғулом, 1991. 90-бет.

²⁷ Мавлонова Р., ва бошқалар. Тўраева О., Холикбердиев К. Педагогика. Дарслик. –Т.: Ўқитувчи. 2001. 403-бет.

²⁸ Мавлонова Р., ва бошқалар. Тўраева О., Холикбердиев К. Педагогика. Дарслик. –Т.: Ўқитувчи. 2001. 409-бет.

²⁹ Ҳасанбоева О. У. ва бошқалар. Мактабгача таълим педагогикаси. Касб-ҳунар коллежлари учун ўқув қўлланма.–Т.: Илм зиё. 2006. 30-бет.

³⁰ Комиллик ўғитлари. Тузувчилар: М.Х.Саидов, З.Т.Тохиров. –Т.: Молия. 2003 й. 72-бет.

Абу Райҳон Беруний саҳоватпешаликни муҳим ахлоқий мезон деб ҳисоблаган. Мурувват инсоннинг чинакам ахлоқий сифатларидан бири бўлиб, Берунийнинг фикрича бундай одамлар хайрихоҳ бўлади. ...Беруний зикналик, ёлғончилик, мунофиқлик, хушомадгўйликни, айниқса, кишиларнинг ўз билимларига, қобилиятларига ва ахлоқий хислатларига мувофиқ бўлмаган юксак мавқени эгаллашга интилишларини қаттиқ қоралади”³¹.

Ахлоқ етуклик кишиларда ҳаётнинг мазмун-моҳияти ва мақсади тўғрисида ҳақ тушунчаларни ҳосил қилади. Ахлоқ кишиларнинг ўз-ўзини идора қилиш, ўзгалар билан онгли муносабатда бўлиш мезонларини, меъёрларини, белгилайди.

Бинобарин, Хуррабий фикрларидан ҳам кўринадики, у инсонларни тубанликка етакловчи қусурлар ва нуқсонлар, ёмон хулқлардан 42 таси ҳақида фикр юритади.³² Улардан айримлари яъни мактабгача ёшдаги болаларда учрайдиган мақтанчоғлик, ёлғон (кизб), айёрлик, ялқовлик, лақмалик, мазах қилиш, айирмачилик, зикналик каби олаларнинг ахлоқий тарбияланганлик даражасига зид ёмон нуқсонлардир.

Т.Ҳидоятхўжаевнинг фикрича, болалар ахлоқий тарбияни муҳитдан оладилар, муҳитнинг одат-ахлоқини қабул қиладилар. Яъни уйда ота-оналаридан, мактабда синфдош муаллимларидан, кўчада ўртоқларидан кўрган одат ва ахлоқларини тезда ўзлаштириб, шу ахлоқ билан юрадилар.³³

Шу ўринда Юсуф Хос Хожибнинг қуйидаги фикрлари ғоят ўринлидир:

Хулқ гўзал бўлса, барча халқ севади,

Хулқи тўғри бўлган киши тўрға чиқади.³⁴

Болаларда ахлоқий – эстетик сифатларни шакллантириш турли йўллар, шакллар ва воситалар ёрдамида амалга оширилади. Шу жиҳатдан олиб қаралганда, кўғирчоқ театри – эстетик туйғуларни, болаларнинг қизиқувчанлиги ва тасаввурини ривожлантириш учун жуда қулай восита

³¹ Қодиров Б. Комил инсон тарбиясининг педагогик асослари. –Т. Мехнат. 2001. 121-бет.

³² Ҳасанбоева О. У. ва бошқалар. Мактабгача таълим педагогикаси. Касб-хунар коллежлари учун ўқув қўлланма.–Т.: Илм зиё. 2006. 22-бет.

³³ Ҳидоятхўжаев Т. Фарзандлар жаннат райҳонларидир. –Т.: Янги аср авлоди. 2002. 29-бет.

³⁴ Комиллик ўғитлари. Тузувчилар: М.Х.Саидов, З.Т.Тохиров. –Т.: Молия. 2003 й. 71-бет.

ҳисобланади. Ахлоқий-эстетик сифатлар болаларда гўзаллик ҳақидаги билимлар, ҳаёт воқелиги, буюмлар, уларнинг ранг-баранглиги, турларини, ўзини тута билишни, мулоқотга киришувчанлик, яхши-ёмонни фарқлаш, ўз-ўзига баҳо бериш кабиларни тарбиялаш масаласини ўз ичига олади.

Кўғирчоқ, кўғирчоқ театри ва унинг тарбиявий хусусиятлари тўғрисида тадқиқотчиларнинг бир қатор қарашлари мавжуд. Жумладан:

– “Театр санъати миллий ўз-ўзини англаш, миллий ғурур, миллатпарварлик, ватанпарварлик, миллат тақдирига нисбатан масъулиятни, миллий манфаат устуворлигини ҳис этиш, миллий тил, миллий тарих, адабиёт, санъат, урф-одатлар, анъаналар, қадриятлар, давлат тизимига ҳурмат, қонунларига ҳурмат ва ижодкорлик, вазминлик, ўз касбининг моҳир устаси бўлиши, мамлакат ички ва ташқи фаолиятдан хабардор бўлиб ва уни қўллаб-қувватлаш, мамлакат ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маънавий ҳаётидаги фаолиятини тарғиб қилади”³⁵;

– “...театр санъати ҳар хил ёшдаги, характердаги болаларнинг феълига таъсир этадиган, уларнинг қизиқишини ўстирадиган тарбия мактабидир. Бунинг учун болалар театри ҳар хил спектаклни саҳналаштиришда уларнинг психологиясини билишдан ташқари педагогика, руҳшунослик, болалар адабиёти ва адабиётшунослигидан маълумотга эга бўлиши лозим”³⁶;

– “...театр санъатининг моҳияти шундаки, театр жамиятда амалга ошириладиган барча вазифаларнинг тақдири, унда яшайдиган одамларнинг тафаккури, онгини оширишда, жамият ҳаётини ўзгартиришнинг муҳим механизм ҳисобланади”³⁷;

– “болалар янгидан-янги ахборотлар олишга қизиқадилар, тез эслаб ҳам қоладилар. Шунинг учун эртак қаҳрамонларининг кўғирчоқлар қиёфасида болалар дунёсига оммавий равишда кириб бориши ҳам уларнинг маънан

---

³⁵ Минаваров Ш. Театр маънавият маскани. Халқ таълими ж. 2009. 3-сон. 87-бет.

³⁶ Минаваров Ш. Театр маънавият маскани. Халқ таълими ж. 2009. 3-сон. 86-бет.

³⁷ Минаваров Ш. Театр маънавият маскани. Халқ таълими ж. 2009. 3-сон. 87-бет.

бойишига ёрдам беради”³⁸;

– “қўғирчоқлар... Уларнинг жони йўғу юзи, ҳаракатлари, хис-туйғуларга бой. Уларнинг тили йўғу, лекин келажак авлодга айтар сўзи бор. Зеро, улар маънавий меросимизнинг узвий бир қисми. Уларни асраб-авайлаш, адоқлаш, болаларга шу ҳикматларнинг ҳаммасини тушунтириш бурчимиздир”³⁹;

– “театр инсоният таракқиётининг маданий феномени сифатида, аввало, омманинг тарбияси ғоясини асосий масалалардан бири сифатида талқин этиб келган. Шу боис тарбия масаласи қанчалик ибтидоий негизга эга бўлса, театр ҳам шунга монанд тарзда шаклланиб, ривожланиб келган”⁴⁰;

– “театр бу-жуда қизиқ, жуда содда ва мураккаб организм. Азалдан театрнинг заҳмати тортди, ўзини унга бахшида қилган кишилар бу даргоҳни катта оилага ўхшатганлар. Бунда ҳамма бир-бирини яхши билади. Ҳамма-ҳамма тўғрисида ҳамма нарсани билади. Лекин ҳамма ўзини ҳеч нарса билмайдигандек тутди”⁴¹ ;

– “театр – сеҳрли ёғдуларга ғарқ бўлган томошагоҳ. Саҳнада ҳаётнинг рангин пардалари туширилган. Парданинг ортида сир-синоат яширинган. Парда юракдан учаётган қушлардай аста кўтарилади... Ҳаяжонли лаҳзалар ...Театр – инсон тақдирини оқ ва қора кўчаларга етаклайди. Сен театрга айланаётганингни хис қиласан. Ўзингни беихтиёр кўзгудан томоша қила бошлайсан”⁴²;

– “театр санъатининг мазмун-моҳияти шундаки, у жамиятда амалга ошириладиган барча вазифаларнинг – ўтмиши, бугуни, келажаги ва тақдири, унда яшайдиган одамларнинг онг ва тафаккурини оширишда муҳим механизм ҳисобланади”⁴³.

Мактабгача ёшдаги болалар хулқ ва муомаланинг кўпгина усуллари қисқа муддат ичида ўзлаштиради. У ён-атрофидагиларнинг хатти-

---

³⁸ Абдуллаева С. Қўғирчоқларнинг айтар сўзи бор. Мактабгача таълим ж., 2008. 4-сон. -16 бет.

³⁹ Абдуллаева С. Қўғирчоқларнинг айтар сўзи бор. Мактабгача таълим ж., 2008. 4-сон. -16 бет.

⁴⁰ Ibragimov B. Dunyo teatrlarining ibtidosi. Xalq ta'limi j. 2009 3-son. 117-бет.

⁴¹ Ризо Шухрат. Кулги ва йиғи орасида. Тафаккур ж. 2008 й.3-сон. 50-бет.

⁴² Умирова А. Миллий театрда асарлар талқини. Гулистон ж., 2004. 5-сон. 34-бет.

⁴³ Минаваров Ш. Театр маънавий маскани. Халқ таълими ж. 2009. 3-сон. 87-бет.

ҳаракатларини синчковлик билан кузатади. Уларнинг юриш-туриши, муносабати, ўзини тута билиш, нутқи ва хатти-ҳаракатига тақлид қилади. Натижада ўз тенгқурлари билан мулоқотда бўлишга эҳтиёж сеза бошлайди. Бу жараёнда катталарнинг, хусусан, ота-оналар ва тарбиячиларнинг кўрсатмалари, ибрат-намунаси муҳим ўрин тутаяди.

Бу борада мактабгача таълим муассасаларининг кўғирчоқ театри билан ўзаро ҳамкорлик алоқаларининг йўлга қўйилиши болаларнинг кўғирчоқларга нисбатан ўзгача муносабатда бўлишига олиб келади. Айниқса, миллий қадриятларимиз ва аъаналаримизга ҳурмат, уларнинг қадимий кўғирчоқбозлик санъатига бўлган қизиқишларини кучайтириш, халқаро ва республика миқёсида ўтказилган кўғирчоқбозлик кўрик-танловлар ғолибларини билан танишиш имкониятини беради.

Боладан ўзгалар томонидан ёрдам берилганда миннатдорчилик билдириш, “раҳмат” сўзини кўп ишлатиш, илтимос ва хушмуомалалик билан муружат қилиш талаб этилиши лозим.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиққан ҳолда тадқиқотчи-олимларнинг ахлоқий-эстетик қарашлари ва уларнинг тарбиявий аҳамияти хусусидаги фикрлари ҳақида фикр юритмоқчимиз:

– “ахлоқ – кишиларнинг бир-бирларига, оилага, жамиятга бўлган муносабатларида намоён бўладиган хатти-ҳаракатлари, хулқ-атворлари, одоблари мажмуи”⁴⁴ ;

– “эстетик ва ахлоқий тарбиянинг ўзаро боғлиқлиги шундаки, кишининг гўзаликни идрок этишдан қувониши унинг бошқа кишиларга яхшилик қилганидан хурсанд бўлишига ўхшаб кетади. Аксинча, гўзалликни кўра билмаслик, ундан завқлана олмаслик ёмон ишларни қилишга олиб келади”⁴⁵;

– “адаб хулқни чиройли қилиш, сўз ва феълни соз қилишдир”, “Адаб сақлаш – муҳаббат самараси, яна муҳаббат дарахтининг уруғи ҳамдир. Агар адабдан озгина нуқсонга йўл қўйсанг ҳам нимаики қилсанг беадаблик

⁴⁴ Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х., Ҳайдаров М., О.Ҳасанбоева. Педагогика фанидан изоҳли луғат. Т.2008 . 41-бет.

⁴⁵ Ҳасанбоева О. У. ва бошқалар. Мактабгача таълим педагогикаси. Касб-хунар коллежлари учун ўқув қўлланма.–Т.: Илм зиё. 2006. 111-бет.

кўринадиди”, “Сабр ва чидамда ноғора каби бўлмоқ лозимки, у қанчалик шапалоқ емасин, бироқ ўз адабига хилоф овоз чиқармайди”⁴⁶;

– “ахлоқ - ижтимоий онг шакли бўлиб, ижтимоий ҳаётнинг ҳамма соҳаларида инсоннинг хулқ-атворини қўлга солиб турадиган тамойиллар, талаблар, меъёрлар ва қоидалар йиғиндиси. Ахлоқий тушунчалар: яхшилик, шараф, виждон, эътиқод, садоқат ва бошқалар баҳоланувчи характерга эга”⁴⁷;

– “ёшларда баъзан учрайдиган ахлоқ бузилишлари – уларда ўзбўларчилик, манманлик, бузғунчилик, ичиш-чекишларга интилиш, ёлғончилик ва бошқа иллатларнинг келиб чиқишига олиб келади”⁴⁸;

– “маънавий- ахлоқий тарбия – бу миллат ва жамият томонидан яратилган барча руҳий ва ақлий нематларнинг шахс томонидан ўзлаштирилиб, ундан фойдаланган ҳолда ўз ахлоқини баркамоллаштиришга эриша олганлик даражасини кўрсатувчи меъзондир”⁴⁹;

– “маънавий – ахлоқий меъёрлар саҳийлик, оққўнгиллик, яхшилик, ҳурмат, ҳайрихоҳлик, масъулиятлилик, меҳнатсеварлик, каби атамаларнинг мазмунини билиб олиш, ўз фаолиятида унга амал қилишни англатади”⁵⁰;

– “эстетик тарбия – шахсда табиат, меҳнат, ижтимоий муносабатлардаги гўзалликни эстетик идиал нуқтаи назаридан идрок этиш ва баҳолаш, шунингдек воқеликни гўзаллик қонунларига кўра ўзгартириш эҳтиёжини ҳис этиш қобилиятини шакллантиришга йўналтирилган мунтазам таъсир жараёнидир”⁵¹;

– “ўзбек оилаларида ахлоқий-эстетик қадриятлар билан боғлиқ анъаналар мавжуд. Ота-оналар ёшларга “ҳалол-харом”, “увоқ”, “ гуноҳ-савоб” каби панд насиҳатлар асосида дастлабки ахлоқий ва эстетик тушунчаларни бериб

⁴⁶ Аҳмад Яссавий ижодиётида маънавий тарбия. Тузувчи О.Ҳасанбоева. -Т. 1999. -29 бет.

⁴⁷ Ҳайдаров М.Э. Меҳнат тарбияси воситасида халқ миллий анъаналаридан фойдаланишнинг назарий ва амалий асослари (кичик ёшдаги мактаб ўқувчилари мисолида): Пед.фан.докт. ... дисс. автореф. – Т.: 2001. – 29-бет.

⁴⁸ Алиқориев. Н.Ёшларнинг ҳозирги замон социал муаммолари. Ёшлар муаммолари ва уларнинг ечими: ҳолат ва истикбол. II-Республика илмий-амалий анжуман материаллари. –Т.: Янги аср авлоди.2002. 3-бет.

⁴⁹ Исмоилова. М.Э. Халқ кўшиқлари воситасида ўқувчиларнинг маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантириш. Пед.фан.ном. ... дисс. автореф. – Т.: 2006. 3-бет.

⁵⁰ Исмоилова. М.Э. Халқ кўшиқлари воситасида ўқувчиларнинг маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантириш. Пед.фан.ном. ... дисс. автореф. – Т.: 2006. 3-бет.

⁵¹ Валихўжаева Ф.Б. Талабаларни мактабгача таълим муассасаларида болаларга эстетик тарбия беришга тайёрлаш. Пед.фан.ном. ...дис. авт. 2005. 7-бет.

борадилар. Бу тушунчалар тизимига яхши ва ёмон, гўзал ва хунук (шакл ва мазмун нуқтаи назаридан) каби тасаввурларни шакллантиришни ҳам киритиш болаларни оилада эстетик тарбиялашнинг самарали шаклларида биридир. Шу тарика болалар аста-секин қаҳрамонликни тушуниш, кураш ва меҳнатдаги жасорат романтикаси каби мураккаб эстетик тушунчаларни ўзлаштиришга тайёр бўлиб борадилар”⁵²;

– “ҳаётдаги, санъатдаги гўзалликни кўра билиш ва сезиш, ундан эстетик завқ олиш кўникма ва малакалари барчада бир ҳил шаклланган бўлмайди. Бир киши муайян объектдан завқланса, иккинчиси бунга бефарқ бўлиши мумкин. Эстетик сезгирлик, идрок, диққат-эътибор, ижодий жараёнга интилиш эстетик тарбия асосини ташкил этади. Болаларда бу сифатлар бевосита борлиқдаги ва санъатдаги гўзалликларни сезиш жараёнида шакллантирилади. ...Бола гўзалликни фақат сезишгина эмас, балки уни тушуниши, у ҳақда фикр юритиши зарур”⁵³ ;

– ““хулқ”, “ахлоқ” ва булардан чиққан бошқа сўзлар махлуқлардан фақат инсонгагина тегишли бўлиб, улар инсонларнинг фикри ва тутган йўлини ифодалайди. Чунки инсон идрок, тафаккур ва ирода эркинлиги ато қилинган ягона махлуқдир. Шунинг учун унинг тутган йўли фикрига, эътиқодига боғлиқ. Шунингдек, инсон ақлини таниши биланоқ, бу яхши, бу ёмон, бу фойдали ва бу зарарли, деб нарсаларга ахлоқий ҳукм бера бошлайди. Бу ҳолат унинг ахлоқий мавжудот эканлигини билдиради”⁵⁴;

– “маълумки, ахлоқшуносликда “идеал” деган ахлоқий категория мавжуд бўлиб, у шахс ҳаётида маёқ вазифасини ўтайди. Ахлоқий идеал шундан иборатки, у мукамал ахлоқ ва гўзал хулқ эгаси бўлади”⁵⁵ ;

– “ахлоқ ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, муайян жамиятда яшовчи кишилар амал қилиши зарур бўлганмаълум хатти-ҳаракат қоидалари

⁵² Сулаймонов А., Абдуллаева М. Оилада болаларни эстетик руҳда тарбиялаш. Халқ таълими ж., 2004. 2-сон. 100-бет.

⁵³ Валихўжаева Ф.Б. Талабаларни мактабгача таълим муассасаларида болаларга эстетик тарбия беришга тайёрлаш. Пед.фан.ном. ...дис. авт. 2005. 8-бет.

⁵⁴ Хидоятхўжаев Т. Фарзандлар жаннат райхонларидир. –Т.: Янги аср авлоди. 2002. 12-бет.

⁵⁵ Фарсахонова Д. Замонавий ахлоқий тарбиянинг муҳим жиҳатлари. Бошланғич таълим ж. 2009. 6 сон. 7-бет.

йиғиндисидир. Ахлоқ одамларнинг бир-бирларига, жамиятга, давлатга, халқ мулкига, оилага, ишлабчиқариш воситаларига, меҳнат мағсулотлари ва шу кабиларга муносабатини муайян тартибга соладиган хатти-ҳаракат қоидалари тизимида намоён бўлади”⁵⁶ ;

– “Ахлоқий ўз-ўзини англашга икки хил таъриф бериш мумкин:

- ўзини-ўзи ёки бу ахлоқий маънавий меъёрий ўлчам ва қоидаларга асосланган ҳолда англаш;

- ахлоқий ўз-ўзини англаш бу ўзини-ўзи инсон сифатида тасдиқлаш ва шу тариқа ўзлигидан инсонийликни шакллантиришга нисбатан интилишдир. Инсон ҳаёти ўз-ўзини англашдан бошлаб, жисмоний, ақлий ва ижтимоий камолотга эришув жараёни амалга ошиши тугалланади”⁵⁷ ;

– “болалар боғчасида, ахлоқий тарбия беришда қуйдагиларга эътибор қаратиш лозим:

- ✓ кичик, ўрта, катта гуруҳ болалари учун содда элементлар ахлоқий тушунчалар ҳақида маълумот бериш;

- ✓ ҳар бир ўргатиладиган у ёки бу фазилатлар расмлар, мультимедиа тасмалар, диопозитивлар ва болаларни жонли ҳаракатлари орқали тушунтириш;

- ✓ бола доимий равишда “ нима яхши”, “ нима ёмон ” маъносини англаб ўз фикрини содда баён этиш”⁵⁸ ;

Маънавияти юксак шахс ўзининг ахлоқий-эстетик фазилатлари билан ўзгалардан ажралиб туради. У ўзига лойиқ кўрмаган номаъқул хатти-ҳаракатни бошқаларга ҳам раво кўрмайди. Ахлоқ илми ёвузлик ва эзгулик ўртасидаги мураккаб зиддиятлар, муаммолар ҳақида баҳс юритади. Ахлоқий-эстетик туйғулар фаолият ва муомала жараёнида бошдан кечирилади. У боланинг ҳаётида юз берадиган турли хилдаги нарсаларга нисбатан аллақандай ажойиб ёки бемаъни, фожиавий ёки кулгили, олижаноб ёки жирканчли, нафосатли ёки хунук нарса сифатида муносабатини акс эттиради ва ифодалайди. Бола

⁵⁶ Мавлонова Р., ва бошқалар. Тўраева О., Холикбердиев К. Педагогика. Дарслик. –Т.: Ўқитувчи. 2001. 395-бет.

⁵⁷ Холназарова М. Комил инсон тарбияси: муаммо ва мулоҳаза. Мактаб ва ҳаёт ж. 2009 №4 26-бет.

⁵⁸ Ҳасанбоева О. Боғча болаларининг ахлоқий тарбиясида оммавий ахборотлардан фойдаланиш педагогик муаммо сифатида. Педагогик таълимни такомиллаштириш муаммолари. Республика илмий-амалий конференция материаллари. –Т.: 2006. 13-бет.

ахлоқий-эстетик жихатдан тўла тарбияланмай туриб ғоявий-сиёсий ривожланган баркамол шахс бўла олмайди. Унинг замирида дунё гўзаллиги тўғрисида ҳис-туйғулар, тасаввур ва фикрларни тарбиялаш ҳамда такомиллаштириш орқали инсон шахсинининг ҳар тамонлама уйғун ривожлантириш масаласи ётади.

Олиб борилган изланишлар, мавжуд адабиётларнинг таҳлилидан келиб чиққан ҳолда мактабгача катта ёшдаги болаларда кўғирчоқ театри воситасида ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантириш андозаси ишлаб чиқилди (2-расм).

2-расм. Мактабгача катта ёшдаги болаларда кўғирчоқ театри воситасида

ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантириш андозаси.

**МАКТАБГАЧА КАТТА ЁШДАГИ
БОЛАЛАРНИНГ АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК
СИФАТЛАРИНИ ҚЎҒИРЧОҚ ТЕАТРИ
ВОСИТАСИДА ШАКЛЛАНТИРИШ МАЗМУНИ**

II

“Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари” да болаларни юксак “маънавий”, “ахлоқий”, “маданий”, “эстетик” тушунчаларни мазмун ва моҳиятини уларнинг қалбига, онгига синдириш давлат сиёсатидаги муҳим долзарб муаммолардан биридир. Шу жиҳатдан олиб қаралганда Ўзбекистон Республикасида кечаётган кенг кўламли ижтимоий-маънавий ислохотлар, фан-техника ва ишлаб чиқариш кескин ривожланиб бораётганлиги - жамият талабларига жавоб бера олувчи шахсни тарбиялаш масаласини кун тартибига кўндаланг қўймоқда.

Дарҳақиқат, бугун келажак пойдевори бўлган, ҳар жиҳатдан масъулиятли, жамият тараққиёти учун шахсан ташаббус кўрсата оладиган ёшларни мақсад сари тўғри йўналтириш муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу борада мактабгача таълим муассасаси тарбияланувчиларининг ёши ва ўзига хос психологик, физиологик ҳамда жисмоний имкониятлари, қизиқиши, иқтидори ҳамда эҳтиёжлари ҳисобга олинади.

Тажриба-синов ишлари даврида мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларида қўғирчоқ театри воситасида ахлоқий-эстетик сифатларини шакллантиришга хизмат қилувчи таълимий машғулотлар, эртак тамошалари, қўғирчоқ ўйинлардан фойдаланилди. Синов ишларига жалб қилинган тарбиячиларга қўғирчоқ ясаш, қўғирчоқ театрини ташкил қилиш технологиялари, қўғирчоқ турларининг тасвири тушурилган буклетлар тавсия қилинганлиги жараённинг самарали кечишини таъминлабгина қолмай, белгиланган вақтдан унумли фойдаланиш имкониятини юзага келтиради.

Мактабгача ёшдаги болаларни театр томошаларига ошно қилиш,

уларнинг қўғирчоқ ўйинларини ташкил қилишдан мақсад:

- болалар учун ижодкорлик, фаолликни таъминловчи шарт-шароит яратиш;
- театр кўриш одобига ўргатиш;
- театр томошалри жараёнида болаларнинг нутқи ва жисмоний ривожланишидаги узвийликни таъминлаш;
- халқ яратиган бой меросимизга бўлган муҳаббат ҳиссини уйғотиш;
- қўғирчоқ театрини ота-оналар билан ҳамкорликда ташкил қилиш имкониятини яратишдан иборатдир.

Ҳар бир қўғирчоқ театри боланинг **руҳиятига** қуйидагича таъсир кўрсатади:

- қўғирчоқ театри учун танланган эртақ боланинг ёш ва билим савиясига мос бўлса болада бутун вужуди билан уни кўриш ва унга нисбатан қизиқиш пайдо бўлади;
- кузатишларимиздан маълумки, айрим болаларда эртақ қаҳрамонига нисбатан руҳи тетиклик ёки кўрқич, нафрат, кўзига ёш олиш ёки кулиб юбориш каби эмоционал ҳолатлар намоён бўлади;
- қўғирчоқ театри якунида ўтказилган суҳбатда болалар қўғирчоқ театрида кўрганлари ҳақида қизиқиш ва хурсандчилик билан қўғирчоқ театрини доимо кўришга хоҳиш билдирадилар.

Мактабгача таълим муассасаларида қўғирчоқ театрларини тайёрлаш ва томошалар кўрсатиш мазмунини босқичма-босқич амалга ошириш ижобий имконият беради:

Биринчи босқич.

Мактабгача таълим муассасасида қўғирчоқ театрини тайёрлашда жиҳозлар яъни моддий таъминотни амалга оширишда:

- манба танлаш (эртақ танлаш). Танланган эртақ боланинг ёшига мос келиши;
- мусиқа танлаш;
- қўғирчоқ театрини кўрсатиш режасини тузиш.

Иккинчи босқич:

- кўзлаган мақсадга эришишда эртак мазмунига кўра қаҳрамонларни танлаш ва сўзларини ёд олдириш;
- кўғирчоқларни яшаш ва кийинтириш;
- тарбиячи билан ҳамкорликда шъерларни ёд олиш.

Учинчи босқич:

- тарбиячи ва болалар билан ҳамкорликда театр турига кўра эртакни сахналаштириш;
- кўғирчоқ театрини намойиш, болаларни қизиқишлари ва уларга ёққан қаҳрамонлар ҳақидаги фикрларини аниқлаш.

Мактабгача таълим муассасаларида кўғирчоқ театрдан самарали фойдаланиш болаларда катта завқ бағишлайди ҳамда уларнинг ҳаётини янада қувноқ бўлишини таъминлайди.

Биз тадқиқот доирасида ҳар бир гуруҳнинг ёши, савияси, қизиқишига кўра қуйидагиларга амал қилдик.

Кичик ёшдаги болалар гуруҳида:

- ✓ театр ҳақидаги дастлабки тасаввурларни ривожлантириш;
- ✓ эртак қаҳрамонларининг номларини билиш;
- ✓ театр кўриш одоби, тартиб-қоидалари ҳақида маълумотга эга бўлиш;
- ✓ театр қаҳрамонларининг сўзларини тарбиячи ҳамкорлигида ёд олиш;
- ✓ соя театрларига тайёрланган андозаларни бўяш, тартибли равишда жойлаштириш.

Ўрта ёшдаги болалар гуруҳида:

- ✓ болаларнинг кўғирчоқ театри ҳақидаги тасаввурларини шакллантириш;
- ✓ сахнада ҳайвонлар ва эртак қаҳрамонларини кўрсатиб, уларни ҳаракатга келтириш;
- ✓ актёр сифатида ўзларини эркин тутишларига имкон яратиш;
- ✓ театр кўриш одобига ўргатиш;
- ✓ тарбиячи ёрдамида декорациялар тайёрлашда мустақиллик каби

сифатларга эга бўлиш.

Катта ёшдаги болалар гуруҳида:

✓ театрда актёрларнинг сўзлаши, кўшиқлар куйлаши ҳақида тушунча ҳосил қилиш;

✓ эртақдан ихтиёрий рол танлаш;

✓ томошага танланган эртақларни мазмунан кенглиги ҳамда ролларни бажаришда ҳамкор танлашнинг ихтиёрийлигига эътибор қаратиш;

✓ болаларга кўғирчоқларни мустақил ясаши, кийим танлашига имкон бериш.

Тайёрлов ёшидаги болалар гуруҳида:

✓ болаларнинг театр ҳақидаги дастлабки билимларини мустаҳкамлаш;

✓ кўғирчоқ театри-санъат турларидан бири эканлигини болаларга тушунтириш;

✓ театр санъатига қизиқиш уйғотиш.

Бу даврда болаларда кўғирчоқ театри воситасида моддий ва маънавий ҳаёт ҳақида қуйидаги тасаввурларни шакллантириш муҳим:

✓ театрда гўзал табиатнинг тасвири ва ундан завқланиш;

✓ қадим замонлардаги воқеа ва ходисаларнинг абадий тасвирига муносабат билдириш;

✓ қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатлари кўра “яхши” ва “ёмон” фазилатларини кўра билиш.

Кўғирчоқ театрларини саҳналаштиришда тарбиячи дастлаб ҳар бир гуруҳ болаларини ёши, қизиқишига алоҳида эътибор берган ҳолда эртақ танлаши муҳим аҳамият касб этади.

Кузатишлар шуни кўрсатадики, биз ўрганган ва тажриба-синов учун танлаган мактабгача таълим муассасаларида доимий бир хил эртақларнинг кўрсатилиши натижасида болаларда қандайдир қизиқмай қолишлик ҳолатлари тадқиқот давомида аниқланди. Булар: “Қизил қалпоқча”, “Бўғирсоқ”, “Ажойиб кўшиқча”, “Зумрад ва Қиммат”, “бўри ва эчки болалари” кабилар.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлаш жоизки,

тажриба ишлари давомида мактабгача ёшдаги болаларнинг ахлоқий-эстетик сифатларини шакллантиришга имкон яратувчи эртакларни танлашни маъқул топдик. Булар: “Ипак йўли эртаклари” яъни унда 32 давлат эртаклари жамланган. “Ўзбек халқ эртаклари”, “Рус халқ эртаклари” ҳамда “Учинчи минг йилликнинг боласи” дастуридан ҳам кенг фойдаланилди.

1. Кичик ёшдаги (3-4) болалар учун:

- “Фил билан хўроз” (халқ эртаги).
- “Бўри билан эчки” (халқ эртаги).
- “Насибанинг олмаси” (Ш.Саъдулла).

2. Ўрта ёшдаги (4-5) болалар учун:

- “Қуёнжон ва лайлаквой” (халқ эртаги).
- “Ақлли қарға” (халқ эртаги).

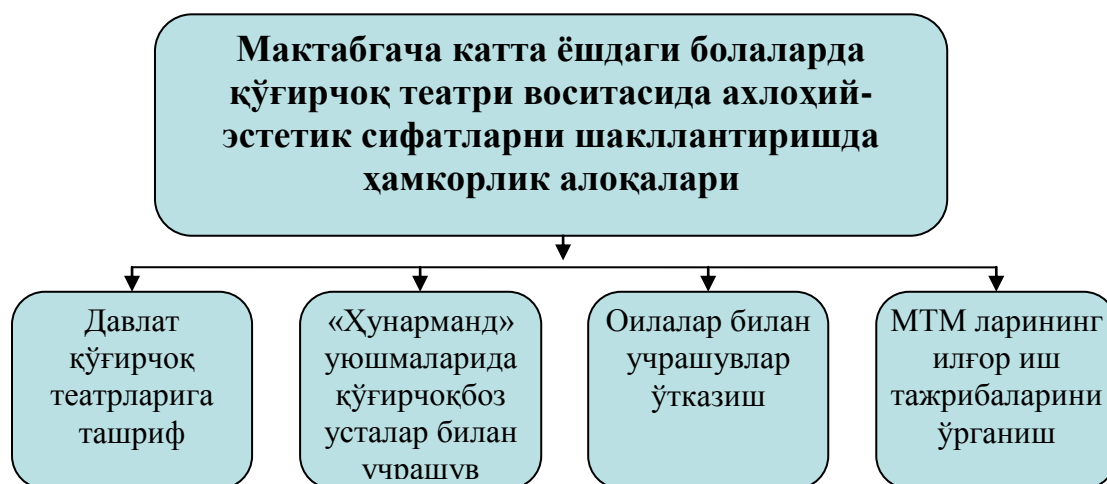
3. Катта ёшдаги (5-6) болалар учун:

- “Қарғабой” (халқ эртаги).
- “Ур тўқмоқ” (халқ эртаги)

4. Мактабга тайёрлов ёшидаги (6-7) ёшдаги болалар учун:

- “Эгри ва Тўғри” (халқ эртаги).
- “Ёлғон дўст” (А.Авлоний).

Маълумки, мактабгача катта ёшдаги болаларда кўғирчоқ театри воситасида ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантиришда ҳамкорлик алоқалари муҳим ўрин тутди (3-расм). Масалан, давлат кўғирчоқ театрларига ташриф буюриш орқали болада кўғирчоқ ва унинг хатти-ҳаракатлари, кўғирчоқ театрини ташкил этиш жараёни тўғрисида ёрқин тушунчалар ҳосил бўлса, оилалар билан ҳамкорлик натижасида боланинг ички кечинмалари, орзу-истаклари, қизиқишлари хусусида бир қатор маълумотларга эга бўлиш мумкин.

3-расм. Мактабгача катта ёшдаги болаларда кўғирчоқ театри воситасида ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантиришда ҳамкорлик алоқалари.

Мактабгача катта ёшдаги болаларнинг ахлоқий-эстетик сифатларини кўғирчоқ театри воситасида шакллантиришда тарбиячилар учун семинар курси ташкил этилди. (1-илова). Семинар машғулоти 10 соат маъруза ва 6 соат амалий машғулотга мўлжалланган бўлиб, унинг мавзулар бўйича тақсимланиши қуйидагича:

1-жадвал

Мавзулари учун ажратилган соатлар

№	Машғулот мазмуни	Машғулот шакли	
		Маъруза	Амалий машғулот
1	Кўғирчоқ театри ва унинг ривожланиш тарихи	2	-
2	Кўғирчоқ театри турлари ва кўғирчоқларнинг ясаиш технологиялари	2	2
3	Болаларни кўғирчоқ театрларига жалб этиш	2	2
4	Кўғирчоқ театрларини тайёрлашда мактабгача таълим муассасалари томонидан кўрсатиладиган методик ёрдам	2	2
5	Болаларда кўғирчоқ театри воситасида шаклландиган ахлоқий-эстетик сифатлар	2	-
Жами:		10	6

Семинар машғулотлари Фарғона шаҳри ҳамда Андижон шаҳар ва туманларидаги мактабгача таълим муассасаларида ўтказилди. Қуйида биз ана шундай ўтказилган семинар машғулотларидан айримлари хусусида фикр юритамиз:

I. Андижон вилояти Хўжабод тумани 20-сонли мактабгача таълим муассасасида “**Қўғирчоқ театри ва унинг ривожланиш тарихи**” мавзусида семинар машғулоти ўтказилди. Семинар машғулоти “Лола” қўғирчоқ театри директори Н.Ашуров билан ҳамкорликда олиб борилди. Семинарда Н.Ашуров таникли қўғирчоқбоз усталар хусусида ҳам атрофлича маълумотлар берди. Улар орасидан андижонлик қўғирчоқбоз М.Юсупова ҳамда бугунги кунда нафақат республикамизда, балки хориж давлатларида ҳам кўпчиликнинг эътиборини тортиб келаётган хоразмлик қўғирчоқбоз М.Қурёзов (М.Қурёзов тўғрисидаги батафсил маълумот иловада келтирилади) тўғрисида ҳам батафсил тўхталиб ўтди. Семинарда тажриба объекти сифатида танланган мактабгача таълим муассасаси тарбиячиларнинг 20 нафардан ортиғи иштирок этдилар.

Ушбу семинар жараёнида “қўғирчоқ”, “қўғирчоқ театри” нинг моҳияти, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг бугунги кунда қўғирчоқ театрининг замонавий қиёфаси, моддий техника базасини янада мустаҳкамлашга оид қарашлари хусусида фикр юритилди. Шунингдек, семинар мактабгача таълим муассасаси мудираси М.Қурбонова бошчилигида мактабгача таълим муассасаси тарбияланувчиларининг ҳар томонлама етук инсон қилиб тарбиялаш, бугунги кунда улар шахсини ривожланишига қўйилаётган талабларига оид долзарб масалалар очиб берилди.

Назарий тушунчалар сифатида мустақиллик йилларида қўғирчоқ театрларини ривожлантиришга нисбатан эҳтиёжнинг юзага келиши ва уни самарали ривожлантириш имкониятлари, Юртбошимиз И.Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асаридаги бола шахсининг ривожланиши, қўғирчоқ ва ўйинчоқларга ясалишига қўйилаётган талаблар, унинг тарбиявий аҳамияти борасидаги билимларнинг берилганлиги семинар иштирокчиларидан қўғирчоқ театри ва жамият ҳаётида тутган ўрнини англашга имконият яратди.

Маърузада, шунингдек, “Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари (Вазирлар Маҳкамасининг 6.12.99 йилдаги 07/40-57-сонли хужжатида асосан маъқулланган)”, “Давлат мактабгача таълим муассасаларига болаларни қабул қилиш бўйича қабул комиссиясининг фаолият

кўрсатиш тартиби тўғрисидаги Низом (Халқ таълими вазирлигининг 2007 йил 28 ноябрдаги 297-сонли Буйруғи)”, “Мактабгача таълим муассасасининг Кенгаши тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг 2008 йил 20 июндаги 147-сонли Буйруғи)”, “Мактабгача таълим муассасасининг намунавий Устави” лари атрофлича муҳокама қилинди. Ушбу ҳужжатлардан келиб чиқадиган вазифалар белгилаб олинди. Респондент тарбиячилар юқоридаги давлат ҳужжатларининг моҳияти ва ўз олдидарида турган вазифалар билан танишдилар.

II. Фарғона шаҳрининг 58-мактабгача таълим муассасаси ўтказилган “Кўғирчоқ театри турлари ва кўғирчоқларнинг ясашиш технологиялари” мавзусидаги семинар ҳам анча мазмунли ўтди. Семинар Фарғона кўғирчоқ театри директори Т.Султонов ва кўғирчоқлар устаси В.Сагадеева, Фарғона шаҳар 7-сонли мактабгача таълим муассасасининг илғор тажрибали психологи Ф.Таджибаева билан ҳамкорликда ўтказилди.

Семинарда тажриба объекти сифатида танланган мактабгача таълим муассасаси тарбиячиларидан жами 15 нафари иштирок этдилар.

Ушбу семинар жараёнида кўғирчоқ театрларининг турлари ва кўғирчоқ яшаш технологиялари, ўзбек миллий кўғирчоқларининг хориж кўғирчоқларидан фарқи, миллийлиги, бола руҳиятига таъсири, кўғирчоқларга қўйиладиган педагогик, гигиеник ва эстетик талаблар хусусида фикр юритилди. Шунингдек, семинар мактабгача таълим муассасаси мудираси Ортиқова Нодирахон бошчилигида мактабгача таълим муассасасида табиий шароитда кўғирчоқларни яшаш, бу борада болаларнинг мустақил ижодини йўлга қўйиш масалалари муҳокама этилди.

Назарий тушунчалар сифатида кўғирчоқ театрининг турлари, кўғирчоқ яшашда қўлланиладиган методлар, кўғирчоқнинг бола руҳиятига таъсири масалаларини англаб этилди.

III. “Болаларни кўғирчоқ театрларига жалб этиш” мавзусида Андижон вилояти Марҳамат тумани 24-сонли мактабгача таълим муассасасида семинар машғулоти ташкил этилди. Семинар мудира Н.Назирова бошчилигида

олиб борилди. Семинарда Андижон давлат университети Педагогика кафедраси доценти п.ф.н., К.Турғунбоев ва психология кафедраси катта ўқитувчиси, тажрибали психолог Ё.Юсуповалар иштирок этди.

Семинарда тажриба объекти сифатида танланган мактабгача таълим муассасаси тарбиячиларнинг 15 нафардан ортиғи иштирок этдилар.

Семинарни ўтказиш давомида мактабгача таълим муассасаларининг таълим – тарбия ишларини муваффақиятли амалга ошириш мақсадида болаларни қўғирчоқ театрларига жалб этиш, йиллик иш режалари мазмунида қўғирчоқ театри, болалар мустақил ижоди (қўғирчоқ яшаш) ни янада оширишга кенг ўрин ажратиш, мактабгача таълим муассасаси фаолиятида мавжуд имкониятлардан фойдаланган ҳолда қўғирчоқ ўйинлари ва унда болалар иштирокини мунтазам таъминлаш масалаларига атрофлича урғу берилди.

Назарий тушунчалар сифатида қўғирчоқ театрига болаларни жалб этиш – уларда театр ҳақида тушунча ҳосил бўлиши, театрни томоша қилиш маданияти, атрофга кенг назар ташлаш, теварак-атроф тўғрисидаги билимларнинг, таассуротларнинг ортиши, умуман олганда бола ҳаётини ташкил этишнинг муҳим шаклларида бири эканлиги англаб етилди.

IV. Андижон шаҳри 13-сонли мактабгача таълим муассасасида “Қўғирчоқ театрларини тайёрлашда мактабгача таълим муассасалари томонидан кўрсатиладиган методик ёрдам” ҳамда “Болаларда қўғирчоқ театри воситасида шаклланадиган ахлоқий-эстетик сифатлар” мавзуларида ўтказилган қўшма-семинар ҳам сермазмун бўлиб ўтди.

Семинарда тажриба объекти сифатида танланган мактабгача таълим муассасаси тарбиячиларнинг 25 нафари иштирок этдилар.

Куннинг биринчи ярмида биринчи масала юзасидан 13-сонли мактабгача таълим муассасаси мудираси П.Қорабоева, куннинг иккинчи ярмида иккинчи масала юзасидан 9-сонли мактабгача таълим муассасаси мудираси Мамлакат Юсупова бошчилик қилди. Қўшма семинар П.Қорабоева томонидан олиб борилди. Семинарда Андижон вилоят “Хунарманд” уюшмаси бошлиғи қўғирчоқбоз уста М.Юсупова иштирок этди. Семинарда мактабгача таълим

муассасаларида кўғирчоқ театрини ташкил этишнинг бугунги ҳолати, мавжуд имкониятларига таяниш, “Лола” кўғирчоқ театри билан ҳамкорликни қарор топтириш, бошқа мактабгача таълим муассасаларининг илғор тажрибаларидан фойдаланиш, кўғирчоқбоз усталар иштирокида учрашувлар ташкил этиш, ўзаро фикр алмашиш, болаларда кўғирчоқ театри воситасида шакллантириш лозим бўлган ахлоқий-эстетик сифатлар хусусида фикр юритилди.

Назарий тушунчалар сифатида мактабгача таълим муассасаларида кўғирчоқ театри ташкил этиш йўл-йўриқлари, моддий техника, мавжуд шарт-шароитларга таяниш, болаларда шаклландиган ахлоқий-эстетик сифатларни англашга имконият яратилди.

Шундай қилиб, ўтказилган семинар машғулотларидан қуйидагича натижаларга эришилди:

- кўғирчоқ театри ва унинг ривожланиши хусусида назарий билимларга эга бўлиш;
- кўғирчоқ турларини ажрата билиш ва болалар иштирокидаги кўғирчоқ ўйинларида мақсадли фойдалана билиш;
- болалар устахонасида уларнинг мустақил фаолиятларини ташкил этиш ва бу жараёнда болалар фаолиятига бевосита раҳбарлик қилиш;
- ўзаро ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиш, илғор иш-тажрибалардан фойдаланиш;
- педагогик-психологик билимлар ва болаларда кўғирчоқ театрига нисбатан онгли ижодий ёндашувни қарор топтириш имкониятлари ва ҳоказо.

Тажриба-синов ишларини олиб бориш даврида тарбиячи ва тарбияланувчилар иштирокида кўғирчоқ театрини ташкил этиш, кўғирчоқ ва уларнинг тарбиявий аҳамияти ҳамда унинг болаларни ахлоқий-эстетик сифатларини шакллантиришга хизмат қиилиши хусусида туркум тадбирлар ташкил этилди. Қуйидаги уларнинг айримлари тўғрисида тўхталиб ўтилади.

I. “Театр – маънавият маскани” мавзусида Фарғона шаҳри 7-сонли мактабгача таълим муассасасида учрашув ўтказилди. Учрашув меҳмони Андижон вилоят “Лола” кўғирчоқ театри рассоми Альфия Жабборова бўлди.

Учрашув мактабгача таълим муассасаси мудираси Нишонова Зульфия Исламовна бошчилигида ўтказилди. Учрашувда тажриба объекти сифатида танланган мактабгача таълим муассасаларидан жами 25 нафар тарбиячилар иштирок этдилар.

Учрашувнинг мақсади: кўғирчоқ театри ҳақида маълумот бериш, унинг ўзига хос хусусиятлари, кўғирчоқ яшаш технологияси ҳақида тушунча бериш орқали мактабгача катта ёшдаги болаларнинг ахлоқий-эстетик сифатларини шакллантириш.

Учрашув куйидаги режа асосида ташкил этилди:

1. А.Жабборованинг рассомчилик фаолияти.
2. Болаларга кўғирчоқ яшаш технологиясини ўргатиш усуллари.
3. Кўғирчоқ театри маънавий маскани эканлиги.

Учрашувни З.Нишонова бошқариб, рассом А.Жабборованинг фаолияти ҳақида қисқача маълумот берди. Рассом А.Жабборова ўз сўзида куйидагиларни айтиб ўтди: “Эсимда, жажжи қизалоқ кезларим бўш қолдим дегунча тинмай хоҳ асфальтга бўр орқали, хоҳ тупроқли ерларга чўп орқали, қолаверса расм дафтарларига турли шаклларни чизиб кетаверардим. Рассомчиликка бўлган қизиқишим боғчада юрган давримданок ортган. Кейинчалик онам бу иқтидоримни кўриб, дастлаб мусиқа мактабига, сўнгра Андижондаги санъат билим юртининг бадиий безаш курсига ўқишга киришимга бош-қош бўлди. Билим юртини тугатганимдан сўнг Андижон “Лола” кўғирчоқ театрига саҳналаштирувчи рассом сифатида ишга қабул қилиндим. Театрдаги фаолиятим давомида кўғирчоқ яшаш усуллари, эскизлар чизиш ва ниқоб тайёрлаш сирларини чуқур ўргана бошладим. Рассом сифатида биринчи саҳналаштирган асарим Ғайратийнинг “Дангасанинг холи вой” асари бўлди. Кейинчалик “Тилла тарвуз”, “Зўравон филча”, “Шумтака мушукча”, “Бухорои шариф хангомалари” каби томошалар учун кўғирчоқлар тайёрладим.

2005 йил Бухорода ўтказилган анъанавий республика кўғирчоқ театрлари V фестивалида “Довюррак Манук” асари билан қатнашдим. Фаолиятим давомида “Энгяхши рассом ” номинацияси соҳибаси бўлдим. Имкон қадар ҳар

бир томоша қўғирчоқ ва декорацияларини бир-биридан тубдан фарқ қилишига ҳаракат қиламан. Ясаган Шох ва вазир қўғирчоқларим республикамизнинг кўплаб актёр ва рассомлари орасида қизиқиш уйғотганига аминман. Бундан кейинги фаолиятимда ҳам жажжи кичкинтойлар учун янгича услубдаги, кўринишдаги қўғирчоқларни ясаб қолишга ҳаракат қиламан”.

Учрашувнинг кейинги босқичида А.Жабборова қўғирчоқ яшаш технологияси ҳақида фикр юритди. Бу жараён амалий тарзда қўғирчоқ турларидан намуна кўрсатиш асосида олиб борилди: “Қўғирчоқ яшашда биринчи навбатда асар (эртақ) билан танишиб чиқилади. Асар (эртақ)нинг воқеа бўлган жойлари, сахна кўринишлари эскиз қилинади. Бу эскиз қўғирчоқ театри “тили”да декорация эскизи дейилади. Қаҳрамонлар эса битта-битта ўрганилиб, характерлари ва уларга хос образлар яратилади. Асар мазмунидан келиб чиқиб кийимлар мосланади. Сўнг бадиий кенгаш йиғилади ва шу эскизларни кўриб чиқиб, маслаҳатлашиб, кенгаш уни тасдиқлайди ҳамда қўғирчоқ яшашга рухсат берилади.

Қўғирчоқлар бош қисмидан бошлаб яратилади. Улар бир неча турли бўлади: тростевой, петрушкали, марионетка, планшетный ва маскали. Тростевойнинг кўпларига сим ўрнатилади, петрушкали – қўлни ўзига кийдирилади, марионетка – қўл, бош, оёқларига сим бойланади ва крест ёғочга ўрнатилиб бошқарилади, планшет қўғирчоқ бутун бўйича бўлиб, қўл, оёқларни актёр ўз қўли билан ушлаб ўйнатади.

Бошни яшаш учун биринчи навбатда қизил лойдан, пластилиннинг юмшоқлик ҳолатидан образ бўйича калла ясалади. Сўнг каллага бўйин қўшилиб, тенг ярмидан яъни қулоқдан қулоқгача бўлинади. Калла қулоқсиз ясалади, текис тахтага икки томони қўйилиб, текисланади ва суялтирилган албастр билан қуйиб чиқилади. Қотишига бир кун муҳлат берилади, сўнг албастр қолип ичидан лойни чиқариб, яна қолиб қуришига вақт берилади. Кейин эса унга сув қўшиб, аталага ўхшаган клейстер пиширилади. Бир неча турли хил қоғоз ҳам тайёрланади, қолипга биринчи қатор ёпиштирилади. Биринчи қатор совунли сувга уйитилган қоғоздан бўлади, қолган 10-12

қаватлари эса клейстерга ёпиштирилади ва ҳар бир қават ҳар хил қоғоздан бўлади (адашмаслик, қаватларни ҳисоблаш учун). Қолип ичида қоғоз 2 кун қуриши керак. Кейин чиқариб, жилвир қоғоз билан текислаб чиқилади. Қўғирчоқнинг юзи текис бўлиши учун шу икки бўлакни бир-бирини маҳкамлаб қўйилади. У оёқ-кийим елимида ёпиштирилади. Қулоқлари эса образ бўйича ясалади. Пенопластдан кесиб, 3 қават қоғоз ўраб чиқилади. Клейстер билан қулоқ қуригандан кейин оёқ-кийим елимида каллага ёпиштирилади. Сўнг елкасига ўтилади. Эмульсия ва пва елим билан аралаштирилиб, сув билан озмоз суюлтирилиб, каллага 3 қатор бўяқ бериб чиқилади, кейин шу оқ левкага тана ранг чиқариш учун бўёқ қўшилади. Яна 3-4 қатор бўяб чиқилиб, сўнг қуриган каллага юзнинг ҳам образи чизилади. Соч, қош, киприк, мўйлов, соқолларини қора ёки бошқа рангдаги тўқиладиган пряжа ип билан оёқ-кийим елимида ёпиштирилади. Қўғирчоқларнинг кийимини тикишдан олдин унга механизация қилинади. Унда қўғирчоқнинг ичидаги мосламалар ўртага, актёр ўйнайдиган ва қўғирчоқни бошқарадиган нарсалардан механизация қилинади. Улар ёғоч ва симлардан ясалади. Қорин, қўл, бел қисмлари паралон билан иширилади. Кийимларни эскизлар бўйича тикувчи ижод қилиб қўғирчоқларни кийинтиради. Юқорида айтиб ўтганларим умумий қўғирчоқни яшаш технологияси. Мактабгача таълим муассасаларида болаларнинг ёш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда қўғирчоқлар тайёрлаш мумкин: юмшоқ паралонлардан, картон қоғозлардан, табиат материалларидан ва ҳоказо. Бу борада кўп жиҳатдан тарбиячининг маҳорати, ижодкоркорлиги таянилади”.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, учрашув ўтказилган ушбу муассаса кўплаб ютуқларни қўлга киритган, намунали ва тажрибали мактабгача таълим муассасаси сифатида республикамизга танилган. Муассасада 10 та гуруҳда 14 нафар педагог ходимлар фаолият кўрсатиб келмоқда. Муассаса мудираси Зульфия Нишанова Ўзбекистон республикаси Халқ таълими аълочиси. Муассасада методик-психологик хизмат ташкил этилган бўлиб, қўғирчоқ театри таълим-тарбия воситаси сифатида кенг қўлланилиб келинмоқда. Йиллик режада қўғирчоқ театри томошалари асосан таътил кунларига мўлжалланган

бўлиб, қишки таътилда “Қўлқопча”, “Доктор войжоним”, “Теремок”, “Шолғом”, “Бўғирсоқ” каби эртақлар намоёиш қилинади.

Бундан ташқари иқтидорли болалар билан ишлаш йўналишида ҳам кўғирчоқ театри алоҳида ўрин тутади. Бунда катта ва тайёрлов гуруҳи болалари психолог иштирокида ўз тенгдошлари ва кичик гуруҳларга меҳмонга кириб, кўғирчоқ театри томошаларини кўрсатадилар. Бу томошаларда “Олтин тарвуз”, “Зумрад ва Қиммат”, “Ур тўқмоқ” каби ўзбек халқ эртақларидан фойдаланилади.

Муассаса психологи Ф.Таджибаева ўз фаолиятида **“кўғирчоқ терапия”** усулини кенг қўллайди ва коррекцион машғулотларда:

- ✓ вазиятларни моделлаштириш;
- ✓ эмоционал машқлар;
- ✓ тарангликни ечиш мақсадларида болалар руҳиятини, ёш кризисларини

ҳисобга олган ҳолда олиб боради.

Кузатишлар давомида шунга амин бўлдики, муассасанинг тарбиячи ва тарбияланувчилари томонидан ясалган кўғирчоқлар талайгина. Хаттоки, болалар учун алоҳида, тарбиячилар иштироки учун алоҳида кўчма кичик кўғирчоқ театрлари ташкил этилган. Муассасада кўғирчоқ театри учун жиҳозлар мавжуд: қулай ширма, 30 тадан ортиқ кўғирчоқлар, тарбиячилар томонидан матодан ясалган ўйинчоқлар, макет ва атрибутлар ва ҳоказо. Кўғирчоқ театри репертуари учун адабиёт заҳиралари етарли.

Муассаса ходимларининг барчаси актёрлик маҳоратига, иқтидорига эга. Тарбиячилар Наталья Прохорова, Маъмура Абдулазизова, Манзура Шарафутдинова, Малика Тўйчиева ва Гуллола Пахриддиновалар шулар жумласидандир.

Муассасанинг 2005-2008 йиллар даврида ютуқлари қуйидагича:

2005-2006 ўқув йили.

- “Йил тарбиячиси” 2-ўрин, тарбиячи М.Т.Шарафутдинова;
- “Менинг севимли ўйинчоғим” 1-ўрин;
- “Йилнинг энг яхши мактабгача таълим муассасаси”.

2006-2007 ўқув йили.

- “Йил тарбиячиси” 1-ўрин, тарбиячи М.Т.Шарафутдинова;
- “Менинг севимли ўйинчоғим” 2-ўрин.

2007-2008 ўқув йили.

- “Йил тарбиячиси” 2-ўрин, тарбиячи Г.Т.Пахриддинова;
- “Йилнинг энг яхши мактабгача таълим муассасаси психологи” 1-ўрин, психолог Ф.Г.Таджибаева (шаҳар босқичи).

Учрашув давомида респондентлар муассасанинг ана шундай тарғиб қилса арзигулик ютуқлари билан яқиндан танишдилар, ўзаро тажриба алмашдилар. Муассасаса фаолияти уларда катта таассурот қолдирди.

Учрашувда З.Нишонова респондентларга туркум саволлар билан муурожаат этди:

1. Қўғирчоқ яшаш жараёнида нималарга аҳамият бериш зарур деб ҳисоблайсиз?
2. Болаларда қандай ахлоқий-эстетик сифатлар шакллантирилиши лозим?
3. Қўғирчоқ яшашда қандай хом ашёлар ва асбоб-ускуналардан фойдаланилади?

Мазкур саволлар бўйича респондентларнинг жавоблари аниқланди, савол-жавоблар баҳс-мунозара тарзида олиб борилди.

Маълумки, мамлакатимизнинг тарихи – мустақилликнинг тараққиёт даври билан боғлиқ. Порлоқ келажак сари жамиятни барпо этишда, энг аввало, ёшларга, уларнинг маънавий дунёсига, касб-корни мукамал эгаллашига боғлиқ бўлган масалаларга алоҳида эътибор қаратишимиз зарурлиги сезилмоқда. Ёш авлодда юксак ахлоқий сифатларни шакллантириш, уларда Ватанни севиш, юрнинг тақдири учун фаол курашиш туйғуларини тарбиялашда театр ниҳоятда катта ўринни эгаллайди. Санъат асосан жамиятда яратилган илғор тажриба ва миллий анъаналардан озуқаланади. Театр фаолияти эса, ёшларимиз онгива шуурида миллий илдизларнинг томир отишига самарали кўрсатиш хусусиятига эга.

Учрашув якунида сўз яна А.Жабборовага берилди: “Азал-азалдан ўзбек халқи кўнгилочар томошаларга бой бўлган. Турли маросимлар, миллий урф-одатлар билан боғлиқ кўнгилочар томошалар кенг оммага етказилган. Уларнинг ҳар бири даврнинг ижтимоий аҳволи, мавжуд шарт-шароитлари, турмуш тарзи билан чамбарча боғлиқ бўлган. Яна бир характерли жиҳати шундаки, ўша давр томошаларининг ранг-баранг бўлиши кишининг руҳиятига катта таъсир кўрсатган.

Айниқса, кўча томошаларида масхарабозлар, кўлига кўғирчоқлар ушлаган кўғирчоқчилар аста-секин ўзбек кўғирчоқ театрига асос солинишида муҳим ўрин тутган. Кўғирчоқ театри вақтлар ўтиши билан ҳозирги ижтимоий ва маиший турмуш билан чамбарчас боғланиб кетди, болаларнинг севган масканига айланиб қолди.

Яна шуни айтиб ўтишим жоизки, мустақиллик йиллари ўзбек кўғирчоқ театри тараққиётда муҳим давр бўлди. Кўғирчоқ театри бошқа турдаги санъатлар орасида ўз ўрнини эгаллай бошлади. Кўғирчоқ томошаларида маданий-маърифий масалалар кескин муаммо сифатида қўйилди. Унда нафақат болалар, балки катталар ҳаётига алоқадор муаммолар кун тартибига олиб чиқилди.

Ўзбекистонда профессионал театрларининг вужудга келишида жадиличлик ҳаракатининг асосчиларидан Беҳбудий, Фитрат, Авлоний кабиларнинг номларини тилга олишимиз ғоят ўринлидир. Улар ўзбек адабиётида драма жанрини вужудга келишига катта хисса қўшдилар.

Ўзбек театри миллий маънавият тарғиботчиси, ёшларнинг ахлоқий-эстетик тарбиясида театр етакчи восита эканлигини тобора кенг омма тушуниб, англаб етмоқдалар. Айниқса, мустақиллик йиллари ўзбек санъатининг, хусусан, театр санъатининг миллийлик ва умуминсоний хусусиятлари янада ёрқинроқ намоён бўлмоқда.

Барча театр репертуарларида самарали силжишлар кўзга ташланаётганидек, бизнинг “Лола” кўғирчоқ театрида ҳам миллий ўзлигимиз, халқимиз ўтмишига чуқурроқ назар солишга эътибор кучайди. Ватан равнақи,

юрт озодлиги, эртаси йўлида жонини фидо айлаган буюк Тўмарис, Широк, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур кабиларнинг буюк ишлари ҳамда жасоратларини мурғак бола онги ва қалбига саҳна ортидан сингдирилиб борилаётганлиги ҳар қанча таҳсинга лойиқ. Юқорида номлари келтирилган буюк сиймоларни саҳнада талқин этиш орқали бола кўпроқ ахборот олишга эришади, яратилган образ унинг қалбига чуқурроқ кириб боради. Энг асосийси ёшларда ўз халқига муҳаббат, ватанпарварлик, юртнинг эртаси учун қайғуриш туйғулари юзага келади. Жамоамиз олдида турган энг асосий вазифалардан бири кўғирчоқ театрининг бой тарихий мероси ва анъаналаридан келиб чиққан ҳолда, бугунги кун талабларига жавоб бера олувчи замонавий ва долзарб мавзулардаги асарларининг яратилишида, театрнинг чин маънодаги тарбия масканига айлантириш йўлида сидқидилдан меҳнат қилишдир”.

Учрашув якунида барча фикр-мулоҳазалар умумлаштирилди. Келгусида амалга оширилиши режалаштирилган ишлар келишиб олинди. Тажриба-синов ишларини ташкил этишда амалий фаолиятнинг технологик ёндашувга асосланишига алоҳида эътибор қаратилди. Шу сабабли иш жараёнида илғор тажрибаларни ўрганиш мақсадида ташкил этилувчи тадбирларнинг технологик лойиҳалари ишлаб чиқилди. Жумладан, рассом А.Жабборова фаолиятини ўрганиш, унинг иш тажрибаси билан таништириш мақсадида ташкил этилган учрашув қуйидаги технологик лойиҳага асосланди.

2-жадвал

Учрашувнинг технологик харитаси

Тадбир мавзуси: “Театр – маънавият маскани”
Тадбир шакли: учрашув
Кўзланган мақсад: Андижон шаҳридаги “Лола” кўғирчоқ театрининг рассоми А.Жабборованинг иш тажрибасини ўрганиш орқали мактабгача таълим муассасаси тарбияланувчиларида кўғирчоқ театрига нисбатан қизиқиш уйғотиш, тарбиячи ва тарбияланувчиларда назарий билимларни шакллантириш.
Вақти: 2 соат
Тадбир ўтказилган жой: Фарғона шаҳри 7-мактабгача таълим муассасаси
Респондентлар сони: 25 нафар
Педагогик вазифалар:

<ul style="list-style-type: none"> - Қўғирчоқ театри, унинг ривожланиши ва тарбиявий аҳамияти ҳақида ўзаро фикр алмашиш. - Қўғирчоқ театри – маънавийт маскани эканлиги, унинг тарбиявий кучи орқали болаларда театр санъатига меҳр уйғотиш. - Қўғирчоқ театри ва унинг болада ахлоқий-эстетик сифатларини шакллантиришдаги аҳамияти ҳақидаги назарий билимларни бериш. - Респондентларни қўғирчоқ яшаш технологияси, асбоб-ускуналари ва хом ашёлари билан таништириш.
<p>Кутилган натижа: тарбияланувчиларда қўғирчоқ театри ҳақида тушунча ва билимларнинг шаклланиши, қўғирчоқ яшаш, қўғирчоқ ўйинларида рол ижро этишга қизиқиш ва иштиёқнинг уйғониши.</p>
<p>Қўлланилган методлари: оғзаки баён қилиш (ҳикоя қилиш, тушунтириш), кўрсатмалилик, намойиш, назорат.</p>
<p>Фойдаланилган воситалар: қўғирчоқ турларидан намуна, қўғирчоқ яшаш асбоб-ускуналари, жонли нутқ, таркатма буклетлар.</p>

Маълумки, бола тарбиясига атрофлича ёндашиш ўқув ва тарбиявий вазифаларнинг бирлигида, турли ёш гуруҳларида ўқув, ўйин ва меҳнат фаолиятларининг алоқадорлигида амалга оширилади. Бу борада қўғирчоқ ўйини муҳим аҳамият касб этиб, бола ўзига шериклар, зарур қўғирчоқларни танлайди, роллар тақсимланади, муайян хатти-ҳаракатларни амалга оширади, мулоқотга киришади ҳамда шахсий ташаббуслари вужудга келади. Ушбу жараёнда энг муҳими боланинг қизиқиши ва хиссиётларига мос келувчи қўғирчоқларнинг мавжудлигидир.

Тажриба-синов ишларини олиб бориш даврида мактабгача таълим муассасаси тарбияланувчиларининг ёш ва психологик хусусиятлари, физиологик ва жисмоний имкониятлари инобатга олинди. Болаларнинг қизиқиш ва иқтидорига таянган ҳолда тажриба-синов ишлари жараёнида фойдаланилган машғулотлардан айримлари хусусида сўз юритилади.

Мактабгача катта ёшдаги болалар учун “Қўғирчоқ театрига саёҳат” мавзусидаги машғулот қуйидаги кўринишда ўтказилди:

Машғулот мавзуси: “Қўғирчоқ театрига саёҳат”

Машғулотнинг мақсади:

 таълимий: қўғирчоқ театри, унинг ташкил этилиши, актёрлар ҳақида

атрофлича тушунча бериш, олган билимларини янада мустаҳкамлаш;

✚ тарбиявий: болаларда кўғирчоқ театри ва унинг воситасида таркиб топадиган ахлоқий-эстетик сифатларни тарбиялаш.

✚ ривожлантирувчи: кўғирчоқ театри воситасида ёш авлодни маънавий баркамол ва ахлоқан етук инсон бўлиб етишишини таъминлаш, ижодкорлик қобилиятларини риволантириш.

Кутилаётган натижалар:

– болаларнинг кўғирчоқ театри ҳамда кўғирчоқларга бўлган қизиқишини янада ўстириш;

– сахнада роль ижро этиш кўникмаларини шакллантириш.

Машғулот жиҳози: мавзуга оид турли расмлар, тарқатма материаллар.

Машғулот тури: янги билимларни берувчи ноанъанавий машғулот.

Машғулот услуби: савол-жавоб, сахна ва кўрғазмали тарздаги ўйинлар.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Ассалому алайкум азиз болажонлар! Бугун сизлар билан ажойибот ва ғаройиботлар олами яъни кўғирчоқ театри ҳақида суҳбатлашамиз. Биласизларми, кўғирчоқ театри ўзи нима? Актёрлар кимлар? Кўғирчоқларнинг қандай турлари бор? Келинг, бу ҳақда бир бошдан тушунтириб берсам. Диққат билан эшитинглар!

Кўғирчоқ театри бизга қадимдан маълум. Унда кўғирчоқ томошалари ўтказилади. Кўғирчоқ театрида пардозчилар, ёзувчи (драматурглар), расомлар, актёрлар ва бошқалар ишлайдилар. Театр – бу сеҳрли дунё. Театрдаги бош сеҳргарлар – актёрлар ҳисобланади. Улар ёрдамида биз эртақлар оламига саёҳат қиламиз. Эртақ қаҳрамонларининг яхши-ёмон томонларини, саргузаштларини, хуллас, бошидан кечирганларини актёрлар сахнада кўрсатиб беради. Актёрларнинг энг катта ёрдамчилари бу – кўғирчоқлардир. Улар кўғирчоқнинг хурсанд ёки хафалигини кўрсатиб беради, унга овоз беради ҳамда ҳаракатлантиради.

Келинг кўғирчоқ театри ҳақида янада яқинроқ тасаввурга эга бўлайлик. Бу шахримиздаги “Лола” кўғирчоқ театри (ихтиёрий кўғирчоқ театрининг

ташки кўринишини кўрсатиш мумкин). Мана бу жой эса “чиптахона”, у ерда театр томошаси учун чипта сотилади. (Тарбиячи театр биноси ҳамда “касса” тасвири туширилган расмни болаларга кўрсатади).

Театрга кириш учун аввал чипта олинади. Чипта қандай кўринишда бўлиши ҳақида тасаввурга га бўлмоқчимисиз?

Болалар: Ҳа.

Тарбиячи: Мана бу чипта. (Катталаштирилган ҳолда тасвири туширилган чипта кўрсатилади). Ушбу чипта пул тўлаб сотиб олинади. Унда театр томошасининг номи, қатор ва ўрин рақами ёзилган бўлади. Шунга кўра белгиланган ўриндиққа ўтирасиз.

(Тарбиячи ушбу жараёни болаларга янада тушунарлироқ бўлиши учун бевосита уларнинг иштирокида, кичик сахна кўринишини ташкил этади. Белгиланган столга “чиптахона” сўзи ёзилган ёрлиқ қўйилади. У ерда турли ўриндиқ ва қаторлар рақами кўрсатилган билетлар қўйилади. Болалар орасидан чипта сотувчи ва харидорлар танлаб олинади. Уларнинг чипта сотиб олиш учун сотувчига мурожаати ва чипта ҳақида тушунчага эга бўлишлари тарбиячи томонидан тушунтирилади).

Тарбиячи: Азиз болажонлар! Бугун биз сизлар билан кўғирчоқ театрига саёҳат қилдик. (Машғулот сўнгида барча маълумотлар умумлаштирилади ва савол-авоб орқали умумлаштирилади. Бу жараёнда болаларнинг фаол иштирокига, ижодкорлик қобилияти катта эътибор берилади). Келгуси машғулотимизда кўғирчоқлар ва уларнинг турлари ҳақида суҳбатлашамиз. (Фаол иштирок этган болалар рағбатлантирилади)

Тажриба-синов ишларини олиб бориш жараёнида юқоридаги машғулотдан фойдаланиш болаларда қизиқиш уйғотди. Машғулотнинг сахна кўриниши тарзида ташкил этилиши болаларнинг эркин ҳаракатланишларига имкон бериш билан бирга тенгдошлари билан ҳамкорликка интилиш истагини ҳосил қилди.

Тажриба-синов ишлари даврида болаларда ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантиришга хизмат хизмат қилувчи таълимий машғулотлардан самарали

фойдаланилди. Машғулотни ўтказишдан аввал синов ишларига жалб қилинган тарбиячиларнинг болаларни психологик, физиологик ва жисмоний хусусиятлардан хабардор бўлишлари, ҳар бир боланинг индивидуал хусусиятлари ҳамда жисмоний имкониятларини инобатга олишларига аҳамият берилди.

Мактабгача катта ёшдаги болалар учун “Қўғирчоқ турлари ва театр кўриш маданияти” мавзусидаги машғулот қуйидаги кўринишда ўтказилди:

Мавзу: Қўғирчоқ турлари ва театр кўриш маданияти

Машғулотнинг мақсади:

- **таълимий:** қўғирчоқ турлари ҳақида атрофлича тушунча бериш, олган билимларини янада мустаҳкамлаш;
- **тарбиявий:** болаларда қўғирчоқ театри ва унинг воситасида таркиб топадиган ахлоқий-эстетик сифатларни тарбиялаш, театр кўриш маданиятини шакллантириш.
- **ривожлантирувчи:** қўғирчоқ театри воситасида ёш авлодни маънавий баркамол ва ахлоқан етук инсон бўлиб етишишини таъминлаш, ижодкорлик қобилиятларини риволантириш.

Машғулот жиҳози: мавзуга оид турли расмлар, тарқатма материаллар, қўғирчоқлар.

Машғулот тури: янги билимларни берувчи ноанъанавий машғулот.

Машғулот услуби: савол-жавоб, кўргазмали тарздаги ўйин.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Ассалому алайкум азиз болажонлар! Бугун сизлар билан қўғирчоқ ва унинг турлари, театр кўриш маданияти ҳақида суҳбатлашамиз.

Тарбиячи: Қўғирчоқларни яхши кўрасизларми?

Болалар: Ҳа!

Тарбиячи: Қандай қўғирчоқларни ёқтирасизлар?

(Болалар бирин-кетин жавоб берадилар)

Тарбиячи: Жуда яхши. Келинг мен сизларга қўғирчоқнинг турлари

ҳақида айтиб бераман.

Қўғирчоқ театрининг қуйидаги тўрт турини алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин. Булар:

- қўлга кийиб ўйнатиладиган қўғирчоқлар;
- ип билан бошқариладиган қўғирчоқлар;
- сояли қўғирчоқлар;
- актёри кўринадиган қўғирчоқлардир.

(Тарбиячи қўғирчоқларнинг ушбу тўрт кўринишлари тасвирланган расмларни ҳамда қўғирчоқлардан намуналарни болаларга кўрсатади. Уларнинг алоҳида хусусиятлари, уларни бошқариш ҳақида тушунча беради).

Тарбиячи: Азиз болажонлар! Театр томоша қилганда қуйидаги тартиб-қоидаларга риоя қилишимиз керак бўлади. Бу эса маданиятли, ахлоқ-одобли эканлигимиздан далолат беради. Улар қуйидагилардан иборат:

- театр томошасига ўз вақтида келиш зарур. Кеч қолиб кирилса ўзгаларга халақит берган бўлади;
- томоша вақтида баланд овозда гапирмасликлик, шовқин солмаслик керак;
- тозаликка риоя қилиниши ва фаррошлар меҳнати қадрлиниши лозим. Яъни томоша залига ҳар хил егулик ва ичимлик олиб кирмаслик, унинг қолдиқларини ташламаслик талаб этилади;
- томоша залида югуриш, бир-бирини қувлаш, томоша пайтида ўрнидан туриб олишга йўл қўйилмайди;
- томоша вақтида ҳар хил лукма ташлаб, гап қўшиб, беўрин кулмаслик керак. Акс ҳолда актёрлар ва ўзгаларга халақит беради;
- томоша тугагандан сўнг тарбиячининг рухсати билан навбатма-навбат ҳаракатланиш, бир-бирини туртмаслик, ўзидан катталарга йўл бериш лозим.

(Машғулот сўнгида барча маълумотлар умумлаштирилади ва савол-жавоб орқали умумлаштирилади. Бу жараёнда болаларнинг фаол иштирокига, ижодкорлик қобилияти катта эътибор берилади. Фаол иштирок этган болалар рағбатлантирилади).

Шундай қилиб, тажриба-синов ишларини олиб боришда болалар учун эртак томошаларнинг қўйилиши уларда ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантиришнинг таъсирчан омилларидан бири эканлигини тасдиқлади.

Эртак томошаларнинг тарбиявий имкониятлари мазкур ёш даври болаларида дўстлик, ўртоқлик хисси, ўзаро ёрдам бериш, самимийлик, каттага ҳурмат, кичикларга иззат, ўз-ўзини муносиб баҳолаш, ўз кучига ишониш каби сифатларни самарали шакллантирилишини таъминлади. Мактабгача катта ёшдаги болаларда ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантиришда қуйидаги “Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар!” ёки “Ўрмондаги можаро”, “Мақтанма ғоз, ҳунаринг оз!”, “Ишонмагин-дўстинга, сомон тикар пўстинга!” ёки “Тулкивой ва Лайлаквой ҳангомаси” номли эртак томошаларнинг қўйилиши болаларда катта таассурот қолдирди ва ушбу жараёнда ягона мақсадга йўналтирилган болалар фаолиятни изчил ташкил этиш зарурлигини тасдиқлади.

1. “Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар!” ёки “Ўрмондаги можаро” (Эртак томоша)

Қатнашувчилар: эртакчи (тарбиячи), сичқон, мушук, ит, қўй, бўри, тулки, қуён, шер, чумоли.

Қўғирчоқ ўйиннинг бошланиши. Саҳнага эртакчи чиқиб келади.

Эртакчи – Ассалому алайкум, азиз болажонлар! Мени танияпсизларми? Келинлар яқиндан танишиб олайлик, мени одатда Хизр бобо деб ҳам атайдилар. Мен халқ орасида юриб, қўлимдан келганича ёрдамга муҳтожларга қўмак бериб юраман. Эртаксевар болажонларга эса энг қизиқарли эртакларимдан айтиб бераман. Эртак эшитиб китоб ўқиган, илм излаган болалардан хеч қачон ёмон инсонлар етишиб чиқмайди. Болажонлар бекорга “бешиқдан қабргача илм изланг” деб айтишмаган, тўғрими?

Хўш, эртак эшитишга таёрмисизлар! Жуда яхши, мен сизларга мақтончоқлик ёмон иллат эканлиги ҳақида эртак айтиб бераман.

Бир бор экан, бир йўқ экан. Бўри баковул экан, тулки ясовул экан.

Тошбақа тарозибон-у, қурбақа ундан қарздор экан. Кун чиқар томонда катта ўрмон бўлган экан. Кунлардан бир куни, бутун ўрмонда яшовчи ҳайвонлар йиғилишиб, ўрмонни бошқара оладиган доно хукмдорни танлаб, уни шоҳ қилиб сайлашмоқчи бўлишибди. Биринчи бўлиб кичкина сичқонча сўз бошлабди.

Сичқон – Азиз биродарлар, хабарингиз бор шу пайтгача ўрмонимизни бошқарувчи шоҳимиз йўқ. Ўзимизни ўзимиз ҳимоя қилмасак, ким ҳам бизни ҳимоя қила оларди. Агарда мени шоҳ этиб сайласанглар жон-жон деб сизларни ҳимоя қила оламан, чунки яхши биласизлар ўрмонда энг улкан ҳайвон фил ҳам мандан кўрқади! Ахир бекорга айтишмаган-ку “кичкина деманг бизни, кўтариб урамиз сизни”деб.

Эртакчи – Бу гапларни эшитиб турган мушукча сичқонни олдига сакраб чиқибди. Уни кўрган сичқон олди-ортига қарамай қочиб қолибди. “Сичқонни ини минг танга” мақоли шундан қолган бўлса керак.

Мушук – Э, ўргилдим сенга ўхшаган довюрак ҳимоячидан. Келиб-келиб кунимиз мана шу сичқончага қоладими? Яхшиси мени шоҳ қилиб сайланглар? Кўриб турибсизлар, хаттоки, зўравон филни кўрқитган сичқонча ҳам мени кўриб қочиб қолди-ку! Агарда мен шоҳ бўлсам, ҳаммангизни эркин яшашингизга рухсат бераман!

Эртакчи – Шу пайт жаҳли чиққанидан юнглари хурпайиб, аккиллаганча баҳайбат ит даврага чиқиб келибди. Буни кўрган мушукнинг капалаги учибди-ю, секин бурилиб ҳайвонлар ичига кириб кетибди.

Ит – Мен мушуквойнинг гапларига умуман ишонмайман. Ўзингиз ўйлаб кўринг, меҳнат қилмай текин овқат излаб юрувчи текин тамоққа қандай қилиб ишона оламиз, бекорга “ўғри мушук” номини олмагандир-ов. Ўзларингизга маълум, итлар билан мушуклар ҳеч қачон келиша олмайдилар. Мободо менинг номзодимни кўллаб-қувватласанглар, ўрмонда бирорта ҳам ўғирлик бўлмаслигига, текин даромад ҳисобига яшовчиларни йўқ қилишга ваъда бераман.

Эртакчи – Юнглари олтиндек товланиб, хурсанд кайфиятда дадил қадамлар билан даврага қўй чиқибди.

Кўй – Ўртоқлар! Мен жон-жон деб бўрибосар акамни қўллаб-қувватлашга чақираман. Ахир ҳар доим ҳаммамизни муштумзўрлардан ким ҳимоя қилган? Албатта, бўрибосар акамиз. Бахтимизга доимо омон бўлинг, яшасин доимий ҳимоячимиз бўрибосар акамиз!

Эртакчи – Кўзлари қонга тўлган бўри секин-аста даврага чиқибди.

Бўри – Мен умуман гапирмоқчи эмасдим, лекин бу ердаги ноҳақликни кўриб туриб чидай олмадим. Мана бунақанги ҳушомадгўйларга қачон қарши курашамиз, ахир. Бу ҳонимча муштумзўр деганларида, албатта, мени назарда тутмоқдалар. Мен соғлом ҳайвонларга ҳеч қачон тажовуз қилган эмасман, касалларни ов қиламан. Бекорга мени “ўрмон табиби” дейишмайди, мен ўрмон аҳлини ҳар-хил юқумли касалликлардан сақлайман.

Эртакчи – Даврага пахмоққина думини кўз-кўз қилиб тулкихон чиқиб келибди.

Тулки – Мен сизларга айтсам, бўри оғамни қўллаб-қувватлагим келади, аммо ўрмон бошқарувини унга ишониб бўлмайди. Чунки бўривойимиз, яхши биласизлар, сал лақмароқ. Мен ўзим неча бор уни лақиллатиб кетганман. Тўғри мени айёр тулки дейишади, буни ўзим ҳам тан оламан. Ахир, бу ҳаётда сал-пал айёрлик ҳам қилиб ҳам туриш керак-да! Гапни қисқаси, бирирта бақувват шоҳ топилса мен жон-жон деб маслаҳатчи вазир бўлишга доим тайёрман.

Эртакчи – Тулкиойни гапини эшитиб, барча ўрмон ҳайвонларни чуқур ўйга толишибди. Кимни ўрмон шоҳи деб эълон қилишга бошлари қотибди, шунда қўрқа-писа қуёнвой даврага чиқиб гап бошлабди.

Қуён – Кечирасизлар биродарлар! Мен ўрмон шоҳлигига даъвогарлик қилмоқчи эмасман. Лекин ўйлаганимни ҳозир айтмасам, кейин ўзимни айбдордек ҳис қиламан. Мен ўрмонимиз шоҳи нафақат кучли, чаққон ва уддабирон, балки виждонли ҳам бўлишини ҳоҳлайман. Тўғри мени бекорга “қўрқоқ қуён юрак” деб аташмайди, мен қўрқоқ бўлганим билан виждон амрига бўйсуниб яшайман. Сизларга ҳам шундай яшашни тавсия қиламан. Машойиҳлар бекорга айтишмаган “меҳнатсиз турмуш ўғирликдир”.

Эртакчи – Қуёнвойни сўзларини эшитган ўрмон аҳли бироз сукут

сақлашибди-ю, сўнгра бирдан шовқин-сурон бошланиб кетибди. Ҳаммалари бақириб-чақирган, ҳаттоки, бир-бирларига қўл кўтаришга бориб етишибди. Шу пайт бир четда офтобда тобланиб ётган шер нара тортган экан, ўрмон сув куйгандек жим бўлиб қолибди.

Шер – Ҳой ўрмон аҳли! Мени диққат билан эшитиб, сўзларимга кулоқ солинглар! Бунақа бир-биримиз билан тортишиб ўтираверсак, ҳеч қачон бир қарорга кела олмаймиз. Мен ўрмон шоҳлигига ўз номзодимни қўяман, чунки ичингизда энг бақуввати ҳам мен бўлсам керак ёки мен билан куч синамоқчи бўлганлар борми ораларингизда?

Эртакчи – Шернинг кўрқинчли важоҳатини кўриб, ҳеч ким унга қарши гапиришга журъат этолмабди. Шу пайт бир дона буғдой донини судраб бораётган чумоли шернинг гапини эшитиб тўхтабди, пешонасидаги сизиб чиқаётган пешона терини артибди.

Чумоли – Эй, замонанинг рустаму-достони. Юртни бошқариш учун бақувват бўлишгина эмас, адолатпарвар, халқпарвар бўлмоқ керак. Аҳир “куч адолатдадир” деб бекорга айтишмаган-ку! Қолаверса, аҳилликда гап кўп, аҳил-иноқ бўлиб яшасак ҳар қандай тўсиқ, ҳар қандай душман бизни енга олмайди. Яна энг асосийси ҳалол меҳнат қилиш керак. Мана биз чумолилар аҳил яшаймиз. Меҳнатни ҳам биргалашиб қиламиз, роҳатини ҳам бирга баҳам кўрамиз.

Эртакчи – Шундан сўнг ўрмон аҳли бир овоздан шерни ўрмон шоҳи, доно ва меҳнаткаш чумолини унинг маслаҳатчи вазири этиб сайлашибди. Ана кўрдингларми болажонларим, аҳилликда, иноқликда гап кўп экан. Халқимизда “бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар”, “якка отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам донги чиқмас” деган нақллар бор. Ҳамжиҳатликда меҳнат қилган халқ бу қудратли кучдир. Шунинг билан эртагим ҳам ўз ниҳоясига етди, яна кўришгунча омон бўлинглар!

2. “Мақтанма ғоз, ҳунаринг оз!”

(Эртак томоша)

Қатнашувчилар: Али қўғирчоқбоз, Аҳмад, Абдусалом, Ҳизр бобо.

Али қўғирчоқбоз – Одамлару одамлар,

Боғда битган бодомлар,

Эшитмадим деманглар,

Эшитганлар жилманглар!

Бошланмоқда тамоша,

Келинг тоғу қир оша!

Ассалому алайкум азиз болажонлар! Зерикмай ўтирибсизларми? Хўш тамоша кўришга тайёرمىсизлар? Ундай бўлса бошладик. Ҳа айтмоқчи, тамошани бошлашдан аввал мен ўзимни сизларга таништираман. Мени Али қўғирчоқбоз дейишади, мана бу хуржунимда хилма-хил қўғирчоқларим бор. Мен шу қўғирчоқларим билан мактабларда, болалар боғчаларида, қолаверса, маҳаллаларда юриб, сиздай жажжи болажонларга қўғирчоқ тамоша кўрсатаман. Бугун мен сизларга мақтанчоқлик, кибрга берилишлик қандай оқибатларга олиб келиши ҳақида эртак айтиб бермоқчиман, эртак эшитишга тайёرمىсизлар, жуда яхши ундай бўлса бошладик.

Али қўғирчоқбоз – Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим ўтган замонда эмас, худди мана шу бахтиёр замонимизда, каттакон бир шаҳри азимда Аҳмад исмли бола яшаркан (хуржунидан қўғирчоқ олади, болаларга кўрсатиб). Мана у – Аҳмад ялқов.

(Аҳмад ялқов мактабгача таълим муассасаси тарбияланувчиси. Гуруҳидаги энг мақтанчоқ, уришқоқ, ялқов бола. Тарбиячиларнинг сўзига ҳеч қулоқ солмайди. Мободо танбеҳ эшитса дарров аразлайди. Шунинг учун ҳеч ким у билан дўст бўлишни истамайди, доим ёлғиз юради. Қолаверса, Аҳмад ялқов деб бекорга чақирмайдилар, чунки дунёда иккита дангаса бўлса биттаси шу).

Али қўғирчоқбоз – Ҳа Аҳмадбой, нега бақрайиб туриб қолдилар, салом қани?

Аҳмад – Салом уйида.

Али қўғирчоқбоз – Э, пандавақи мен сендан Абдусаломни эмас,

ассалому алайкумни сўраяпман. Болажонлар билан саломлашмайсанми?

Аҳмад – Энди бир ками, ўзимдан кичикларга салом беришим қолувди (пичинг билан).

Али қўғирчоқбоз – Ҳай-ҳай, Аҳмаджон унчалик кибрли бўлиш ярамайди, боболаримиз айтишган-ку, “ўзингни эр билсанг, ўзгани шер бил” деб. Қолаверса бу ерда нафақат болажонлар, балки устозларинг, тарбиячи опалар ўтиришибди.

Аҳмад – Уф-ф, жуда жонга тегди-да бу насиҳатлар! Мен сизга айтсам ҳозиргина дадам билан ойим бир соат насиҳат қилдилар.

Али қўғирчоқбоз – Ҳа, “яхши отга бир қамчи, ёмон отга минг қамчи” деб бекорга айтилмаган экан. Ҳа майли мен сени бекорга олиб келмадим, эшитишимга қараганда сен кўча ҳаракати қоидаларини жуда яхши билар эмишсан?

Аҳмад – Ана ўзингиз ҳам биларкансиз-ку, мен-чи боғчамиздаги энг кучли, энг ақлли боламан.

Али қўғирчоқбоз – Шуларни мана бу дўстларингга ўргатарсан, деб сени бу ерга олиб келдим-да.

Аҳмад – Бекордан-бекорга-я?

Али қўғирчоқбоз – Ахир булар болалар, қолаверса дўстларинг-ку!

Аҳмад – Э, Алижон ака эшитганмисиз, “қуруқ гап қулоққа ёқмас, ҳом ёғ димоққа ёқмас”! дейдилар, омон бўлинг амаки! (Аҳмад кулганича чиқиб кетади).

Али қўғирчоқбоз – (Ҳафсаласи пир бўлиб) ҳа, кўрдингларми болажонлар, лекин сизлар ҳеч қачон Аҳмад ялқовдан ўрناق олманглар.

Келинглари яхшиси мен сизларни яна бир қаҳрамоним билан таништираман.

(**Абдусалом** – Аҳмаднинг тенгдоши ва гуруҳдоши. У билан бир боғчага беришади. Доим ёрдамга муҳтожларга кўмак беради. Жамоат ишларида жуда фаол қатнашади, доимо тарбиячиларнинг айтганларига қулоқ солади. Гуруҳдаги энг ақлли болалардан, ҳали мактабга бормай туриб “Алифбе”

китобини ўқиб ўрганиб олган. Уй ишларида ойижонисига доимо ёрдамчи...)

Абдусалом – Ассалому алайкум, Алижон ака!

Али қўғирчоқбоз – Во алайкум ассалом.

Абдусалом – Мени чақиртирдингизми, амаки?

Али қўғирчоқбоз – Биласанми, мен бу болажонларга кўча ҳаракати қоидаларини ўргатмоқчи эдим.

Абдусалом – Тушунарли, демак биргалашиб болажонларнинг билимини синаб кўрамиз, шундайми?

Али қўғирчоқбоз – Худди шундай. Мен ҳозир болаларга баъзи бир нарсаларни кўрсатаман, маъбодо улар қийналиб қолгудек бўлса, ёрдам бериб юборасан, хўпми?

Абдусалом – Бажонидил ёрдам бераман.

Абдусалом – Бу кўрсатувчи белги бўлиб, пиёдаларнинг йўлни кесиб ўтиш жойига қўйилади. Мана бунисичи?

Абдусалом – Огоҳлантирувчи белгилар туркумига кириб, болаларни катта йўлга чиқиб қолишидан огоҳлантиради.

Али қўғирчоқбоз – Мана буниси қандай белги?

Абдусалом – Таъқиқловчи белгилар туркумидан. Катта йўлни кесиб ўтиш мумкин эмас-деб таъқиқлайди.

Али қўғирчоқбоз – Жуда яхши, энди мана белгини ҳам топа олсанг , сени аълочи эканлигинга ишонаман.

(Хуржунидан белгини олиб кўрсатади.)

Абдусалом – Алижон Ака, ахир бу белгини ҳар бир катта-ю кичик билиши шарт-ку. Бу светафор, шаҳарнинг энг гавжум чорраҳаларида, ўтиш жойларига қўйилади. Унинг учта ёниб турувчи кўзлари бор. Агар қизил кўзи ёнса ҳаракат тугатилади, сариқ кўзи ёнганда ҳаракат учун огоҳлантирилади, яшил кўзи ёнса ҳаракатланиш мумкин дегани.

Али қўғирчоқбоз – Баракалло, хўш болажонлар сизлар ҳам эслаб қолдингларми? Жуда яхши.

Абдусалом – Али ака, чамамда дўстларим ҳам зерикишиб қолди-ёв, боя

бир эртакни бошладингиз.

Али қўғирчоқбоз – Эҳ, эсим курсин, эртак айтмоқчи эдим-а? Боболаримизда бир гап бор, ўн марта эшитгандан бир марта кўрган яхши дейишади.

Қани бошладик бўлмаса.

Абдусалом – Қани бошладик.

(**Али қўғирчоқбоз** доира чалади, чодир жомоллар ҳаракатга келиб тўхташади)

Али қўғирчоқбоз – Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим ўтган замондамас, худди мана шу бахтиёр замонамизда, каттагина мана бу шахримизда, Аҳмад билан Абдусалом исмли дўстлар яшашар экан. Аҳмад уришқоқ ва ялқовлиги сабабли доим дўсти Абдусаломни хафа қилиб юраркан. Лекин Абдусалом бунга эътибор бермас экан. Доимо дўсти Аҳмадга ёрдам беришга ошиқаркан. Кунлардан бир кун улар тарбиячилари билан боғ айлангани шаҳарга чиқишибди. Ҳар галгидек Аҳмад боғча опаларининг гапига кирмасдан адашиб қолибди, шаҳарнинг энг гавжум ойида йиғлаб турганида Абдусалом уни қидириб келибди.

Абдусалом – Ҳа дўстим, нега йиғлаб турибсан?

Аҳмад – Адашиб қолдим деб қўрқиб кетдим.

Абдусалом – Нега қўрқасан, ахир ёнингда мен борман-ку.

Али қўғирчоқбоз – Шу пайт уларнинг ёнида бир қария пайдо бўлибди. Бу киши Ҳизр бобо экан.

(Ўтмишда ва ҳозирги замонларда инсонлар орасида бир афсона юради, у болалар ва катталарни синаб имтиҳон қилиб юрар эмиш. У бир зумда пайдо бўлиб ёрдам сўрар эмишда, ёрдам берганларни ҳохлаган орзусини амалга ошишига кўмаклар экан ва бир зумда кўздан ғойиб бўларкан)

Ҳизр бобо – Болажонларим яхшимисизлар?

Абдусалом – Ассалому алайкум бобожон хўш бизга қандай хизмат бор!

Ҳизр бобо – Ва алайкум ассалом! Мени мана бу йўлнинг нариги томонига ўтказиб қўйинглар.

Ахмад – Э, энди мункиллаган чол билан етаклашиб юришим қолувди. Отахон йўлдан ўтишни билмаймиз.

Абдусалом – Нега ёлғон гапирасан дўстим. Ахир тарбиячи опамиз ўргатган-ку, катта йўлни кесиб ўтаётганда аввал чап тамонга, сўнгра йўлни ўртасига боргач эса ўнг тамонга қаранглар деб. Қолаверса, қарияларга ёрдам бериш бизнинг бурчимиз-ку.

Али қўғирчоқбоз – Абдусалом бобони етаклаб йўлнинг у томонига ўтиб олишига ёрдам берибди.

Ҳизр бобо – Раҳмат ўғлим! Сенга тарбиялаётган ота-онангга, тарбиячи опаларингга минг раҳмат. Бу дунёда бировга яхшилик қилсанг, қўлдан келганча ёрдам қилсанг албатта яхшилик жавобсиз қолмайди. Хўш, қани менга айтчи ўғлим қандай орзуйинг нима?!

Абдусалом – Бобожон, мен тезроқ билим олишни истайман. Кўпроқ ўқиб, ўрганиб ватанимга, ота-онамга ёрдам бермоқчиман.

Ҳизр бобо – Болажоним, албатта ниятингга етасан. Мана бу “Алифбе” китоби. Сен кўпроқ билим олишга ҳаракат қил, бекорга айтишмаган “ўқиб ўрганган олим, орланиб ўқимаган, ўзига золим” деб.

(Ҳизр бобо кўздан ғойиб бўлибди)

Ахмад –Вой намунча чиройли китобча экан-а? Расмларини-чи. Менга ҳам ўқишга бериб турасанми- а?

Абдусалом – Бўлмасамчи. Ахир ўз дўстига ёрдам бермай бўладими? Энди бирга мактабга борамиз, бундан буён доимо бирга бўламиз.

Ахмад – Дўстим, энди кўзим очилди, сен ҳақиқий дўст экансан. Мени кечира оласанми?

Абдусалом – Дўстим сен кечиримни мендан эмас (Али қўғирчоқбозни кўрсатиб), ўзингдан катталардан сўрагин.

Ахмад – Амаки, қўполлигим учун сиз ҳам мени кечиринг?

Али қўғирчоқбоз – Жуда яхши, энди мана бу дўстларингдан кечирим сўра.

Ахмад – (Болажонларга) ҳаммангиз менинг дўстларимсиз, энди ҳеч қачон

мақтанчоғлик, дангасалик қилмайман, сизлар ҳам мени кечира қолинглар?

Али кўғирчоқбоз – Хўш болажонлар Аҳмаджонни кечирамизми? Жуда яхши! Ана кўрдингларми мақтанчоғлик, дангасалик қилсангиз ва ёлғон гапирсангиз охир-оқибат дўстларингиз олдида уятга қоласиз. Қолаверса, дўстларингизни ҳеч қачон хафа қилманглар, уларни эҳтиёт қилинглар, бекорга шоирларимиз айтишмаган:

Дўст билан обод уйинг,

Гар бўлса у вайрона ҳам.

Дўст кадам қўймас экан,

Вайронадир кошона ҳам!

Шунинг билан эртагим бўлди тамом,

Кўришгунча бўлинг соғ-омон! (**Али кўғирчоқбоз** хуржунларини йиғиштириб, доирасини чалиб чиқиб кетади).

3. “Ишонмагин-дўстинга, сомон тижар пўстинга!” ёки “Тулкивой ва Лайлаквой хангомаси”

(Эртак томоша)

Қатнашувчилар: эртакчи (тарбиячи), тулки, лайлак.

Эртак томошанинг бошланиши. Саҳнага эртакчи чиқиб келади.

Эртакчи – Ассалому алайкум, азиз болажонлар”! Сизлар билан яна дийдор кўришганимиздан бағоят миннатдорман. Хўш, аввалги эртагим сизларга ёқдим, жуда яхши мен бугун яна ҳам қизиқарли эртак айтиб бермоқчиман. Бу эртагим билмаган, танимаган одамларнинг гапига киришлик охир-оқибат қандай балоларга гирифтор бўлишлик ҳақида. Болажонлар, халқимизда доим ёлғон гапириб, бировларни лақиллатиб юрувчиларни айёр тулкига қиёслашади, тўғрими?

Бир катта чакалакзорда айёр тулки яшаркан. У бирга яшайдиган ҳайвонларни лақиллатиб устидан кулиб юраркан. Чакалакзордаги барча ҳайвонлар бора-бора тулкихоннинг гапига ишонмай, ҳаттоки, уни яккалашиб ҳам қўйишибди. Тулки ҳар куни ўзи юриб зерика бошлабди ва тўқайзорга

бориб у ердаги ҳайвонларни ҳам бир лақиллатиб қўрайчи деб йўлга отланибди. Тулки тўқайзорда биринчи бўлиб лайлаквойни учратибди.

Тулки – Бугун мен туғилган кунимни нишонламоқчиман, шунга сени зиёфатга таклиф қилиб келдим.

Эртақчи - Лайлаквой тулкининг гапига лаққа ишониб, кечга яқин унинг уйига зиёфатга келибди.

Тулки – Қани лайлаквой, сен менинг энг азиз меҳмонимсан, биз тулкиларнинг мазали таомидан олчи, марҳамат!

Эртақчи – Лайлаквой ёғли кулчадан жуда егиси келибди ва тумшуғини тахтага урибди, шунча уринса ҳам ҳеч нарса ея олмабди.

Лайлак – Кечирасан тулкихон! Менинг қорним жуда тўқ эди, ўзинг бемалол олавер.

Эртақчи – Айёр тулки астагина жилмайибди-ю, ёғли кулчаларни ўзи бир зумда еб қўйибди. Қорни оч, изза бўлган лайлаквой ичида сени ҳам бир боғласамми деб ният қилиб қўйибди.

Лайлаквой – Энди зиёфат навбати менга, эртага меҳмонга борсанг роса хурсанд бўлардим.

Тулки – Хўп бўлади, бажони дил бораман.

Эртақчи – Эртаси куни тулкихон бутун тўқайзорга лайлаквойни қандай қилиб лақиллатганини овоза қилиб чиқибди ва кечга томон лайлаквойникига равона бўлибди. Лайлаквой ҳам тулкихонни яхшилаб кутиб олибди ва пиширган суюқ ошини кўзачага қуйиб тулкининг олдига қўйибди.

Лайлак – Қани тулкихон, суюқ таомдан ол!

Эртақчи – Тулкихон кўзачадан ича олмаслигини билибди, аммо сир бой бермабди.

Тулки – Бемалол лайлаквой, ўзларидан бўлсин, мен бу ерга келишимдан олдин яхшилаб овқатланиб олган эдим!

Эртақчи – Тулки шундай дебди-ю, агарда лайлаквой бугунги воқеани бошқаларга эълон қилса шарманда бўлишини билиб, ундан ўч олмоқчи бўлибди ва қандай қилиб унинг тазирини берсам экан деб ўйлаб қолибди.

Ниҳоят қабих режа тузибди.

Тулки – Дўстим лайлаквой! Мана анча яқин, таниш дўст бўлиб қолдик. Малол келмаса эртага меникига келсанг, ажойиб ўйинни биламан, биргалашиб ўйнардик.

Эртақчи – Тулкихоннинг ёмон ниятидан беҳабар лайлаквой эртаси куни унинг уйига келибди.

Лайлак – Мана мен келдим, қани ажойиб ўйинингни кўрсатчи!

Тулки – Марҳамат дўстим! Менинг устимга чиқ. Сен кўрмаган жойларни кўрсатаман. Фақат қанотингни ёзиб икки учини менга тишлатиб қўйсанг йиқилиб тушмайсан.

Эртақчи – Тулкининг гапига лаққа ишонган лайлаквой унинг устига чиқибди ва қанотини ёйиб, икки учини унга тишлатиб қўйибди. Қанотларни тишлаб олган Тулкихон чакалакзор ичида югура бошлабди. Лайлакнинг патлари тўкилиб, қип-қизил гўшт бўлиб қолибди. “Ал-қасос-у минал ҳақ!” ҳаёлидан ўтказибди лайлак. Дарё-ю ботқоқликда қирқ кеча-ю қирқ кундуз қурбақалар билан ўзини боқибди ва даволанибди, янги патлар ҳам пайдо бўлиб, учадиган бўлибди. Сўнг қасдини олгани тулкининг олдига учиб келибди.

Лайлак – Дўстим омон-эсон юрибсанми? Сен топган ўйин жуда ҳам қизиқ экан, мен ҳам сенга ғаройиб ўйин кўрсатаман. Эртага менинг олдимга боргин.

Эртақчи – Эртаси куни тулки лайлаквойни олдига борибди. Лайлак эса тулкини устига миндириб олиб осмони фалакка олиб чиқибди.

Лайлак – Хўш, дўстим тулкихон, ер кўриняптими?

Тулки – Ҳа кўриняпти!

Эртақчи – Лайлак тулкининг жавобини эшитиб, яна ҳам баландроққа кўтарилибди ва яна сўрабди.

Лайлак – Эндичи, ер кўриняптими?

Тулки – Йўқ энди ер кўринмаяпти!

Лайлак – Ҳозир кўринади!

Эртақчи – Шундай қилиб лайлаквой бир ағдарилган экан, беҳос ўтирган

тулкихон ер томон туша бошлабди. Яхшиямки тулкихоннинг бахти бор экан, пичан ғарамининг устига тушибди ва қилган ишларидан пушаймон бўлиб, энди ҳеч қачон бировларнинг устидан кулмасликка аҳд қилибди.

Ана кўрдингизми болажонлар! Бу дунёда ҳар бир нарсанинг ўз ҳисоб-китоби бор. Қолаверса, яхши билмаган, танимаган одамларнинг гапига ҳеч қачон ишонманглар! Сизлар билан эса хайрлашиб қоламан. Кўришгунча хайр!

Эртак томоша жараёнида болалар фаолиятини бошқараётган тарбиячи боланинг хатти-ҳаракатлари муносиб баҳолаши, ўзи шахсан намуна кўрсатиши, болаларни йўл қўйган хатолари учун танқид қилмаслиги, аксинча, томоша пайтида хушёр бўлиши кераклигини айтиб ўтиши зарур. Шунингдек, тарбиячи томошани қўйиш давомида болаларга ҳар қандай хатти-ҳаракат маълум қоидаларга мувофиқ ўйналишини, иштирокчилар ана шу қоидаларга қатъий амал қилишлари кераклигини, ролларни ижро этишда масъулиятли ёндашиш талаб этилишини тушунтириб бориши мақсадга мувофиқдир. Тажриба-синов ишлари даврида мазкур шартларга амал қилиниши таъминланди.

Тажриба-синов ишлари даврида юқоридаги таълимий машғулотлар ва эртак томошалардан фойдаланиш натижасида болаларда турли вазиятларда ўзини тутиш, атрофдагилар билан самарали мулоқот қилиш ҳамда мақсадга эришишга интилиш каби сифатларни шакллантиришга ёрдам берди. Шу билан бирга уларда ўзига бўлган ишонч ҳам юзага келди. Тортинчоқ, уятчан болалар эса жамоа аъзолари, атрофдагилар билан мулоқотга киришишдан тортиниш ўз кечинмалари, интилишларидан уларни хабардор қилиш йўлидаги тўсиқ эканлиги тўғрисидаги тушунчалар ҳосил қилинди.

Тажриба-синов ишларини олиб боришда таълимий машғулотлар, қўғирчоқ ўйин томошалари мактабгача таълим муассасаси тарбияланувчиларида ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантиришнинг таъсирчан омилларидан бири эканлигини тасдиқлади. Таълимий машғулотлар, қўғирчоқ ўйин, эртак томошаларининг тарбиявий имкониятлари мазкур ёш даври болаларида жамоа билан бирга бўлишга интилиш, катталар ва болалар ўртасида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш, катталарга ҳурмат, хушмуомалалик,

жасурлик, “нима яхши-ю, нима ёмон” эканини англаб етиш, меҳнатсеварлик каби сифатларни самарали шакллантирилиш билан бир қаторда уларда қуйдаги хулосаларни чиқариш имконини берди:

- ✚ ҳар бир инсоннинг инсонийлик белгиси унинг одоби ва ахлоқи билан ўлчаниши, одоб барча инсонларни яхши хулқли бўлишга чақириши;

- ✚ ҳар бир хатти-ҳаракатда тўғрилиқ ва сўзида ростгўй бўлиш;

- ✚ бир-бирларини ҳар қандай вазиятда қўллай олишлари;

- ✚ оила, мактабгача таълим муассасаси, кўча-кўйда она табиат қўйнидаги барча яшил ўсимликларга эътиборли бўлиш, уни топташ, синдириш, пайҳон қилиш каби ҳолатларга безътибор қарамаслик, уларни севиб парвариш қилиш ва кўпайтириш;

- ✚ миллий ва умуминсоний қадриятлар сирасидаги қадимий ёдгорликлардаги нафислик, буюклик, салобатлиликни ҳис этиш, меҳнат асосида яратилган гўзалликдан завқланиш ҳиссини шакллантириш, уларни эъзозлаш туйғусини вужудга келтириш;

- ✚ эртаклар, ривоятлар, ҳикоялар, матал ва мақолларнинг маъносини англаб етиш, улардаги миллий ва умуминсоний қадриятларни ажрата олиш, ижобий қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатларидан ўрнак олиш, тақлид қилиш, салбий ишларни ўз фаолиятида такрорламаслик.

Мактабгача таълим муассасаси тарбияланувчилари фаолиятларида ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантиришга қаратилган педагогик фаолиятни самарали йўлга қўйишда тарбияланувчиларнинг ижодий фаолиятларини ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади. Мактабгача таълимнинг ҳозирги босқичида тарбияланувчиларни ижодий меҳнатга тайёрлаш – келажак авлоднинг таълим-тарбиясига қўйиладиган муҳим вазифалардан биридир.

Тарбияланувчиларни ижодий меҳнатга тайёрлаш уларнинг қизиқишлари, мойилликлари ва имкониятларига асосланган қўл меҳнати ҳисобланади. Қўл меҳнати жараёнида болалар асосан ташландиқ (кераксиз, чиқинди) материаллардан, сунъий хом-ашёлар билан ишлаш кўникмалари ҳосил қилинади.

Тарбияланувчиларни қўғирчоқ ясашга ўргатишда қуйидагилар муҳим ўрин тутаяди:

- ясалаётган қўғирчоқ тури ва унинг ўзига хослиги ҳақида дастлаб оғзаки тушунча бериш;
- керакли жиҳозлар, улардан тўғри ва эҳтиёткорона фойдаланиш ҳақида тарбиячи эслатмаси;
- асосий ишни бошлаш, ҳар бир ҳаракатлар кетма-кетлиги олдида тарбиячининг амалда кўрсатмаси;
- ҳар бир тарбияланувчиларнинг хатти-ҳаракатини кузатиш;
- ўз вақтида рағбатлантириб бориш.

Тажриба-синов ишларини олиб бориш давомида тарбиячи ва тарбияланувчилар учун турли қўғирчоқлар ясаш технологиялари ишлаб чиқилиб, бевосита мактабгача таълим муассасалари фаолиятида қўлланилди.

Ушбу жараёни амалга оширишда қуйидаги талабларга риоя қилиниши қатъий белгилаб олинди:

- қўғирчоқнинг тури, номи, шакли, ҳажми ва ишлатилиши тўғрисида дастлабки тушунчаларнинг берилиши;
- боланинг бемалол ҳаракат қилиши ва ясаши учун қулай шарт-шароит яратилиши;
- болаларнинг ўйинчоқ ясашлари учун керакли материалларнинг ҳозир бўлиши;
- тарбиячи ҳар бир ҳаракатни тушунтирган ҳолда ясаб кўрсатиши;
- тайёр қўғирчоқлар намуна сифатида кўрсатилиши;
- қўғирчоқ миллийликка йўғрилган, анъаналарни сақлаб қолган, ўзбекона турмуш тарзини ўзида акс эттирган бўлиши лозим;
- қўғирчоқ болага жароҳат етказмайдиган, ўйнаш учун қулай, бола соғлиғига зарарсиз, бежирим тайёрланиши керак;
- қўғирчоқ боланинг қизиқишларига мос келиши, ҳар хил ўйинларда фойдалана оладиган, ижодкорликка ундайдиган бўлиши лозим;
- қўғирчоқнинг ташқи кўриниши самимий, хушчақчақ бўлиши мақсадга мувофиқдир.
- иш жараёнида эстетик дидга эътибор қаратиш;
- болаларнинг жисмоний ривожланганлигини эътиборга олиш;
- болада ясаган қўғирчоғига нисбатан муҳаббат ҳиссини уйғотиш, меҳнатнинг натижасидан қувониш, масъулиятли бўлишга ўргатиш;
- ўртоқлари билан ҳамкорлик қилиш, ўзаро ёрдамлашишни қарор топтириш;
- ясалаётган қўғирчоқ боланинг ёш ва билим савиясига мос бўлиши, унинг ташқи қиёфаси тасвиридан бола завқланиши лозим;
- қўғирчоққа берилган рангларнинг турли-туманлиги, кийимининг бежиримлиги, ясалишининг соддалиги бола руҳиятига катта таъсир кўрсатади.

Тажриба-синов ишлари даврида мактабгача катта ёшдаги болаларда қўғирчоқ театри воситасида ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантиришга

хизмат қилувчи – **болалар ижодий меҳнатидан** унумли фойдаланилди.

Ушбу жараёнда болалар япалоқ (текис) кўғирчоқлар, кўлқопли кўғирчоқлар, кутили кўғирчоқлар, кўлга кийиб ўйнатиладиган кўғирчоқларни ясашда фаол иштирок этдилар ва бу борада тарбиячи кўрсатмалари асосида муайян билим, кўникмаларга эга бўлдилар. Шунингдек, тарбиячилар учун сим (тросьтовые) билан бошқариладиган кўғирчоқлар, ип (марионетка) билан бошқариладиган кўғирчоқлар, актёри кўринадиган (планшетный) кўғирчоқлар, сояли (теневой) кўғирчоқлар, никобли (маска-шоу) кўғирчоқларни ясаш бўйича муайян кўрсатмалар берилди ва уларнинг ўз фаолиятларида фойдаланишлари учун имконият яратилди.

Ушбу кўғирчоқларни ясашиш технологиялари синов ишларига жалб қилинган тарбиячиларга олдиндан тайёр буклет шаклида тавсия қилинганлиги иш жараёнининг самарали кечишини таъминлабгина қолмай, белгиланган вақтдан унумли фойдаланиш имкониятини юзага келтирди.

Кўйида юқорида қайд этилган икки йўналиш яъни тарбияланувчилар ва тарбиячилар иш жараёнида фойдаланилган кўғирчоқларнинг ясашиш технологиялари ва уларнинг моҳияти тўғрисида сўз юритилади.

1. Япалоқ (текис) кўғирчоқлар ясаш.

Керакли жиҳозлар: юпқа ва қалин картон қоғозлар, қалам, қайчи, елим, рангли қоғозлар (рангли қалам ёки рангли бўёқлар бўлиши ҳам мумкин).

1-босқич. Тасвир чизиш.

Турли хил кўринишдаги тасвирлар (ҳайвонлар, одамлар ва ҳоказо) юпқа картон қоғозига чизилади.

2-босқич. Нусха кўчириш.

Чизилган тасвир қайчида қийиб олиниб, қалин картон қоғоз устига кўйиб, атрофлари қалам билан чизиб олинади. Худди шу ҳаракат иккинчи нусха учун ҳам такрорланади. Сўнгра ҳар иккала нусха қайчи билан қирқиб олинади.

3-босқич. Елимлаш.

Тайёр қирқиб олинган тасвирлар бир-бирига елим орқали ёпиштирилади. Ушбу жараёнда иккала нусҳанинг бир-бирига текис ва атрофлари тенг устма-уст тушишига эътибор қаратиш зарур.

4-босқич. Пардозлаш.

Тайёрланган қўғирчоққа пардоз бериш жараёнида рангли қаламлардан ёки рангли қоғоз ва турли бўёқлардан фойдаланиш мумкин. Ушбу жараёнда эстетик дид муҳим ўрин тутди. Безакни танлаш қўғирчоқнинг характер хусусиятларидан келиб чиқади.

5-босқич. Ўрнатиш.

Япалоқ (текис) қўғирчоқ яшаш жараёнида ушбу босқич муҳим аҳамият касб этади. Негаки, бундай қўғирчоқларга тик турган ҳолатда баҳо берилади. Ўрнатишда қўғирчоқнинг пастки қисмидаги қоқ ёпишган еридан қисман очиб, остига мувозанат сақлаши учун муайян ўлчовда янада қалинроқ картон қоғози ёпиштириш мумкин. Ёки бўлмаса, пластилидан ҳам фойдаланиш мумкин.

2. Магнитли театр. Мактабгача таълим муассасалари шароитида ушбу театрни кенг қўллаш мумкин. Бунинг учун хоҳ тайёр кичик қўғирчоқлар бўлсин, хоҳ болалар томонидан ясалган қўлқопли, қоғозли, текис (япалоқ), поролонли қўғирчоқлар бўлсин уларнинг остига магнит кесими ўрнатилади. Сўнгра мослаштирилган стол устида металл (магнит тортадиган) ўрнатилади. Кўринмаслик учун устига мато тортилади. Ушбу театрда асосан қарама-қарши 2-3 та болага мўлжалланган бўлиши мақсадга мувофиқ. Қўғирчоқлар бир-бирига қараб ҳаракатланиши, бир-биридан қочиши (қувлаши) мумкин. Магнит театри учун қўғирчоқлар ясалганда, албатта, уларнинг пишиқроқ, чидамлироқ бўлишига аҳамият бериш мақсадга мувофиқ.

3. Бармоқ театри. Бунда болалар фақатгина томошабин эмас, балки бевосита ана шу жараёнда ўзлари ҳам иштирок этишлари мумкин. Театр қаҳрамонларини қоғоз ва паралондан ҳам яшаш мумкин. Қоғоздан одам ва ҳайвонларнинг кичик тасвирини бармоқларга кийиб олинадиган тарзда яшаш тавсия этилади. Қўғирчоқлар цилиндр, конус, қути шаклида тайёрланиши

мумкин. Безаш учун турли газламалардан фойдаланиш мумкин. Газламанинг ситилиб кетмайдиган хили танланади ва тескари томонидан тикилиб, сўнг ағдарилиб, керакли жойлари тикилади. Бармоқ театрининг бошқа театрлардан фарқи шундаки, унда эртак қаҳрамонлари болаларнинг бармоқларига мос кичик ва эртак кўрсатувчининг бармоғига тўғри келадиган ҳолатда тайёрланишидир.

4. Қўлқопли кўғирчоқлар. Ушбу кўғирчоқларни болалар қўлга кийиб ушлаган ҳолда стол театрларида фойдаланишлари мумкин (тарбиячилар болаларда янада яққол тушунча ҳосил қилишда телеэкран орқали болалар учун намоёиш этиладиган “оқшом эртаклари” даги кўғирчоқларнинг хатти-ҳаракатларини кўз олдиларига келтиришлари мумкин). Қаҳрамонларни эски қўлқоплардан тайёрласа бўлади. Агар эски қўлқоп топилмаса уни тикиш мумкин. Болалар бундай қаҳрамонларни ўзлари ясай оладилар.

Керакли жиҳозлар: табиий (уй) шароитидаги ташландик (ишлатилмаётган) қўлқоплар, узун пайпоқлар, қайчи, нина, ип, пахта (паралон ёки материал қирқимлари бўлиши ҳам мумкин), безаш учун табиат материаллари, елим (ПВА).

Тайёрлаш жараёни: кўғирчоқни тайёрлаш жараёнида қўлқопнинг қисмлари (маълумки, қўлқоп бешта бармоққа мосланган) эртак учун танланган қаҳрамонларга қараб олиб ташланади. Аммо, олиб ташланган қисмлари ҳам кераксиз эмас, балки улардан дум, қўл-оёқ қисми учун фойдаланилади. Узун пайпоқлардан эса илонни яшаш мумкин.

1-кўриниш. Қўлқопнинг икки чекка қисми қолиб, ўртадаги уч қисми олиб ташланади. Ундан мушук, ит, бўри, чўчқа каби ҳайвонларни яшаш мумкин.

2-кўриниш. Қўлқопнинг икки чекка ва ўртасидаги қисмлари олиб ташланади. Қирқилган жойи тикиб қўйилади. Ундан қуённи яшаш мумкин.

3-кўриниш. Қўлқопнинг фақат ўртадаги қисми қирқиб ташланса, ундан эчкини яшаш мумкин.

Шунингдек, ҳар бир ҳар бир қирқиб ўрни тикилган қўлқопнинг ичи пахта (паралон ёки материал қирқимлари бўлиши ҳам мумкин) билан тўлдирилади. Ҳар бир ҳайвоннинг ташқи кўриниш хусусиятига қараб безак берилади. Бундан

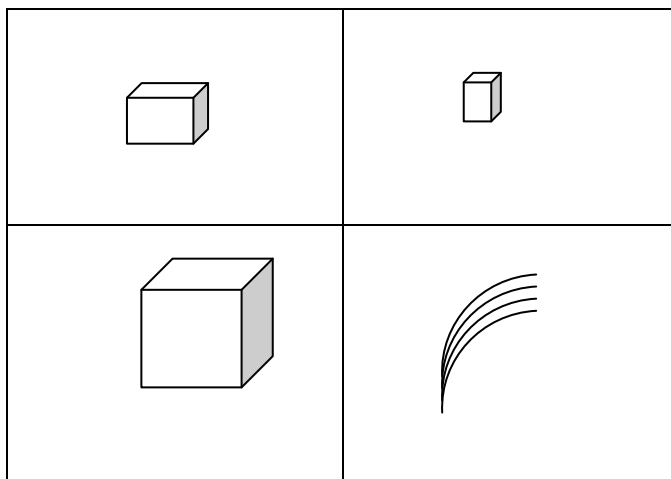
ташқари болалар қўғирчоқларни қўлларига кийиб ҳаракатлантиришлари учун қўлқопга махсус мослама тикиш ҳам мумкин.

4-кўриниш. Узун пайпоқ ичи ҳам пахта (паралон ёки материал қирқимлари бўлиши ҳам мумкин) билан тўлдирилади. Илоннинг ташқи кўриниш хусусиятига қараб безак берилади. Илоннинг бош ва бел қисмига сим ўрнатиб, уни ўрнатиш мумкин.

5. Қутили қўғирчоқлар. Қутили қўғирчоқлар ҳам оддий шароитда яшаш мумин бўлган қўғирчоқлардир. Бу айниқса, болаларнинг ижодий фаолияти учун жуда қизиқарлидир.

Керакли жиҳозлар: табиий (уй) шароитидаги ташландик (ишлатилмаётган), лекин бутун қутилар (гугурт, чой ва бошқа нарса-буюм қутилари), қайчи, безаш учун рангли қоғозлар, елим.

Тайёрлаш жараёни: масалан, хўрозни яшаш учун катта-кичик ўлчамда уч хил қути олинади. Дастлаб катта қути, ўрта ва яна сал каттароқ қутилар бирин-кетин жойлаштирилади. Сўнгра юпқа қоғоздан хўрознинг тожи, икки ён бошига қанотлари, кўзи, қоши дум қисми, оғзи ясалиб, ёпиштирилади:

4-расм. Қутили хўрозни тайёрлаш.

Мактабгача таълим муассасаларида қўғирчоқ театрини ташкил қилишда қуйидагиларга аҳамият бериш зарур:

биринчи навбатда эртак билан танишиб чиқилади. Эртакнинг воқеа

бўлган жойлари, сахна кўринишлари эскиз қилинади. Бу эскиз кўғирчоқ театри “тили”да декорация эскизи дейилади. Масалан: уй, дарахт, стол, стул ва ҳоказо нарсалар бунга мисол бўлиши мумкин.

қахрамонлар эса битта-битта ўрганилиб, характерлари ва уларга хос образлар яратилади.

6. Қўлга кийиб ўйнатиладиган кўғирчоқларни яшаш.

Керакли жиҳозлар: кўғирчоқни кийинтириш учун мато, қайчи, ҳар хил қоғозлар, юпка дока, жилвир қоғоз, кулоллар ишлатадиган лой ёки пластилин, гипс, алебастр, вазелин ёғи, ватман қоғоз, картон қоғоз ва ҳар хил рангли бўёқлар.

1-босқич. Тасвир (эскиз) чизиш.

Бундай кўғирчоқларни яшаш учун энг аввало, оддий ватман қоғоз ёки расм дафтар вароғига ясаладиган кўғирчоқларнинг тасвири (эскизи) чизилади. Кўғирчоқнинг кўриниши, унинг характери ва қандай кийимда бўлиши ана шу рангли тасвирда акс этган бўлиши керак.

2-босқич. Қолип (форма) тайёрлаш.

Чизилган тасвирга қараб лойдан ва пластилиндан ўша кўғирчоқнинг бош қисми ҳайкали ясалади. Бош қисми тайёр бўлгач, ингичка пўлат сим олиб кўлоқ ўрнатиладиган жойдан тенг иккига бўлинади ва қаттиқ картон қоғоз олиб унга ётқизиб қўйилади. Сўнгра қотишма ёпишиб қолмаслиги учун ҳайкалчанинг юза қисмини вазелин билан ёглаб чиқилади ва албастр ёки гипсдан суюқроқ қотишма тайёрланиб ёғланган жойга қўйилади. Қотишма қотгандан сўнг уни қўлга олиб ичидаги лой ёки пластилинни ўйиб чиқариб олинади. Натижада қолип (форма) тайёр бўлади.

3-босқич. Нусха кўчириш.

Ясалган қолипдан нусха кўчириш учун энг аввало, оддий сувга бўктирилган қоғоз парчалари ёпиштириб чиқилади. Сабаби нусха тайёр бўлгач уни қолипдан чиқариб олиш осон бўлади. Оддий ундан атала қилиниб, то қўйиқлашгунча қайнатилади. Шу тариқа елим (клейстр) тайёрланади.

Тайёр елимни қоғоз парчаларига суртиб, уни қолип деворларига

ёпиштириб чиқилади. Ёпиштирилган қаватлар 6-8 қаватдан кам бўлмаслиги лозим. Қават қанчалик кўп бўлса қўғирчоқ шунчалик пишиқ бўлади. Яна ҳам пишиқ бўлиши учун ҳар 3 қават орасига дока мато ҳам ёпиштирилади. Қаватларни ёпиштираётганда шошилмай яхшилаб ёпиштириш зарур. Агарда ораликка ҳаво кириб бўшлиқ пайдо бўлса, қўғирчоқ сифатсиз чиқади.

Қаватларни қолипга ёпиштириб бўлгач, уни қуриштиш учун иссиқ жойга қўйилади ва қуриб бўлгач тайёр бўлган нусҳани секин-асталик билан қолипнинг ичидан чиқариб олинади.

4-босқич. Елимлаш.

Икки бўлақдан иборат қўғирчоқнинг бош қисми қайтариб елимланади. Қўғирчоқнинг боши ҳаракатга келиши учун унга кичкина таёқча (габит) ни ҳам қўшиб елимланади. Ушбу жараёнда иккала нусҳанинг бир-бирига текис ва артофлари тенг устма-уст тушишига алоҳида эътибор қаратиш зарур.

5-босқич. Пардозлаш.

Тайёрланган қўғирчоққа пардоз бериш жараёнида ҳар хил мато ва рангли бўёқлардан фойдаланиш мумкин. Ушбу жараёнда эстетик дид муҳим ўрин тутди. безакни танлаш қўғирчоқнинг характер хусусиятларидан келиб чиқади. Энг аввало елимланган бош қисмини яхшилаб жилвир қоғоз билан ишлов берилади. Сўнгра оқ рангли бўёқ берилади.

6-босқич. Безаш.

Пардоздан чиққан қўғирчоқни безаш учун тасвирда кўрсатилгандек кийинтирилиб, қўл-оёқлар уланиб, киприк, соч-соқол, думлар, умамани, керакли нарсалар ёпиштирилади. Бўғирчоқ қўлда кийиб ўйнатилгани боис икки бармоқ сиғадиган мослама (патрон) қўғирчоқнинг панжасига қўшиб тикилади. Қўғирчоқ ҳаракатланиши учун тайёр ҳолатга келтирилади.

7. Сим (тросьтовые) билан бошқариладиган қўғирчоқларни яшаш.

Керакли жиҳозлар: пўлат сим, қўғирчоқни кийинтириш учун ҳар хил мато, қайчи, ҳар хил қоғозлар, юпқа дока, жилвир қоғоз, кулоллар ишлатадиган лой ёки пластилин, гипс, алебастр, вазелин ёғи, ватман қоғоз, картон қоғоз, ҳар хил рангли бўёқлар, ёғоч парчалари, ёғоч устасининг асбоб-анжомлари.

1-5 гача бўлган босқичлар қўлга кийиб ўйнатиладиган қўғирчоқлар каби бўлади.

6-босқич. Безаш ишлари.

Пардоздан чиққан қўғирчоқнинг бош қисмини энди таёкча (габит)га эмас, балки, механизатор уста тайёрлаган мосламага қотирилади. Бу мосламада қўғирчоқнинг қўлларини қатириш елка қисмида бўлаи. Яъни қўғирчоқнинг панжалари симга ўрнатилган мосламага, мослама эса қўғирчоқнинг елкасига маҳкамланади.

Агарда зарурият туғилса қўғирчоқнинг оёқларига ҳам сим ўрнатиш мумкин. Сим билан бошқариладиган қўғирчоқларнинг бошқа қўғирчоқлардан фарқи – унинг оёқ ва қўллари сим билан бошқарилади.

8. Ип (марионетка) билан бошқариладиган қўғирчоқларни ясаш.

Керакли жиҳозлар: косиблар ишлатадиган қора рангли ип, қўғирчоқни кийинтириш учун ҳар хил мато, қайчи, ҳар хил қоғозлар, юпка дока, жилвир қоғоз, лой ёки пластилин, гипс, алебастр, вазелин ёғи, ватман қоғоз, картон қоғоз, ҳар хил рангли бўёқлар, ёғоч парчалари, ёғоч устасининг асбоб-анжомлари.

1-5 гача бўлган босқичлар қўлга кийиб ўйнатиладиган қўғирчоқлар каби бўлади.

6-босқич. Безаш ишлари.

Пардоздан чиққан қўғирчоқнинг бош қисмини механизатор тайёрлаган қўғирчоқнинг гавда қисмига қатирилади. Қўғирчоқнинг қўл-оёғи, гавдаси ва бош қисмидан ип тортиб қўғирчоқни бошқариш учун тайёрланган мосламага қотирилади. Ип билан бошқариладиган қўғирчоқнинг ўзига хос хусусияти шундаки, унинг ҳаракатлари бошқа қўғирчоқлар ҳаракатига нисбатан ҳаётийроқ ёки қизиқарлироқ бўлади. Бу эса томошабинни ўзига янада жалб қилади.

9. Актёри кўринадиган (планшетный) қўғирчоқларни ясаш.

Керакли жиҳозлар: қўғирчоқни кийинтириш учун ҳар хил мато, қайчи, ҳар хил қоғозлар, юпка дока, жилвир қоғоз, лой ёки пластилин, гипс, алебастр,

вазелин ёғи, ватман қоғоз, картон қоғоз, ҳар хил рангли бўёқлар, ёғоч парчалари, ёғоч устаси ишлатадиган асбоб-анжомлари.

1-5 гача бўлган босқичлар қўлга кийиб ўйнатиладиган қўғирчоқлар каби бўлади.

6-босқич. Безаш ишлари.

Пардоздан чиққан қўғирчоқнинг бош қисмини механизатор ёки бутафорлар тайёрлаган қўғирчоқнинг гавда қисмига қатирилади. Сўнгра икки дона ёғоч парчаси (габит) ни олиб қўғирчоқ гавдасининг орқа қисми ва гавдасининг орқа қисмига қатирилади. Эскизда кўрсатилгандек юз қисми безалади, ҳар хил мато (газлама)лардан эса либос тикилади.

Стол қўғирчоқлари асосан стол устида ўйнатилади. Қўғирчоқбозлар баъзан бундай томошаларни очик ширмали томоша (спектаклз) деб ҳам атайдилар.

10. Сояли (теневой) қўғирчоқларни яшаш.

Керакли жиҳозлар: экран яшаш учун оқ мато, ҳархил ўлчамли ёғочлар, қайчи, жилвир қоғоз, қаттиқ картон ёки ишлатиш учун тайёрланган ҳайвон териси (фанера ҳам бўлиши мумкин), ёғоч устаси ишлатадиган асбоб-анжомлар, ҳар хил ўлчамли мих, экранни ёритиш учун электр жиҳозлари.

1-босқич. Экран тайёрлаш.

Сояли томоша кўрсатиш учун энг аввало, экран тайёрлаш керак. Бунинг учун ёғочдан тўрт бурчак шакл ясаб, унга оқ рангли мато тортилади. Ёритиш учун эса экран четларига ёритгичлар ўрнатилади.

2-босқич. Тасвир (эскиз) чизиш.

Томошада керакли қўғирчоқлар ва декорациялар тасвирини оддиф ватман қоғоз ёки расм дафтарига рангли ҳолатда чизилади.

3-босқич. Нусха кўчириш.

Қадимда қўғирчоқбозлар сояли томоша қўғирчоқларини яшашда ҳар хил ҳайвон териларидан фойдаланишган. Замонавий қўғирчоқбозлар фанера ёки қаттиқ картонлардан фойдаланишмоқда. Тасвир (эскиз)да чизилган қўғирчоқнинг ўлчамига қараб қаттиқ картон ёки фанерага нусҳаси кўчирилади.

4-босқич. Елимлаш.

Картон ёки фанерага кўчирилган нусхага жилвир қоғоз билан ишлов берилади. Кўғирчоқни бошқариш учун тайёрланган дастакни унга яхшилаб қатирилади. Сўнгра оқ мато олиб кўғирчоқ елимланади.

5-босқич. Пардозлаш.

Тайёр бўлган кўғирчоқ ва декорацияга сўнгра безак ишлари берилади. Унда ҳар хил рангли бўёқлардан фойдаланилади. Бўёқлар қуриши учун иссиқ жойга жойлаштирилади. Қуриган кўғирчоқлар бемалол томоша учун фойдаланилиши мумкин.

11. Ниқобли (маска-шоу) кўғирчоқларни яшаш.

Керакли жиҳозлар: актёрлар киядиган костюмлар учун ҳар хил матолар, дока мато, ҳар хил қоғозлар, ўниқобларни безаш учун қайиш ва ҳар хил ўлчамли тўқув иплари, қайчи, тасвир чизиш учун ватман қоғоз, ҳар хил рангдаги бўёқлар, ҳар хил ўлчамли резиналар, костюмлар учун тугмалар, оёқ пояфзали учун мих ва елим, юмшоқ материаллар (паралон), лой ёки пластилин, вазелин ёғи, албастр.

1-босқич. Тасвир чизиш.

Керакли ниқоб ва костюмларнинг тасвири (эскизи) чизилади.

2-босқич. Нусха кўчириш.

Тасвирда чизилган ниқобнинг шаклини лойдан ясаб олинади ва қаттиқ фанера ёки картон қоғозга қўйиб уст томони ёғланади, сўнгра устидан алебастердан тайёрланган қоришма қуйилади. Қоришма қатиб бўлгач, уни ичидан лойни чиқариб ташланади ва натижада қолиб тайёр бўлади.

Қолип (форма) дан нусха кўчириш учун энг аввало, қоғозни сувга бўктириб қолипга ёпиштириб чиқилади. Сабаби агар биринчи қаватни елимлаб ёпиштирсак қолипга ёпишиб қолади. Қаватларнинг сони 8-9 қаватдан кам бўлмаслиги зарур. Ниқоб пишиқроқ бўлиши учун ҳар уч қаватдан сўнг дока мато ёпиштирилади ва қуриштиш учун иссиқ жойга қўйилади.

3-босқич. Безаш ишлари.

Ниқобга энг аввало жилвир қоғоз билан ишлов берилади ва тайёр бўлгач

оқ рангли бўёқ билан бўяб чиқилади. Бўёқ қуригач никобга керакли безакларни ёпиштириб, керакли бўёқ билан чизиб чиқилади. Актёрларнинг киядиган костюмлари ҳам тайёрланади.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш жоизки, тарбиячилар томонидан машғулотлар жараёнида қўғирчоқ яшашнинг самарали усуллари ва илғор иш тажрибаларнинг қўлланилиши муҳимдир. Шу билан бир қаторда боланинг ҳар бир ижодий меҳнати нафақат тарбиячи томонидан, балки, ота-оналар ва оила катталари томонидан рағбатлантирилиб борилиши мақсадга мувофиқ. Қолаверса, ота-оналар томонидан бола ёшига мос ва эстетик жиҳатдан бола руҳиятига таъсир этадиган қўғирчоқларнинг харид қилиниши кўзланган натижани беради.

Тажриба-синов ишлари давомида мактабгача таълим муассасасининг ҳозирги босқичида болаларни ижодий меҳнатга тайёрлаш ўсиб келаётган ёш авлоднинг таълим ва тарбиясидаги энг зарур масалалардан бири эканлиги ўз исботини топди. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, қўғирчоқлар яшаш жараёнида қуйидагиларга амал қилиш лозимлигига эътибор қаратилди:

- ишлатилаётган жиҳозларга, керакли материалларга тежамкорона муносабатда бўлиш;
- ҳаракатларни тарбиячи раҳбарлигида босқичма-босқич амалга ошириш;
- вақтдан унумли фойдаланиш;
- тарбиячи кўрсатмасига риоя қилиш;
- тарбиячининг турли хил вазиятларда болаларга ёрдам бериши;
- иш жойини озода сақлаш ва ҳоказо.

ХОТИМА

Мактабгача катта ёшдаги болаларда ахлоқий-эстетик сифатларини шакллантиришда болалар ижодий меҳнатини ташкил этиш, кўғирчоқ ўйинларида болаларнинг роль ижро этишларини таъминлаш бу соҳада кутилган самарадорликка эришиш имконини беради. Кўғирчоқ театрида бевосита ўзи иштирок этиши натижасида анча мустаҳкам одатлар ҳосил бўлади. У тенгқурлари билан мулоқотда бўлишга интилишга, биргаликдаги фаолиятга эҳтиёж сезади ҳамда хатти-ҳаракатнинг кўпгина қоидаларини ўзлаштиради. Тарбиячи келажак пойдевори бўлган ёш авлоднинг ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантириш, уларни ҳар томонлама маънавий етук инсон қилиб тарбиялашдек муҳим ва масъулиятли вазифани бажарар экан, аввало унинг ўзи тарбияланган бўлиши, юксак одоб-ахлоққа эга бўлиши, болаларни тарбиялаш сифати учун жамият олдидаги ўз масъулиятини чуқур англаши лозим.

Мактабгача ёшдаги болалар онгига ўзбек халқ маданий мероси – халқ оғзаки ижоди, ҳикоя ва эртаклардаги бош асосий ғояни сингдириш, уларнинг кўғирчоқ театрига, санъатга бўлган қизиқишларини ошириш ва шу орқали уларда Ватанга муҳаббат, ўтмиш тарихимизга ҳурмат, халққа садоқат, дўстга вафо, ота-онага ғамхўрлик туйғуларини сингдириш муҳим вазифалардан биридир. Шунингдек, мактабгача таълим муассасалари шароитида маълум йўналишларда кўғирчоқ театрларининг кенг йўлга қўйилиши, кўғирчоқ ўйинлардан машғулотлар жараёнида самарали фойдаланиш, бу борада мавжуд кўғирчоқ театрлари билан ҳамкорлик ўрнатиш муҳим аҳамият касб этади.

Болаларда ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантириш жараёнини янада такомиллаштириш, уларнинг миллий кадриятлар, анъаналаримиз ҳақида янада теран мушоҳада юритишлари мақсадида турли эртаклар, ҳикоялар ўқиб бериш, асар қаҳрамонлари орқали уларда инсоний фазилатларни шакллантириш самарали натижа беради. Ҳар бир театр олди суҳбатларда унинг тарбиявий аҳамияти, мазмун-моҳиятини болаларга чуқур англаштириши,

унинг натижаларига жиддий эътибор бериш кутилган самарани бериши мумкин.

Мактабгача ёшдаги болаларда ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантиришда қуйидаги ишчанлик муҳити ва шарт-шароит бўлиши лозимлиги аниқланди:

- мактабгача таълим муассасаларида кўғирчоқ томошаларнинг йўлга қўйилиши ва унга болаларни қизиқтира олиш;

- ахлоқий-эстетик сифатларини шакллантиришда театр томошаларининг ғоявий мазмуни боланинг ёш хусусиятларига мос келишини инобатга олиш мақсадга мувофиқ;

- ота-оналар томонидан бола ёшига мос ва эстетик жиҳатдан бола руҳиятига таъсир этадиган кўғирчоқларнинг танланиши;

- мактабгача таълим муассасаларида кўғирчоқ театрининг иш услублари ва илғор тажрибалардан самарали фойдаланиш.

Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларини кўғирчоқ театри воситасида ахлоқий-эстетик сифатларини шакллантиришда театр томошаларининг ғоявий мазмуни боланинг ёш хусусиятларига мос келишини инобатга олиш мақсадга мувофиқ. Ҳар бир театр олди суҳбатларда унинг тарбиявий аҳамияти, мазмун-моҳиятини болаларга чуқур аниқлаштириши, унинг натижаларига жиддий эътибор бериш кутилган самарани беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – 48 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни //Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997. – 20-29-б.
3. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” //Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997. – 31-61-б.
4. “Баркамол авлод йили” давлат дастури. –Т.: Ўзбекистон, 2010. -80 б.
5. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. Вазирлар Маҳкамасининг 6.12.99 йилдаги 07/40-57-сонли хужжатига асосан маъқулланган.
6. Ўзбекистон Республикасида давлат мактабгача таълим муассасаси тўғрисида Низом. Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 25 октябрдаги 225-сонли Қарори.
7. Мактабгача таълим муассасасининг Кенгаши тўғрисидаги Низом. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг 2008 йил 20 июндаги 147-сонли Буйруғи.
8. Каримов И. А. Ўзбекистон ХХІ асрга бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – 326 б.
9. Каримов И.А. Ёшлармиз – халқимизининг ишончи ва таянчи. – Т.: Маънавият, 2006. – 150 б.
10. Каримов. И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият. 2008. - 176 б.
11. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. –Т.: Ўзбекистон, 2010. -77 б.
12. Абдуллаева С. Қўғирчоқларнинг айтар сўзи бор. Мактабгача таълим ж., 2008. 4-сон. -16 б.
13. Алиқориев. Н.Ёшларнинг ҳозирги замон социал муаммолари. Ёшлар муаммолари ва уларнинг ечими: ҳолат ва истиқбол. II-Республика илмий-амалий анжуман материаллари. –Т.: Янги аср авлоди.2002. 30-бет (ж 200 б).
14. Амир Темур ўғитлари / Тузувчилар: Б. Аҳмедов, А. Аминов. – Т.: Наврўз, 1992. – 64 б.
15. Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. – Т.: Фан, 1990. – 172 б.
16. Аҳмад Яссавий ижодиётида маънавий тарбия. Тузувчи О.Ҳасанбоева. -Т. 1999. -27 б.
17. Болалар энциклопедияси. 2-нашр. –Т. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”. Давлат илмий нашриёти. 2002. -664 б.
18. Валихўжаева Ф.Б. Талабаларни мактабгача таълим муассасаларида

- болаларга эстетик тарбия беришга тайёрлаш. Пед.фан.ном. ...дис. авт. 2005. - 20 б.
19. Джураев Р., Торежанова Р., Мингбоева Б. Болаларнинг ахлоқий тарбиясида халқ удумлари ва анъаналаридан фойдаланиш. Халқ таълими ж, 2009. 2-сон. -99-103 б.
  20. Дўстхўжаева. И.Н. Ўзбек сеҳрли эртактларининг структурал таҳлили. фил. ф. ном. авт.Т.1999 йил. -26 б.
  21. Жалолова Г. Болаларни мактабга тайёрлашда ривожлантирувчи ўйинлар. Мактабгача таълим ж., 2007. 6-сон. -15-16 б.
  22. Ibragimov V. Dunyo teatrlarining ibtidosi. Xalq ta'limi j. 2009 3-son. -117-119 b.
  23. Ибрагимов Б. Дунё театрларининг ибтидоси. Гулистон ж. 2009 3-сон. -11-12 б.
  24. Исмоилова. М.Э. Халқ кўшиқлари воситасида ўқувчиларнинг маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантириш. Пед.фан.ном. ... дисс. автореф. – Т.: 2006. - 24 б.
  25. Комиллик ўғитлари. Тузувчилар: М.Х.Саидов, З.Т.Тохиров. –Т.: Молия. 2003 й. -96 б.
  26. Куцакова Л.В., Мерзлякова С.И. Воспитание ребёнка-дошкольника. Программ. Методич. Пособие. –М. Гуманитарный издательский центр. Владос. Росинка. 2004. -386 ст.
  27. Локуциевская .Т.Т. Образные игрушки в эстетическом воспитании детей 5-7 лет. Канд. пед. н. дисс. авт. –М. 1973. -21 ст.
  28. Мавлонова Р., ва бошқалар. Тўраева О., Холикбердиев К. Педагогика. Дарслик. –Т.: Ўқитувчи. 2001. -512 б.
  29. Мактабгача тарбия педагогикаси. Болалар боғчасида тарбиянинг мазмуни (Икки қисми. Биринчи қисм. В.И.Логинова ва П.Г.Саморукова таҳрири остида. Тузатилган ва тўлдирилган нашридан таржима. – Т.: Ўқитувчи, 1991. – 156 б.
  30. Маҳкамов У. Ахлоқ-одоб сабоқлари. – Т.: Фан, 1994. – 134 б.
  31. Минаваров Ш. Театр маънавий маскани. Халқ таълими ж. 2009. 3-сон. 84-88.
  32. Оилада болаларни маънавий-ахлоқий ва ҳуқуқий тарбиялаш муаммолари ва ечими. Республика илмий – амалий анжуман материаллари. –Т.2004. - 144 б.
  33. Ризо Шухрат. Кулги ва йиғи орасида. Тафаккур ж. 2008 й.3-сон. -50-63 б.
  34. Соҳибов А. Шарқ алломалари маънавий-ахлоқий тарбия ҳақида. Халқ таълими ж., 2008. 3-сон. -16-21-б.
  35. Сулаймонов А., Абдуллаева М. Оилада болаларни эстетик руҳда тарбиялаш. Халқ таълими ж., 2004. 2-сон. -100-103 б.
  36. Сыч Д.В. Воспитания эстетического отношения к природе у старших дошкольников средствами телевидения. Кан.пед.наук. ...дисс.авт. - Киев 1979. -23 ст.
  37. Темур тузуклари / Форсчадан А.Соғуний ва Х.Кароматов таржимаси / – Т.:

- Ғ.Ғулом, 1991. – 110 б.
38. Тилолов А. Олтин воҳа кўғирчоқлари. Театр ж., 2008. 3-сон. -46 б.
  39. Тилолов А. Кичинтойлар театрининг ташвишлари. Театр ж., 2007. 2-сон. - 36-37 б.
  40. Трусова.С.Л. Взаимосвязь изобразительной и театрально игровой деятельности в эстетическом воспитании детей старшего дошкольного возраста. Кан.пед.наук. ...дисс. авт. –М.: 1986. -24 ст.
  41. Туленов Ж., Қодиров Б., Ғофуров З. Маънавий юксалиш сари.-Т.: Меҳнат. 2000. -192 б.
  42. Uluslararası geleneksel tiyatro festivali (internatsional festival of traditional theatre) 8-11 ekim /oktober 1997. IZMIR (TURKIYA)
  43. Умирова А. Миллий театрда асарлар талқини. Гулистон ж., 2004. 5-сон. - 34-35 б.
  44. Фалсафа. Қисқача изоҳли луғат. – Т.: Шарқ НМАК Бош таҳририяти, 2004. – 308 б.
  45. Фарсахонова Д. Замонавий ахлоқий тарбиянинг муҳим жиҳатлари. Бошланғич таълим ж. 2009. 6 сон. -6-7 б.
  46. Холназарова М. Комил инсон тарбияси: муаммо ва мулоҳаза. Мактаб ва ҳаёт ж. 2009 №4 -26-27 б.
  47. Чурилова Э.Г. Методика и организация театрализованной деятельности дошкольников и младших школьников. Программа и репертуар. –М. Владос. 2004. -160 ст.
  48. Юсупов. Д. Кўғирчоқ театри: муаммолар ва ечимлар. Театр ж., 2-сон. 2007.- 46 б.
  49. Яковлевна М.Н. Формирование сюжетно-ролевой игры в дошкольном детстве. Док. пед. наук. ...авт дисс. –М. 1987. -44 ст.
  50. Ўзбекистон Республикасининг мактабгача таълим Концепцияси. Тузувчилар: Қодирова Ф.Р., Қодирова З.Р., Ваҳобова Ф.Н. –Т. 2008.
  51. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 7-жилд. Давлат илмий нашриёти, 2004, – 704 б.
  52. Қодиров М., Қодирова С. Кўғирчоқ театри тарихи. –Т.: Талқин. 2006. -8 б.
  53. Қодиров Б. Комил инсон тарбиясининг педагогик асослари. –Т. Меҳнат. 2001. -196 б.
  54. Кўғирчоқлар ўйинчоқ эмас. (Кўғирчоқбоз М.Қурёзов билан суҳбат). Театр ж., 2007.5-сон. -38-40 б.
  55. Кўғирчоқбозлик санъати байрами. Туробоева М., Қозоқбоев М. Гулистон ж. 2009. 1-сон. -20-21 б.
  56. Ғанихонова Ш. Кўғирчоқ театри мусиқаси. Театр ж, 2006. 6-сон. -44 б.
  57. Ҳайдаров М.Э. Меҳнат тарбияси воситасида халқ миллий анъаналаридан фойдаланишнинг назарий ва амалий асослари (кичик ёшдаги мактаб ўқувчилари мисолида): Пед.фан.докт. ... дисс. автореф. – Т.: 2001. - 47 б.
  58. Ҳамиджон Ҳомидий. Кўҳна шарқ дарғалари. –Т.: Шарқ. 1999. -352 б.
  59. Ҳасанбоев Ж., Тўракулов Х., Ҳайдаров М., О.Ҳасанбоева. Педагогика фанидан изоҳли луғат. Т.2008 . - 480 б.

60. Ҳасанбоев Ж., Туропова М., Ҳасанбоева О. Маънавий-ахлоқий тарбия асослари. – Т.: Ғ.Ғулом. 2000. – 110 б.
61. Ҳасанбоева О. Боғча болаларининг ахлоқий тарбиясида оммавий ахборотлардан фойдаланиш педагогик муаммо сифатида. Педагогик таълимни такомиллаштириш муаммолари. Республика илмий-амалий конференция материаллари. –Т.: 2006. -13-15 б.
62. Ҳасанбоева О. У. ва бошқалар. Мактабгача таълим педагогикаси. Касб-хунар коллежлари учун ўқув қўлланма.–Т.: Илм зиё. 2006. -182 б.
63. Ҳидоятхўжаев Т. Фарзандлар жаннат райҳонларидир. –Т.: Янги аср авлоди. 2002. 160 б.
64. Ҳиллари Родэм Клинтон. Бир болага етти маҳалла ота-она ва болалар бизга бераётган бошқа сабоқлар. (Инг.тилидан таржима). –Т.: Ўзбекистон.1997. - 67 б.
65. <http://www.ref.uz>.
66. <http://www.5ballov.ru>.
67. <http://www.yandex.ru>.
68. <http://www.allbest.ru>.

ХОРАЗМЛИК ҚЎҒИРЧОҚБОЗ МАНСУР ҚУРЁЗОВ

ТУҒИЛГАН ЖОЙИ	Хоразм вилояти, Хонқа шаҳри
ФАОЛИЯТИ:	драматург, режиссёр, актёр, рассом, қўғирчоқбоз уста, “Жайхун” қўғирчоқ театрининг бадий раҳбари
САҲНАГА ОЛИБ ЧИҚҚАН БИРИНЧИ ҚЎҒИРЧОҒИ	1991йил биринчи марта театр саҳнасига ҳосилдорлик маъбудаси Ашшадароз қўғирчоғини олиб чиққан. Ушбу қўғирчоқнинг баландлиги 2,5 метр атрофида бўлиб, содда тайёрланган ва бошқарилиши мураккаб эмас: калласи катта, кийими узун бўлиб, у тростлар ёрдамида бошқарилган ҳамда қўғирчоқни бошқараётган одамни ўз ичига яширган.
КОЛЛЕКЦИЯСИ:	Ҳозиги вақтда коллекциясида 500 га яқин қўғирчоқлар бўлиб, улардан кўплари Германия, Франция, Хитой, Япония, Бельгия ва бошқа давлатларда ўтказилган турли халқ Амалий санъати кўрғазмаларида намоиш қилинган.
МУВАФФАҚИЯТИ ВА ЮТУҚЛАРИ:	<ul style="list-style-type: none"> ✚ зардуштийликнинг муқаддас китоби «Авесто»нинг 2700 йиллигини нишонлашда у 500 га яқин яхшилик ва адолат худоси Ахурамазда ва у билан курашувчи ёвуз Ахримонга бағишланган ниқоблар тайёрлади; ✚ 300 дан ортиқ образлардан тузилган қўғирчоқларнинг ката коллекцияси ўзларининг қўғирчоқ театр «Жайхун»ни ташкил топишга имкон берди; ✚ 2000 йил Андижон вилоятининг Хонобод шаҳрида ўтказилган Қўғирчоқларнинг республика фестивалида «Жайхун» театр студияси «Гран при» га эга бўлди; ✚ 2003 йили «Гули Боку» продюсерлик марказининг таклифи бўйича, Тайванда бўлиб ўтган саънат фестивалида, Парижда ва берлинда бўлиб ўтган «Ўзбектуризм» компанияси тадбирларида ўз қўғирчоқлари билан иштирок этди; ✚ 2004 йилнинг октябр ойида Тошкент Амалий санъат музейида кўрғазмаси бўлиб ўтди; ✚ 2010 йилда Тошкентда “Тошкент эртақлар шаҳри” ноёб қўғирчоқлар кўрғазмасида М.Қуръазовнинг ишлари тақдим этилди. Ушбу кўрғазмада у ўзининг 50 дан ортиқ қўғирчоқлари билан иштирок этди. Кўрғазма доирасида қўғирчоқ томошалари ташкил этилган бўлиб, унга кўплаб мактабгача таълим муассасалари, меҳрибонлик уйлари тарбияланувчилари тақдир этилди ва ҳоказо. ✚ Ўзбекистон рассомларининг Ижодий уюшмаси бадий академиясининг аъзолик билети соҳиби; ✚ “Мустақилликнинг 10 йиллиги” нишони соҳиби ва ҳоказо.
РЕПЕРТУАРИДАГИ ҚАҲРАМОНЛАР:	репертуарларида Насриддин афанди, Тоҳир ва Зухра, Качал Полвон, Бикахон, Қаландар сингари халқимизнинг сеvimли қаҳрамонлари ўрин олган.
КЕЛАЖАҚДАГИ ОРЗУСИ:	нафақат болаларни, балки катталарни ҳам миллий маданият, миллий уст-бош ва ҳаёт тарзи билан таништирувчи қўғирчоқлар музейи яратиш.

ҚЎҒИРЧОҚБОЗ МАНСУР ҚУРЁЗОВ КОЛЛЕКЦИЯЛАРИДАН НАМУНАЛАР

